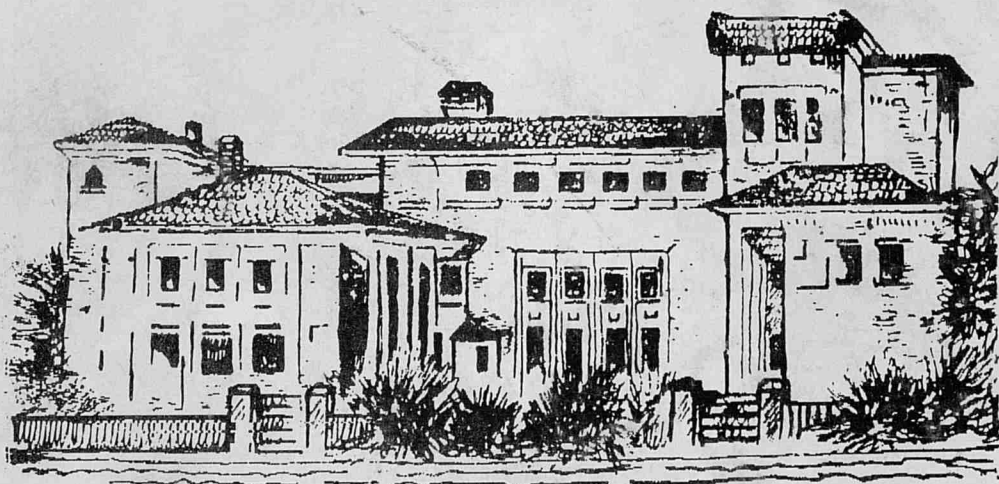

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul VII / 1996

11 – 12

Noiembrie – Decembrie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM,
PAUL CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CON-
STANTINIU, EUGEN DENIZE, ANDREI EȘANU, GEORGETA
PENELEA-FILITTI, NAGY PIENARU, APOSTOL STAN, ION
STANCIU

„REVISTA ISTORICĂ” are 12 numere pe an și apare în numere duble. În țară, revista se poate procura pe bază de abonament la: **RODIPET S.A.**, Piața Presei Libere, nr. 1, Sect. 1, P. O. Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 5103; 401-222 4126, București, România; **ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L.**, Șos. Olteniței 35-37, Sect. 4, P. O. Box 61-170, Fax 401-312 2425; 401-634 7145, Tel. 401-634 6345, București, România; **AMCO PRESS S.R.L.**, Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P.O.Box 57-88, Fax 401-312 5109, Tel. 401-643 9390; 401-312 5109, București, România.

La revue „Revista Istorică” à 12 numéros par an et paraît en doubles numéros. Toute commande de l'étranger pour les travaux parus aux Éditions de l'Académie Roumaine sera adressée à: **RODIPET S.A.**, Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P. O. Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 5103; 401-222 4126, București, România; **ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L.**, Șos. Olteniței 35-37, Sect. 4, P. O. Box 61-170, Fax 401-312 2425; 401-634 7145, Tel. 401-634 6345, București, România; **AMCO PRESS S.R.L.**, Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P.O.Box 57-88, Fax 401-312 5109, Tel. 401-643 9390; 401-312 5109, București, România.

REDACȚIA:

ION STANCIU (*redactor șef adjunct*)
NAGY PIENARU
VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa redacției revistei „REVISTA ISTORICĂ”, B-dul Aviatorilor, nr. 1, 71247-București, tel. 650.72.41.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, R 76117, București
Telefon : 410.38.46 ; 410.32.00/2107, 2119

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM VII, NR. 11 – 12
Noiembrie – Decembrie 1996

SUMAR

RELAȚII ROMÂNNO-ITALIENE

EUGEN DENIZE, Imaginea Veneției în cultura română din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea	795
RALUCA TOMI, Lorenzo Valerio și românii (1835-1849)	821
ADRIAN GRECU, Aspecte ale intervenției Italiei în primul război mondial.....	829

STUDII DOCUMENTARE

TRADIȚII ȘI MENTALITĂȚI ÎN EVUL MEDIU ROMÂNESC

IOLANDA ȚIGHILIU, Viața românilor între Eros și Thanatos (secolele XV-XVII)	843
FLORENȚA IVANIUC, Jurământul/blestem – cutumă și procedură în jurisdicția Țării Românești (sec. al XIV-lea – al XVIII-lea)	867

ISTORIE ȘI CRONOLOGIE

CONSTANTIN REZACHEVICI, Preocupări privind cronologiile domnilor din Țara Românească și Moldova de-a lungul vremilor	889
RADU G. PĂUN, Unele rectificări la cronologia marilor dregători ai Moldovei în secolul XVII.....	917

ISTORICI ȘI ISTORIOGRAFIE

IACOB MĂRZA, Zenovie Paclișanu, colaborator la „Revista istorică română” (1943-1947) .	927
--	-----

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Simpozionul : „Artă și civilizație medievală. Mitropolitul Petru Movilă (1596-1996)”, S ceava, 27-28 septembrie 1996 (*Constantin Rezachevici*); Simpozionul internațional : „Evreii în istoria României”, București, 30 septembrie – 4 octombrie 1996 (*Florin Müller*); Din nou despre Decebal (*Vasile V. Muntean*); Călătorie de documentare în Ungaria (*Costin Feneșan*) 935

NOTE ȘI RECENZII

- * * *Bolivar y Europa en las crónicas, el pensamiento político y la historiografía*, vol. II. Siglos XIX y XX. Investigación dirigida por Alberto Filippi, Ediciones de la Presidencia de la República. Comité Ejecutivo del Bicentenario de la Simón Bolívar, Caracas, 1992, 966 p. (*Eugen Denize*); * * *Dossiers secrets de l'Afrique contemporaine*, tome 3, Paris, Edit. J. A. Livres, 1991, 186 p. (*Viorel Cruceanu*); * * *Storia della istituzioni educative in Italia tra Ottocento e Novecento*, Milano, 1996, 256 p. (*Raluca Fomi*); H. BEST, E. MOCHMAN M. THALLER, ed. *Computers in the Humanities and the Social Sciences. Achievements of the 1980s, Prospects for the 1990s. Proceedings of the Cologne 1 Computer Conference 1988. Uses of the Computer in the Humanities and Social Sciences held at the University of Cologne, September 1988*. K. G. Saur, Munich/London/New York/Paris, 1991, 520 p. (*Irina Gavrilă*) ; KEVORK K. KESHISHIAN, *Nicosia. Capital of Cyprus then and now. An old rich history with illustrations and maps*, Printco, Nicosia, Cyprus, 1990, 318 p. (*Betinio Diamant*); FERENC SZAKÁLY, *Ludovico Gritti in Hungary, 1529-1534, a historical insight into the beginnings of turco-habsburgian rivalry*, Budapest, 1995, 130 p. + bibliografie și indici (*Ileana Căzan*) 941

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES
TOME VII, Nos 11 – 12
November – December 1996

CONTENTS

ROMANIAN-ITALIAN RELATIONS

EUGEN DENIZE, The Impact of Venice's Image on Romanian Culture in the 17th–18th Centuries.....	795
RALUCA TOMI, Lorenzo Valerio and the Roumanians (1835-1849)	821
ADRIAN GRECU, Aspects of Italy's Intervention in World War I.....	829

DOCUMENTARY STUDIES

TRADITIONS AND MENTALITIES IN THE ROMANIAN MIDDLE AGES

IOLANDA ȚIGHILIU, The Romanian's Life Between Eros and Thanatos (15th–17th Centuries)	843
FLORENȚA IVANIUC, The Oath/Curse and Law Practice in Wallachia (14th–18th Centuries)	867

HISTORY AND CHRONOLOGY

CONSTANTIN REZACHEVICI, Issues of Chronology of Voievodes in Wallachia and Moldavia in the 17th Century	879
RADU C. PĂUN, Some Rectifications Concerning the Chronology of the Great Dignitaries of Moldavia during the 17th Century	917

HISTORIANS AND HISTORIOGRAPHY

IACOB MÂRZA, Zenovie Păclișanu's Contribution to "Revista istorică română" (1943-1947)	927
--	-----

SCIENTIFIC LIFE

Symposium: "Medieval Arts and Civilisation. Metropolitane Petru Movilă (1596-1996)", Suceava, 27-28 September 1996 (*Constantin Rezachevici*); International Symposium: "The Jews in the History of Romania", Bucharest, 30 September 1996 (*Florin Müller*); Further Considerations on Decebal (*Vasile V. Munteanu*); Documentary Trip to Hungary (*Costin Feneşan*).....

935

NOTES AND REVIEWS

- * * *Bolivar y Europa en las crónicas, el pensamiento político y la historiografía*, Vol. II, Siglos XIX y XX. Investigación dirigida por Alberto Filippi, Ediciones de la República. Comité Ejecutivo del Bicentenario de la Simón Bolívar, Caracas, 1992, 965 pp. (*Eugen Denize*); * * *Dossiers secrets de l'Afrique contemporaine*, tome 3, Edit. J. A. Livres, Paris, 1991, 185 pp. (*Viorel Cruceanu*); * * *Storia della istituzioni educative in Italia tra Ottocento e Novecento*, Milano, 1996, 255 pp. (*Raluca Tomi*); H. BEST, E. MOCHMAN, M. THALLER, ed., *Computers in the Humanities and the Social Sciences. Achievements of the 1980s, Prospects for the 1990s. Proceedings of the Cologne I Computer Conference 1988. Uses of the Computer in the Humanities and Social Sciences held at the University of Cologne, September 1988*. K. G. Saur, Munich/London/New York/Paris, 1991, 520 pp. (*Irina Gavrilă*) ; KEVORK K. KESHISHIAN, *Nicosia. Capital of Cyprus then and now. An old rich history with illustrations and maps*, Printco, Nicosia, Cyprus, 1990, 317 pp. (*Betinio Diamant*); FERENC SZAKÁLY, *Ludovico Gritti in Hungary, 1529-1534, a Historical Insight Into the Beginnings of Turco-Habsburgian Rivalry*, Budapest, 1995, 129 pp. + bibliography and indexes (*Ileana Căzan*) .....

945

RELAȚII ROMÂNNO-ITALIENE

IMAGINEA VENEȚIEI ÎN CULTURA ROMÂNĂ DIN SECOLELE AL XVII-LEA ȘI AL XVIII-LEA

EUGEN DENIZE

Imaginea pe care statele și popoarele o capătă unele despre celelalte este, în opinia noastră, rezultatul ultim și, poate, cel mai important al relațiilor politice și diplomatice, economice și culturale pe care ele le întrețin în diferite etape ale istoriei lor. Imaginea celuilalt, maniera în care el este perceput în conștiința colectivă a unui popor mai apropiat sau mai îndepărtat reflectă intensitatea, cantitativă și, mai ales, calitativă a tuturor tipurilor de relații care se stabilesc între cele două părți.

Din acest punct de vedere relațiile româno-venețiene¹ au cunoscut în perioada evului mediu și în zorii epocii moderne o intensitate destul de importantă pe toate planurile ceea ce a permis formarea unei imagini reciproce foarte apropiată de realitate și de adevăr. În rândurile ce urmează vom încerca să prezentăm principalele elemente care alcătuiesc imaginea Veneției în cultura română din secolele XVII și XVIII, urmărind mai ales felul în care informațiile despre cetatea lagunelor apar în operele unora dintre cei mai importanți exponenți ai culturii noastre, precum și caracterul acestor informații.

Astfel, primele informații despre Veneția și venețieni în epoca de care ne ocupăm le întâlnim în *Cronica universală* a lui Mihail Moxa, călugăr cronicar muntean ce a trăit în ultimele decenii ale secolului XVI și în primele decenii ale secolului XVII². *Cronica* lui Moxa a fost realizată pe baza cronicii bizantine a lui

¹ Nicolae Iorga, *Cinci conferințe despre Veneția ținute din însărcinarea Casei Școalelor*, București, 1914, 171 p.; idem, *Veneția în Marea Neagră. III. Originea legăturilor cu Ștefan cel Mare și mediul politic al dezvoltării lor*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, s. II, t. XXXVII, București, 1914, p. 1-76; idem, *La politique venitienne dans les eaux de la Mer Noire*, în „Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique”, II, no. 2-4, Bucarest, 1914, p. 289-370; Șerban Papacostea, *Venise et les Pays Roumains au Moyen Âge*, Firenze, 1973, estratto da *Venezia e il Levante fino al sec. XV*, p. 599-624; Eugen Denize, *Ștefan cel Mare și războiul otomano-venețian din 1499-1503*, în „Revista de istorie”, tom. 41, nr. 10, 1988, p. 977-991; idem, *Veneția, țările române și ofensiva otomană după căderea Constantinopolului (1453-1479)*, în „Revista istorică”, serie nouă, tom 5, nr. 11-12, 1994, p. 1 157-1 181; idem, *Vlad Țepeș, lupta antiotomană și atitudinea Veneției. Câteva considerații*, în ibidem, tom 6, nr. 3-4, 1995, p. 371-387.

² Despre viața și activitatea lui Mihai Moxa (Moxalie) a se vedea, printre altele, Nicolae Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*; București, 1904, p. 128-130; idem, *Istoria literaturii românești*, ed. a II-a, vol. I, București, 1925, p. 236-237 și 310-311; Sextil Pușcariu,

Constantin Manasses într-o versiune medio-bulgară³, a anelelor sârbești, printre care opera foarte răspândită *Arătare în scurt a celor întâmplare de la Adam până în zilele noastre (1425)*⁴, a lucrărilor patriarhului Nichifor, ale lui Simeon Magistrul, Ioan Zonaras etc.⁵, și cuprinde evenimentele de la „facerea lumii” până la 1489. Este, de fapt, prima istorie universală scrisă în limba română și importanța ei constă nu atât în influența pe care a avut-o asupra contemporanilor și urmașilor, influență destul de redusă⁶, cât mai ales în spiritul nou care a prezidat la alcătuirea ei⁷, spirit ce a marcat victoria definitivă a limbii române în cultura noastră.

Informațiile despre Veneția și venețieni sunt destul de sumare în *Cronica* lui Moxa. Ele se referă la participarea acestora la cruciada a IV-a, încheiată prin cucerirea Constantinopolului în 1204⁸, la participarea lor, cu 30 de galere, la cruciada încheiată cu dezastrul de la Nicopole din 1396⁹ și la sprijinul pe care l-au acordat genovezilor din Pera atunci când sultanul Baiazid I a încercat să ia cu asalt capitala Imperiului bizantin: „... și den Veneția încă venia de le aducea hrană (...)”¹⁰.

La fel de sumare sunt informațiile despre Veneția ce pot fi întâlnite și în celelalte cronografe care au cunoscut o circulație destul de intensă în spațiul românesc în secolele XVII și XVIII¹¹. Astfel, o variantă a cronografului de tip

Istoria literaturii române. Epoca veche, ed. a III-a, Sibiu, 1936, p. 88-89; C. Nicolăescu Ploșor, *Hronograful lui Moxa*, în „Oltenia”, IV, 1943-1944, p. 1-28; L. Predescu, *Mihail Moxa și opera sa*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXVIII, 1960, nr. 9-10, p. 905-918; Doru Mihăescu, *Cronograful lui Mihail Moxa*, I-II, în „Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte”, seria IV, tom III, 1981 (1983), p. 209-238 și tom IV, 1982 (1984), p. 165-191.

³ D. Russo, *Studii istorice greco-române*, I, București, 1939, p. 57; Margareta Ștefănescu, *Influența traducerii medio-bulgare a cronicii lui Manasses asupra literaturii româno-slave și române vechi*, în „Arhiva istorică și literară”, Iași, XXXIV, nr. 3-4, 1927, p. 150-186; idem, *Influența cronicii lui Manasses asupra poeziei românești vechi*; ibidem, XXXVI, 1930, p. 121-123; Paul Cernovodeanu, *Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine aux XVII et XVIII siècles*, I, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome IX, no. 4, 1970, p. 684.

⁴ Ioan Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung*, în „Archiv für slavische Philologie”, XIII, 1891, p. 502-535; idem, *Letopisețul lui Azarie*, București, 1909, p. 59-60, 62-66, 121-145; P. Cernovodeanu, *art. cit.*, I, p. 685.

⁵ G. Mihăilă, *Introducere la Mihail Moxa, Cronica universală*, ediție critică, însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, București, 1989, p. 5.

⁶ C. Nicolăescu-Ploșor, *art. cit.*, p. 12-28; L. Predescu, *art. cit.*, p. 910-914.

⁷ Al. Popovici, *De la Coresi diaconul la Teofil, mitropolitul lui Matei Basarab*, în vol. *Omagiul lui I. Bianu din partea colegilor și foștilor săi elevi*, București, 1927, p. 289-312.

⁸ Mihail Moxa, *Cronica universală*, p. 205.

⁹ *Ibidem*, p. 211-212.

¹⁰ *Ibidem*, p. 214.

¹¹ În afară de *Cronica* lui Moxa, în secolul XVII au mai fost traduse în limba română un cronograf de proveniență rusă, cronograful de tip Danovici, cronograful lui Kigalas și cronograful lui Dorotei la care, în secolul XVIII, s-a adăugat un cronograf de proveniență rusă, datorat lui Dimitri, mitropolitul Rostovului între 1702 și 1709. Dacă se face un bilanț al difuzării cronografelelor de origine neogreacă în țările române în secolul XVIII se observă că Țara Românească deține primul loc,

Dorotei se încheie prin enumerarea dogilor Veneției: „98. Iar după acesta au fost prințip Franghizcos Contarinos, când au fost cursul anilor de la Hristos 1623 și au trăit ani 1 și luni 3, zile 4. 99. Iar după acesta au fost Ioan Cornaros, când au fost cursul anilor de la Hristos 1624 și au trăit ani 5 și luni 11 și zile 16. 100. Iar după moartea aceluia ce nainte iaste zis Corniliu, au fost acesta Cornam până la vremea aceea ce au lăsatu-să a să mai scrie pomeniții ani”¹². O altă variantă, mai târzie, se încheie tot prin enumerarea dogilor Veneției, dar ajungând până la anul 1763: „119. Iară după acesta fu prințip Franghizcos Loredanos, la anul de la Hristos 1752 și au trăit ani 10. 120. Iară după acesta fu prințip Marco Foscarinis, la anul de la Hristos 1762 și au trăit luni 10. 121. Iară după acesta fu înălțat Alvisie Mocenigo, fiind anul de la Hristos 1763 și au trăit ani 9”¹³.

În același cronograf Dorotei mai poate fi întâlnită și o informație referitoare la războiul turco-venețian din 1570-1573: „iar când fu cursul anilor de la Hristos 1570, sultan Selim făcu vrajbă cu venețianii și găti multe catarge și strânse ca la trei sute de corabii, cu mari cu mici și luu și doo corabii mari venețiești ce să aflase atunci în Țarigrad și eși cu oștile în luna lui aprilie, în 7 dni și era cu oștile trei pași (...)”¹⁴.

Când avem în vedere cronograful de tip Dorotei¹⁵ nu trebuie să uităm faptul că această atât de populară carte istorică, a cărei primă ediție de la Veneția din 1631 a avut la bază un manuscris compilat în Moldova pe la 1590, a fost tradusă și prelucrată succesiv în Moldova, Transilvania, Țara Românească și din nou în Moldova, aflându-se în circulație în țările române, prin copii manuscrise, timp de peste un secol și jumătate, de pe la 1660-1670 până la 1837. Prin urmare, importanța acestui cronograf pentru formarea imaginii Veneției și a venețienilor în cultura română constă tocmai în marea sa răspândire în spațiu și timp.

deoarece aici au circulat nu numai cele mai numeroase copii din cronografele de tip Danovici (20 de manuscrise), dar și tipul de cronograf Dorotei (5 manuscrise). În Transilvania a fost răspândit tipul mixt de cronograf, prima parte de tip Danovici, iar cea de-a doua de tip Dorotei (10 manuscrise), pe când Moldova a cunoscut numai tipul de cronograf Danovici (17 manuscrise) (Paul Cernovodeanu, *Filiala cronografelor românești de tip Danovici*, II, în „Biserica Ortodoxă Română”, CVI, nr. 7-8, 1988, p. 129). Cronografele rusești în traducere românească au cunoscut și ele o anumită circulație în această epocă, dar considerabil mai restrânsă (Dionid Strungaru, *Cel mai vechi cronograf românesc de proveniență rusă*, în „Romanoslavica”, X, 1964, p. 89-99; idem, *Cronografele românești de proveniență rusă*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1965, p. 365-368).

¹² Ms. Sigmaringen 5, f. 412 v., apud Doru Mihăescu, *Observații asupra versiunilor românești ale cronografului lui Dorotei al Monemvasiei*, în „Revista de istorie și teorie literară”, XXXIX, nr. 3-4, 1991, p. 278.

¹³ Biblioteca Academiei Române (B.A.R.), ms. 3 450, f. 727 r.; ms. 4 478, f. 257 v.

¹⁴ Ibidem, ms. 3 450, f. 616 r.; ms. 4 478, f. 219 r.-v.

¹⁵ P. Cernovodeanu, *Cronografele românești de tipul Dorotei*, în „Studia bibliologica”, vol. III, București, 1969, p. 134-140; D. Mihăescu, *Observații asupra versiunilor românești ale cronografului lui Dorotei*, p. 282.

Contemporan cu Moxa, cronicarul moldovean Grigore Ureche (1590-1647) este considerat întemeietorul istoriografiei în limba română, cel dintâi care s-a preocupat nu numai de statul feudal Moldova, dar și de originea latină și de unitatea poporului român. Fiul lui Nestor Ureche, unul din cei mai bogați și influenți boieri moldoveni de la sfârșitul secolului XVI și începutul celui următor, care a trăit mult timp în Polonia, căpătând chiar și cetățenia polonă¹⁶, Grigore a avut posibilitatea să studieze la Lwow între 1612 și 1618, dobândind o solidă pregătire în spirit umanist¹⁷. Reîntors în Moldova, a ocupat demnități importante, fiind mare spătar între anii 1634 și 1642 și mare vornic al Țării de Jos între 1642 și 1647¹⁸.

Grigore Ureche este cunoscut în istoria culturii și a literaturii românești printr-o singură operă, *Letopisețul Țării Moldovei, de când s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor care scrie de la Dragoș vodă până la Aron Vodă*, prima cronică în limba română a Moldovei care prezintă istoria țării, cum rezultă și din titlu, de la 1359 până la anul 1594. Manuscrisul original al lui Grigore Ureche nu s-a păstrat, cronica fiind transmisă în formă prelucrată, cu o seamă de interpolări, a lui Simion Dascălul – nici aceasta păstrată în original – variantă care a suferit și ea adaosurile altor interpolatori ca Misail Călugărul și Axinte Uricariul¹⁹. Izvoarele principale ale cronicii sunt, mai întâi, vechile letopisețe românești scrise în limba slavă, preluate fie direct, fie prin intermediul unui letopiseț pierdut, scris în limba română pe la 1625-1630 de logofătul Eustratie²⁰, la care se adaugă unele lucrări străine (Miechowski, Kromer, Bielski, Münster, Antonio Magini Patavino, Mercator etc.)²¹, precum și tradiția orală pentru ultima parte a lucrării, de pildă știrile și informațiile aflate de la tatăl său, Nestor Ureche²².

Dar informațiile despre Veneția și venețieni sunt și la Ureche foarte puține și sărace în conținut, lucru explicabil dacă avem în vedere faptul că preocupările sale de istorie universală au fost destul de limitate și corelate cu evenimentele din Moldova. În *Letopisețul* său Veneția este menționată numai în contextul războaielor pe care le-a purtat cu Imperiul otoman, războaie care au influențat într-o

¹⁶ Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976, p. 24.

¹⁷ *Ibidem*; I. C. Chițimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, 1972, p. 266; Dumitru Velciu, *Grigore Ureche*, București, 1979, p. 81-82.

¹⁸ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*. Traducere după originalul latin de Gh. Guțu, introducere de Maria Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, București, 1973, p. 201; L. Boia, *op. cit.*, p. 24; D. Velciu, *op. cit.*, p. 83-148.

¹⁹ D. Velciu, *op. cit.*, p. 169.

²⁰ *Ibidem*, p. 290; L. Boia, *op. cit.*, p. 24.

²¹ Dimitrie Ionescu, *Cum se înfățișează istoria universală în cronicile românești*, în „Revista istorică”, XVII, nr. 4-6, 1931, p. 106-113; P. Cernovodeanu, *Préoccupations*, I, p. 679-680; L. Boia, *op. cit.*, p. 24; D. Velciu, *op. cit.*, p. 290-307.

²² L. Boia, *op. cit.*, p. 24.

anumită măsură Moldova, la fel ca și întreg spațiul românesc. Astfel, este amintită pierderea Salonicului de către venețieni în anul 1430: „Decii al doilea Amurat căzu la împărăție, acesta cu ajutorul ce avea de la Ghenua, trecându la Trația, au bătut pre unchi-său Mustafa, și Thesalonica au fărâmat, carile era orașu bătrân, tare și plin de avuție și pre acele vremi Veneția o ținea”²³. Apoi este amintită cucerirea insulei Eubeea, pe care turcii au luat-o de la venețieni în 1470: „Apucat-au și Eubeia ...”²⁴, după care sunt menționate cuceririle pe care turcii le-au făcut în detrimentul Veneției în timpul războiului din 1499-1503: „Decia Baiazid al doilea luundu împărăția, războiu cu venețienii făcu și le-au luat Naupactul, Methona, Dirahia și toată Dalmația au prădatu ...”²⁵. Acestea sunt toate informațiile venețiene pe care le oferă Ureche, informații foarte limitate după cum se poate vedea, dar noi suntem convinși că el posedă cunoștințe mult mai vaste despre cetatea lagunelor, cunoștințe pe care nu a avut nici timpul și nici locul să le aștearnă pe hârtie.

Tot în Moldova, Miron Costin (1633-1691), cronicar, istoriograf și poet, unul dintre cei mai importanți exponenți ai umanismului românesc din secolul XVII, a ridicat scrierea istoriei pe o treaptă net superioară²⁶. Studiile solide făcute în Polonia, i-au permis accesul la o cultură întinsă și sistematică, de profil umanistic și clasicist, cuprinzând bogate cunoștințe de literatură și istorie antică, de istorie polonă, de geografie, logică, teologie și limbi străine²⁷. Posedând o cultură mult mai vastă decât a predecesorului său Ureche, opera sa este și ea mai întinsă, mai variată și mai complexă. Din această cauză informațiile despre Veneția și venețieni sunt mult mai bogate, mai interesante și mai variate.

Astfel, în *Letopisețul Țării Moldovei*, care descrie evenimentele de la 1595, acolo unde le lăsase Ureche, până la 1661, venețienii sunt amintiți în legătură cu încercările lor din 1646 de a-l determina pe regele polon Vladislav IV (1632-1648) să intre în război cu turcii, și în 1659 când, datorită amenințării pe care o

²³ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, ed. a II-a revăzută, București, 1958, p. 129.

²⁴ *Ibidem*, p. 130.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ D. Velciu, *Miron Costin. Interpretări și comentarii*, București, 1973, p. 52-53, 116-119; Enache Puiu, *Viața și opera lui Miron Costin*, București, 1975, p. 26-42; N. Grigoraș, *Știri noi despre viața și familia lui Miron Costin*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, 1956, 2, p. 175-197.

²⁷ P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, București, 1925; Ramiro Ortiz, „Fortuna labilis”, *storia di un motivo medievale*, Bucarest, 1927, p. 147; N. Lascu, *Horațiu în literatura română*, în „Gând românesc”, Cluj, III, 1935, nr. 11-12, p. 532-533; idem, *Ovidiu în opera lui Miron Costin*, în *Ovidiu în România*, extras din *P. O. Naso*, București, 1957, p. 42-43; N. I. Herescu, *Non omnis moriar sau soarta lui Horațiu în literatura românească*, caietul 6, decembrie 1938, p. 40-41; P. Cernovodeanu, *Préoccupations...*, I, p. 680; D. Velciu, *Miron Costin*, p. 55-56; Enache Puiu, *op. cit.*, p. 125-141.

reprezenta flota venețiană din Mediterana, turcii au cerut ajutorul tătarilor pentru o intervenție în Transilvania²⁸.

Într-o altă lucrare a lui Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, apar informații despre poziția geografică a Veneției și despre legendara ei întemeiere de către troianul Antenor. Descriind Italia, cronicarul ne spune: „Țara Italiei, de aicea de la noi, dreptu spre apusul soarelui ieste, nu așa depărtată de țara noastră, că de la Belgradul carile îl știm mai toți că ieste pe Dunăre, unde cade apa Savei în Dunăre, niguțăorește mergându, cale de 30 zile ieste până la Vineția și Vineția ieste pre pământul Italiei.

În statul său ieste între mări, ca și Greția, adecă țările grecești, că dincoace, dinspre noi, să încheie cu o limbă de mare, care iese din Marea Albă – vinețienii zic acei limbi Colfo de Vineție adecă limba sau grumazii de Vineția – să zice și cu alt nume și Marea Adriaticam, marea de Adrie”²⁹.

În legătură cu legendara întemeiere a Veneției de către Antenor, Miron Costin așează acest fapt pe aceeași treaptă de importanță cu faptele lui Enea, pe care-l consideră ca începător al împărăției romanilor: „Ieste Italia mai vechie decât Roma, adecă Râmul, și Împărăția Râmului, care s-au urzitu în țara Italiei după ce au nemeritu de la Troada Antenor și Enea, din carii, Antenor, Vineția și olatele ei, iară Enea Râmul și împărăției lui începători și rădăcină sintu”³⁰.

În sfârșit, într-o altă lucrare, *Istorie de Crăia Ungurească*, Miron Costin amintește câteva din momentele care au marcat istoria relațiilor veneto-ungare, cum ar fi conflictul pentru Dalmația cu Ludovic I cel Mare: „Acela Ștefan voevodul din porunca lui Liudovic craiu întru agiutorul unui domn de Padova orându, împotriva venețienilor, la mare strânsoare au adus pre Veneția (...)”³¹, bucuria provocată la Veneția de succesul „campaniei lungi”, din 1443-1444, condusă de Iancu de Hunedoara „... de care bucurie multe dzile toate olatele fiind pline, de pretutindenea au venit soli, ales de la Veneția (...)”³², participarea flotei venețiene la campania încheiată cu dezastrul de la Varna din 1444³³, hotărârea Senatului din 1480 de a nu mai ajuta cu bani pe Matia Corvin datorită conflictului său cu împăratul Frederic III³⁴, precum și insistentele cereri de ajutor adresate Veneției de către Ludovic II al Ungariei în preajma dezastrului de la Mohács³⁵.

²⁸ Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, în *idem, Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 121, 125-126.

²⁹ *Idem, De neamul moldovenilor*, în *ibidem*, p. 245.

³⁰ *Ibidem*, p. 246.

³¹ *Idem, Istorie de Crăia Ungurească*, în *ibidem*, p. 278.

³² *Ibidem*, p. 284.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, p. 286.

³⁵ *Ibidem*, p. 287.

Constatăm, prin urmare, faptul că Miron Costin a avut o contribuție de cea mai mare importanță, prin lucrările pe care le-am amintit, la cunoașterea mai bună, sub aspect istoriografic și geografic, a Veneției în spațiul cultural românesc.

O contribuție mai puțin importantă, dar nu de neglijat, la formarea imaginii Veneției în cultura noastră a avut-o și Nicolae Costin (1660-1712), fiul lui Miron Costin. Deși acesta a parcurs același itinerar spiritual ca și tatăl său³⁶, opera sa principală, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, nu se ridică mult peste valoarea unei compilații erudite.

Cu toate că multe informații despre Italia și italieni sunt copiate ca atare din opera tatălui său, apar și informații noi în legătură cu istoria Veneției, informații care merită a fi amintite. Astfel, atunci când se vorbește despre evenimentele anului 1188 se amintește și un proiect de cruciadă propus de papă la care venețienii trebuiau să contribuie cu o importantă forță navală alcătuită din 60 de galere: „... de la Venețiani șeasăzăci de galioani, în care era cincizici de mii de oșteni, oameni aleși de războiu”³⁷. Apoi, Nicolae Costin amintește de luptele dintre italieni și turcii otomani, lupte care se dădeau pe ruinele Imperiului bizantin și la care venețienii au avut o participare de cea mai mare importanță: „Iară în anul 1377, sultan Murat, împăratul turcesc, ficior lui Orhan nepotul lui Otoman, tare au înspăimat Țara Veneției, a Ghenuii, dentru îndemnarea lui Ioan Cantacuzino, împăratul grecescu, scriu cronicarii leșăști. Iară Hronograful grecescu scrie că acestu sultan Murat, în zilele lui Ioan Paleolog, împăratul grecescu, au mărșu de au luat Solonul (Salonicul – n.n.) de la Frânci, în anul de la zidirea lumii 6910 (1402 – n.n.), că Solonul l-au cumpărat Venețianii de la Manoil, feciorul lui Mihail Paleolog, împăratul grecescu, iar mai nainte au fostu a Enovezilor și apoi l-au luat Grecii, de la Enovezi, ce atunce au înspăimat sultan Murat pre Venețiani”³⁸. Alte informații se referă la încercarea venețienilor de a-l determina pe regele polon Ioan Albert (1492-1501) să intre în război cu turcii imediat după preluarea domniei³⁹ și la participarea Veneției, la războaiele italiene în anul 1500: „Într-acestaș an mari războaie s-au făcut în Italia, bătându-să Hișpanii cu Franțozii pentru crăiia Neapole; și Maximilian cu Șvicerig; așijderea și papa cu Florentiniianii; Venețianii cu Enovezii; Mediolanii cu stăpânul său, Ludovic Sforța”⁴⁰.

Informații interesante despre Veneția și venețieni întâlnim și la Axinte Uricariul (1670-1733). Principala sa lucrare, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, este un adevărat corpus de cronici românești, unicul de aceste

³⁶ Ioan Șt. Petre, *Nicolae Costin. Viața și opera*, – București, 1939, p. 9-30; N. Cartoian, „*Ceasornicul domnilor*” de N. Costin și originalul spaniol al lui Guevara, în „*Revista Istorică Română*”, 1933, nr. 2-3, p. 161-164; N. A. Ursu, *Nicolae Costin, traducător al geografiei universale a lui Giovanni Botero*, în „*Revista de istorie și teorie literară*”, XXXIX, nr. 3-4, 1991, p. 365-379.

³⁷ Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ediție cu o introducere de Ioan Șt. Petre, București, 1942, p. 199.

³⁸ *Ibidem*, p. 181-182.

³⁹ *Ibidem*, p. 283-284.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 308.

dimensiuni din istoriografia noastră, alcătuit la porunca domnitorului Nicolae Mavrocordat (1709-1710; 1711-1715)⁴¹, corpus la care se adaugă și o substanțială contribuție proprie a cronicarului⁴².

În *Cronica* lui Axinte informațiile despre Veneția nu sunt noi, cu excepția celor contemporane cu el. Ele pot fi întâlnite în cronicile anterioare și lucrul nu trebuie să ne mire având în vedere caracterul de compilație al operei sale. Astfel, este amintit conflictul dintre Murad I și venețieni pentru Salonic⁴³, participarea venețienilor la cruciadă în 1188⁴⁴, luptele din Italia din anul 1500 și implicarea venețienilor în ele⁴⁵, refuzul Veneției de a mai ajuta cu bani pe Matia Corvin datorită îndoielilor ce planau asupra sa în privința luptei antiotomane⁴⁶. Dar informația cea mai importantă despre venețieni este contemporană cu autorul și se referă la declanșarea războiului turco-venețian pentru Moreea, în 1715, ceea ce a antrenat cerințe ale Porții adresate domnitorilor români Ștefan Cantacuzino și Nicolae Mavrocordat de a-și aduce contribuția la expediția otomană⁴⁷. Informații despre participarea Moldovei, dar și a Țării Românești, la războiul din Moreea împotriva Veneției apar și într-o altă lucrare a cronicarului, de dimensiuni mult mai restrânse, intitulată *A doua domnie a lui Neculai Alexandru Mavrocordat în Moldova*⁴⁸.

Fără să fie deosebit de importante, informațiile venețiene ale lui Axintie Uricariul dovedesc că el a cunoscut, măcar parțial, istoria acestui stat pe care a încercat, așa cum a putut, să o aducă la cunoștința cititorilor. Ele constituie, fără îndoială, o contribuție, chiar dacă minoră, la formarea imaginii Veneției și a venețienilor în cultura noastră veche.

Informații mult mai bogate despre acest subiect nu aduce nici ultimul mare cronicar al Moldovei, Ion Neculce (1672-1745)⁴⁹. În opera sa întâlnim destul de

⁴¹ Gabriel Ștrempel, *Studiu introductiv la Axintie Uricariul, Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, vol. I, București, 1993, p. X.

⁴² Constantin C. Giurescu, *Mărturiile comisului Iștoc, un fragment de cronică, 1659-1664*, în „Revista istorică română”, VIII, 1938, p. 87-94; Biblioteca Academiei române (B.A.R.), ms. 5 367, f. 61 v.; G. Ștrempel, *op. cit.*, p. X; Ioan Șt. Petre, *Axintie Uricariul*, București, 1944, p. 22-36; *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 66-67; Andrei Eșanu, *Considerații despre viața și activitatea cărturărească a lui Axintie Uricariul*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 3-4 (19-20), 1994, iulie-decembrie, p. 35-46; B.A.R., ms. 5 367, f. 61 r.

⁴³ Axintie Uricariul, *op. cit.*, I, p. 9-10.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 24.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 97.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 172.

⁴⁷ *Ibidem*, vol. II, București, 1994, p. 299-300 și 308.

⁴⁸ Idem, *A doua domnie a lui Neculai Alexandru Mavrocordat în Moldova (1711-1716)*, în *Cronicele României sau Letopiseșele Moldovei și Valahiei*, ed. a II-a, tom II, ed. Mihail Kogălniceanu, București, 1873, p. 167-169.

⁴⁹ Despre viața și activitatea lui Ion Neculce a se vedea, printre altele, D. Velciu, *Ion Neculce*, București, 1968, p. 26-41; Dan Smântănescu, *Pe urmele lui Ion Neculce*, București, 1984, p. 25-57; Valeriu Cristea, *Introducere în opera lui Ion Neculce*, București, 1974.

numeroase referiri la istoria universală, Moldova acelei epoci fiind puternic influențată de evenimentele ce se derulau pe continent, și care, în general, îi implicau și pe puternicii ei vecini: Imperiul otoman, Imperiul rusesc și Imperiul austriac⁵⁰. Dar, cu toate acestea, informațiile despre Veneția sunt sărace, lucru explicabil dacă avem în vedere faptul că în primele decenii ale secolului XVIII rolul pe care cetatea lagunelor îl joacă pe arena internațională este din ce în ce mai șters.

O primă informație întâlnim în lucrarea *O samă de cuvinte* și ea se referă la Despot Vodă care, așa cum crede Neculce, și-ar fi început cariera de aventurier internațional în Italia, la Veneția⁵¹.

În *Letopisețul Țării Moldovei*, care cuprinde evenimentele dintre anii 1661 și 1743, informațiile despre Veneția sunt, de asemenea, sărace și fără a avea o relevanță deosebită. Astfel, este amintită prezența în cetatea lagunelor a lui Grigore Ghica, domn al Țării Românești între 1660-1664 și 1672-1673⁵², apoi cererea adresată de Polonia, în 1673, statelor creștine, printre care și Veneției, de a o ajuta împotriva turcilor⁵³, participarea venețienilor la încheierea păcii de la Carlowitz din 1699⁵⁴ și răspunsul pe care mareșalul rus Șeremetiev l-ar fi dat unei solii turcești în 1710, în care amenința cu formarea unei coaliții creștine ce urma să includă și Veneția⁵⁵.

După câte se poate observa este vorba de o informație foarte parțială și fragmentară, dar care are totuși un merit, acela de a fi nouă, necunoscută pentru cititorul operei lui Neculce. Astfel, putem considera că și acest ultim mare cronicar moldovean și-a adus contribuția sa la cunoașterea și la formarea imaginii Veneției și a venețienilor în cultura românească veche.

Cu totul altfel se prezintă situația în privința imaginii Veneției atunci când ne oprim atenția asupra operei stolnicului Constantin Cantacuzino (1640-1716) și a principelui Dimitrie Cantemir (1673-1723). Cei doi au fost, incontestabil, cei mai de seamă reprezentanți ai culturii române din epoca pe care o avem în vedere. Călătorind mult, făcând studii temeinice la Constantinopol și Padova, ocupând funcții politice la cel mai înalt nivel în stat, atât Cantacuzino, cât și Cantemir au conferit culturii române o strălucire fără egal până în secolul XIX și au reușit să pătrundă în conștiința culturală a întregii Europe. Cei doi, nu ne îndoim de acest lucru, au cunoscut Italia și, prin urmare, și Veneția sub toate aspectele posibile și

⁵⁰ C. Paradais, M. Paradaiseu, *Știri de istorie universală în opera cronicarului Ion Neculce*, în „Cercetări istorice”, 1972, p. 83-99.

⁵¹ Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 172.

⁵² *Ibidem*, p. 202.

⁵³ *Ibidem*, p. 242-243.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 395.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 639.

în măsura maximă pe care o permiteau informațiile timpului. O parte din aceste informații reapar în însemnările și lucrările lor.

Ultimele decenii ale secolului XVII și primele decenii ale secolului XVIII, cunoscute în Țara Românească și sub denumirea de epocă brâncovenească, au marcat o creștere a influențelor italiene în întreg spațiul românesc, o intensificare a relațiilor politice, economice și, mai ales, culturale cu Veneția și cu spațiul aflat sub influența sa⁵⁶. În mod indiscutabil, principalul exponent al culturii din epoca brâncovenească a fost stolnicul Constantin Cantacuzino. El a fost unul dintre puținii oameni de cultură români ai vremii care au reușit să ajungă în cetatea lagunelor, să stabilească, prin urmare, un contact direct cu realitatea venețiană. El s-a aflat la Veneția între 23 martie și 18 aprilie 1667⁵⁷, după care s-a înscris și a studiat la Universitatea din Padova, oraș aflat sub dominație venețiană, până în august 1668⁵⁸. Din tot ceea ce a văzut în cetatea lagunelor, în însemnările care ni s-au păstrat de la el este descris sumar doar palatul dogilor. Iată ce ne spune: „În palatul Veneției sânt acestea. Scris este în casa ce șade prințipul ca alalții mari, în podina casei, întâi cum intri, pre ușa cea ce stă în față aceste provlime: „Robur imperii”, mai mergând puțin este: „Nunquam derelicta”, și iar, la mijlocul casei „Republicae fundamentum”, iar în fundul casei aceasta: „Gubernatores libertatis”⁵⁹.

Mai bine de un an și jumătate el a studiat la Universitatea din Padova, care era principalul centru cultural aflat sub stăpânirea și influența Veneției, centru cultural în care veneau la studii tineri din întreaga Europă⁶⁰, similar ca importanță cu Parisul și Oxfordul. La Padova și la Veneția a început stolnicul să facă și importante achiziții de cărți, achiziții ce vor continua în anii următori și care vor constitui nucleul cel mai important al bibliotecii Cantacuzinilor⁶¹. Deși există un

⁵⁶ Hurmuzaki, *Documente*, VI, București, 1878, p. 140; doc. LXX; vol. IX, 1, București, 1897, p. 536, doc. DCLXXIII; C. Esarcu, *Documente istorice inedite descoperite în arhivele din Veneția*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, II, 1883, p. 145-176; C. Giurescu, N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, București, 1907, p. XXXVIII-XXXIX; Al. Doboși, *Relațiile comerciale ale Principatelor Române cu Veneția*, Cluj, 1936, p. 34 și urm.; idem, *Depozitele lui Constantin Brâncoveanu la „Banca di Venezia”*, Cluj, 1938, p. 1-11; Constantin Bălan, *Aspecte economice din Țara Românească în epoca brâncovenească*, în vol. *Constantin Brâncoveanu*. Redactori coordonatori: Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu. Secretar de redacție Andrei Busuioceanu, București, 1989, p. 43-44; P. Cernovodeanu, *Coordonatele politicii externe a lui Constantin Brâncoveanu. Vedere de ansamblu*, în *ibidem*, p. 123-138.

⁵⁷ *Carnetul de studii al lui Constantin Stolnicul Cantacuzino*, în *Operele lui Constantin Cantacuzino*, publicate de N. Iorga, București, 1901, p. 7.

⁵⁸ Lucia Rosetti, *Constantin Cantacuzino, studente romeno a Padova*, în *Quaderni per la storia dell'Università di Padova*, I, Padova, 1968, p. 147-154; V. Căndea, *Stolnicul între contemporani*, București, 1971, p. 26.

⁵⁹ *Carnetul de studii . . .*, p. 4.

⁶⁰ Ramiro Ortiz, Nicolae Cartoian, *Un grande erudito romeno a Padova: lo „Stolnic” Constantin Cantacuzino*, Bucarest, 1943.

⁶¹ C. Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești. Istoric. Semnificații. Organizare*, București, 1974, p. 40.

singur ex libris italianesc al stolnicului Constantin Cantacuzino⁶², din cele aproximativ 350 de cărți ale bibliotecii sale de la Mărgineni, 213 au fost publicate în Italia, iar 66 dintre ele erau scrise în limba italiană⁶³. Aceasta este o dovadă elocventă a cunoștințelor despre Italia și Veneția, cunoștințe deosebit de vaste, pe care le posedă Constantin Cantacuzino. Totuși, în mod paradoxal, în principala sa lucrare, *Istoria Țării Românești*, rămasă neterminată, el amintește o singură dată de Veneția, atunci când se oprește asupra situației politice din Italia: „Că iată și astăzi într-acea Italie se află, nu o stăpânire numai, ci mai multe de șapte, opt, cu republicele ce le zic (adecăte otcârmuire de obște), cum iaste Veneția, Ghenova (...)”⁶⁴.

Deși nu a ajuns niciodată la Veneția sau în Italia, Dimitrie Cantemir, eruditul principe al Moldovei, a avut, indiscutabil, cunoștințe despre cetatea lagunelor la fel de vaste ca și cele ale stolnicului Cantacuzino. Acest lucru este evident dacă parcurgem paginile principalelor sale lucrări, *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor* și *Istoria Imperiului otoman. Creșterea și scăderea lui*.

Cel mai de seamă reprezentant al culturii noastre până la mijlocul secolului XIX, reprezentant marcant al iluminismului românesc⁶⁵, Dimitrie Cantemir a fost cel care a ridicat preocupările în materie de istorie universală în istoriografia noastră la un nivel de erudiție și de concepție științifică comparabil cu valorile europene⁶⁶. Nu trebuie să uităm faptul că *Istoria Imperiului otoman* elaborată de el⁶⁷ a fost considerată cea mai bună lucrare de acest fel timp de mai bine de un secol, până la apariția operei lui Hammer.

Unicitatea lui Cantemir pentru cultura română nu rezultă din aceea că s-a afirmat în principal în alte spații culturale decât cel românesc, cât din aceea că a supus fenomenul românesc unui foc concentric, venind spre el cu o încărcătură spirituală de care, poate, au dispus și alți conaționali, dar nici unul n-a vizat drept

⁶² El a fost identificat pe pagina de titlu a lucrării *La filosofia morale derivata dall'alto fonde del grande Aristotele Stagirita, dal conte e cavalier Gran Croce D. Emmanuele Tesaure partito Torinese*, Veneția, MDCCIII (1703), sub forma *Di Constantino Cantacuzino* (*Ibidem*, p. 43).

⁶³ Mario Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1973, p. 45.

⁶⁴ Constantin Cantacuzino Stolnicul, *Istoria Țării Românești*, Ediție critică de Damaschin Mioc. Studiu introductiv de Damaschin Mioc și Eugen Stănescu, București, 1991, p. 104.

⁶⁵ Petru Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, București, 1972; idem, *L'humanisme de Démètre Cantemir*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XII, no. 5, 1973, p. 891-902.

⁶⁶ P. Cernovodeanu, *Préoccupations....*, I, p. 681-682; I. Chișimăia, *Dimitrie Cantemir, reprezentant al epocii sale în plan european*, în „Revista de istorie și teorie literară”, 1973, nr. 2, p. 177-186.

⁶⁷ Maria Mathilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Dimitrie Cantemir, istoric al Imperiului otoman*, în „Studii. Revistă de istorie”, tom 26, nr. 5, 1973, p. 971-989; Halil Inalcik, *Eastern and Western Cultures in Dimitrie Cantemir's Work*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XIII, no. 1, 1974, p. 27-29; Al. Dușu, *Dimitrie Cantemir, a Historian of South-East European and Oriental Civilizations*, în *ibidem*, p. 33-36.

obiect de cercetare tocmai acest fenomen. Cantemir a pus temelia conștiinței de sine a culturii române în calitate de cultură europeană⁶⁸. Într-o vreme când Occidentul își definea el însuși acest spirit european, Dimitrie Cantemir a traversat experiența unei sinteze personale între cele două spații culturale – orientală și occidentală – și a intuit în profunzime caracteristica europeană a culturii poporului său. Din această perspectivă, Veneția a avut pentru eruditul nostru domnitor semnificația de simbol a punctului și a spațiului de întâlnire și sinteză între Europa occidentală și cea răsăriteană.

Astfel, în *Hronic*, vorbind despre expansiunea otomană, Cantemir amintește și daunele pe care aceasta le-a provocat cetății lagunelor: „Ce pentru ca aicea să nu mai pomenim câte răutăți și cumpliri au făcut Publicăi Venețienești, de câte slăvite ostroave, și de câte vârtoase cetăți pre mare și pre uscat au sărăcit-o (...)”⁶⁹. Mai departe el face câteva mențiuni cu privire la întemeierea Veneției: „Pre acestaș turburări, leat 429 vestit și în toată lumea cunoscut orașul Veneția, temeliile pre năsip și pre apă ș-au pus precum și astăzi să vede, că trăiește”⁷⁰. Deosebit de interesant este felul în care se prezintă participarea Veneției la cruciada IV din 1204, cea care a dus la cucerirea Constantinopolului și a dat o lovitură decisivă Imperiului bizantin, lovitură din care acesta nu-și va mai reveni niciodată: „Isachie dară orbul, și cu fiul său Alexie Anghel, lîngedă și slabă împărăția ce apucasă, mai mult decât șapte luni să o ție n-au putut; căci Venețianii, cu hatmanul lor Dandul și cu Balduin Graful de Flandriia, carii adecă pentru ajutorul venisă, cunoscând că fără nici o greutate, cu chip de prieteșug, vor cuprinde și Țarigradul, și apoi și toată împărăția, au scornit asupra împărățiilor pricină, cerșind leafa slujitorilor, și giuruită lor, care multă și mare le-au fost giuruit, Alexie, când s-au rădicat de la Veneția”⁷¹.

Informații mult mai numeroase și mai amănunțite cu privire la Veneția, mai ales cu privire la istoria relațiilor sale cu turcii, întâlnim în *Istoria Imperiului otoman*. Această lucrare a făcut din eruditul domnitor moldovean un istoric de talie europeană, recunoscut ca atare de contemporanii săi. Cartea, scrisă în latină, cu titlul *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae*, a fost terminată în 1716 și a rămas multă vreme, așa cum am mai spus, până la apariția lucrării lui Hammer, un adevărat îndreptar pentru toți cei interesați de istoria turcilor otomani.

Informația pe care ea ne-o furnizează este bogată, interesantă și exactă mai ales în privința acelor evenimente contemporane cu autorul, ceea ce nu înseamnă că evenimentele desfășurate în trecut sunt neglijate. Totuși, pentru evenimentele

⁶⁸ Ecaterina Țarlungă, *Dimitrie Cantemir. Contribuții documentare la un portret*, București, 1989, p. 321.

⁶⁹ Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, București, 1901, p. 20.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 277-278.

⁷¹ *Ibidem*, p. 420-421.

mai îndepărtate în timp se pot constata și anumite confuzii și suprapuneri, normale dacă avem în vedere dificultățile de documentare specifice epocii.

O astfel de confuzie se constată atunci când sunt descrise evenimentele din anul 1480, când acțiunea otomană din Italia este suprapusă cu amenințarea venită din partea lui Uzun Hasa, mort de doi ani la acea vreme. Se suprapun, de fapt, evenimente care au avut loc la o distanță în timp de aproximativ zece ani. Iată însă ce ne spune Cantemir: „În anul următor, după ce bate pe venețieni lângă râul Sontium, Mahomed pregătește o flotă sub comanda lui Gieduk Ahmed Pașa spre a devasta Apulia și, dacă ar fi posibil, toată Italia. Acest general și prăda Apulia, și ocupa vreo câteva fortărețe; dar chiar în mijlocul progresului armatelor sale, a fost rechemat, fiindcă ajunsese știrea că persanii iarăși se mișcau și Ussunhasan vrea să facă noi incursiuni; prin urmare că este necesară prezența atât a generalului cât și a armatei. Puțin după sosirea lui Mahomed, veni un delegat venețian și se rugă foarte umil de pace; sultanul, ocupat acum cu alte afaceri, se învoi prea bucuros”⁷².

Apoi sunt menționate luptele din Moreea din 1532⁷³, când turcii au ocupat importante poziții în detrimentul venețienilor, victoriile lui Barbarossa împotriva flotelor venețiene⁷⁴, care culminează cu bătălia de la Prevesa din 1538⁷⁵, cucerirea Ciprului de către turci la 1570⁷⁶, dar și marea înfrângere suferită de ei la Lepanto, în 1571, despre care se spune: „După aceste victorii a urmat cel mai mare dezastru pentru Osmani, ce au putut ei resimți de la pierderea încercată sub Ildirim Baiazid și până în ziua de astăzi (...). După ce amiralul Ali Pașa a cucerit insula Cipru (posesiune venețiană – n.n.), a pus toată floarea armatei în garnizoane prin cetăți; pe soldații europeni, fatigați prin munca continuă de douăsprezece luni la facerea de șanțuri și de alte lucruri, i-a trimis acasă, iar el cu flota și cu celelalte trupe s-a întors la Constantinopol. Dar chiar pe când naviga pe Marea Mediterană, s-a văzut dintr-o dată atacat de o flotă inamică, întărită, precum zic unii, prin ajutorul Germanilor și Spaniolilor (...). În urmă însă, după ce respinsese pe inamic mai de multe ori (...), a căzut în mijlocul luptei și prin moartea sa a cauzat de victoria a înclinat în partea inamicului său”⁷⁷.

Cu foarte multe amănunte este descris războiul turco-venețian pentru insula Creta desfășurat între 1644 și 1669, cel mai lung război dintre cele două părți. Pretextul războiului a fost furnizat de capturarea unei nave turcești de către cavalerii de Malta care au transportat-o în Creta, fără ca venețienii să reacționeze

⁷² Idem, *Istoria Imperiului otoman. Creșterea și scăderea lui*, traducere română de Iosif Hodosiu, București, 1876, p. 159.

⁷³ *Ibidem*, p. 284-285.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 297-298.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 298.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 328-329.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 330-331.

în vreun fel⁷⁸. După ce sultanul a declarat război Veneției, în 1644⁷⁹, turcii cuceresc, în anul următor, cetatea Canea din Creta⁸⁰, iar în anii 1659 și 1663 mai cuceresc și insulele Tenedos și Lemnos⁸¹. În cele din urmă turcii cuceresc Candia, după lupte deosebit de violente: „Cu modul acesta vizirul, cu începutul lunii Gemaziul-ewel, anul Hegirei 1080 (1669 – n.n.), a luat în posesiune Candia, după ce venețienii ieșiră din ea (...). Așa a succes turcilor în urmă după un belu de douăzeci și patru de ani, a supune și încorpora cu imperiul lor această cetate superbă, gloria secolelor trecute și a opta minune a lumii, pe care însăși natura pare a o fi făcut inaccesibilă contra oricărui atac. În aceste lupte otomanii au pierdut peste două sute de mii de oameni, precum afirmă cei mai buni istorici ai lor, dintre care unii sunt încă în viață”⁸², punând astfel capăt războiului în favoarea lor.

Cu și mai multe detalii abordează Cantemir războiul turco-venețian din 1684-1699, atunci când cetatea lagunelor, profitând de coaliția antiotomană a altor puteri creștine și de înfrângerea turcilor în fața Vienei (1683), reușește să întreprindă ultimul său război victorios împotriva Imperiului otoman. Cantitatea mare de amănunte ce ne este furnizată se explică prin faptul că autorul a fost nu numai contemporan cu evenimente, dar s-a aflat chiar în capitala otomană în acei ani și a participat la anumite evenimente militare, printre care și bătălia de la Zenta din 1687⁸³. Sunt descrise cauzele care au dus la ruperea păcii dintre turci și venețieni⁸⁴, fuga bailului din Constantinopol și deruta turcilor obligați să lupte pe mai multe fronturi terestre și maritime⁸⁵, încercările lor de reconciliere cu venețienii⁸⁶, victoriile venețienilor împotriva turcilor⁸⁷, luptele din Moreea și Dalmația⁸⁸, ajungându-se până la pacea de la Carlowitz (1699) despre care se spune: „Venețianii au obținut următoarele condițiuni. Toată Morea până la Hexamilon rămâne în mâna lor, iar Turcilor se lăsa terra firma turcească dimpreună cu Lepante, Prevesa și castelul Romelia care sunt dărmate. Sinul de mare de la Corintu rămâne comun la amândouă părțile și Venețianii conservă Leucadia dimpreună cu insulele vecine. Tributul anual se șterge, atât acel pe care-l plăteau până acum unele insule din Arhipelagul Venețianilor, cât și pe care-l răspundea până acum insula Zacintu Turcilor. În Dalmația se lăsa în posesiunea

⁷⁸ *Ibidem*, p. 382-384.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 384-385.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 385.

⁸¹ *Ibidem*, p. 389.

⁸² *Ibidem*, p. 394-400.

⁸³ L. Boia, *op. cit.*, p. 43-44.

⁸⁴ D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, p. 500-502.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 502.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 502-503.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 520-522, 545-546.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 556-558.

Venețianilor Knin, Sing, Cicluto, Vartica, Duare și Vergora, care vor forma frontiera teritoriului republicii lor. Ragusanii rămâneau stat liber; și Venețianii căpătau Castelnovo și Risano cu tot ce mai posedau ei prin prejur. Rămâne la amândouă părțile a-și întări frontierele cu noi fortărețe sau a repara pe cele ruinate cu excepțiunea Lepantei, Prevesei și a castelului Romelia”⁸⁹.

Dimitrie Cantemir a fost cu adevărat primul român a cărui operă a cucerit o meritată faimă internațională. Deși a trăit cea mai mare parte a vieții în medii străine, activitatea și operă lui, concepute la scară europeană, nu a părăsit nicicând punctul de plecare românesc. Așa se explică faptul că scrierile sale au exercitat o reală influență asupra evoluției culturii românești și au contribuit, în ceea ce ne privește, la formarea imaginii Veneției și a venețienilor. În acest sens putem spune că Dimitrie Cantemir, prin cantitatea și complexitatea informațiilor pe care le oferă cititorilor, a avut cea mai importantă contribuție din cultura românească până la mijlocul secolului XIX, până la apariția strălucitoarei generații a intelectualilor revoluționari de la 1848.

Contemporan cu stolnicul Cantacuzino și cu Dimitrie Cantemir a fost și Ioan Romanul, așa cum apare în izvoarele românești, pe adevăratul său nume Giovanni Romano, un italian care s-a stabilit la curtea lui Constantin Brâncoveanu⁹⁰, unde, între 1693 și 1704, a alcătuit un calendar de predicție astrologică folosindu-se pentru aceasta de calendare și almanahuri italiene, așa-numitele *Foglietti novelli*⁹¹, de unde derivă și numele românesc de *Foletul Novel*. Aici trebuie să spunem că, în sine, calendarele au constituit una din cele mai frumoase pagini din istoria culturii românești. Înainte de apariția calendarelor românești, în țările române au pătruns calendare străine. Ele veneau din Occident, din Italia, din Austria și din alte țări, prin mijlocirea negustorilor ardeleni, precum și de la slavii înconjurători. Calendarele italiene au avut, indiscutabil, cea mai mare circulație în epoca domniei lui Constantin Brâncoveanu⁹².

În *Foletul Novel* informațiile despre Veneția sunt destul de nebuloase și se referă la conflictul ei cu turcii, la capacitatea navală și la anumite aspecte ale vieții interne. Iată câteva exemple: „Și, în Veneția, iaste să sosească niște obraze mari”⁹³, „În Veneția, vești de oarece ispravă”⁹⁴, „Și, în Veneția se gătescu corăbii,

⁸⁹ *Ibidem*, p. 738-739.

⁹⁰ M. Ruffini, *op. cit.*, p. 93-94; idem, *L'influenza italiana in Valacchia nell'epoca di Constantin Vodă Brâncoveanu*, Milano, f. a., p. 61.

⁹¹ Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)*, vol. I, București, 1987, p. 166.

⁹² Mircea Tomescu, *Calendarele românești 1733-1830. Studiu și bibliografie*, București, 1957, p. 9-11.

⁹³ *Foletul Novel. Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu (1693-1704)*, ediție Emil Vîrtosu, București, 1942, p. 5.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 6.

să meargă spre Arhipelag, cu oarece zaharea”⁹⁵, „Den Veneția, multe corăbii mergeau în Mediterana Mare”⁹⁶, „Iar în Veneția, toți să zăbovescu în preumblări pre la țeară și desfătări”⁹⁷, „În Veneția, gătiri frumoase pentru oamenii de cinste ce sânt a veni la carnavalce viitoare”⁹⁸, „Stăpânitoarea apelor (adecâte Veneția), face dease sfaturi, pentru treaba politică, și de folos”⁹⁹. Toate aceste informații au avut o circulație foarte restrânsă, deoarece calendarul era destinat, prin natura sa, unui cerc restrâns de cititori, chiar foarte restrâns, adică domnitorului și membrilor celor mai apropiați din anturajul său. În acest fel, deși a contribuit la o mai bună cunoaștere a Veneției, acest lucru este valabil doar pentru elita politică a Țării Românești.

O lucrare foarte importantă în ceea ce privește imaginea Veneției în cultura română este *Cronica expediției turcilor în Moreea. 1715*, alcătuită de Constantin Diichiti¹⁰⁰. Lucrarea, de dimensiuni mijlocii, descrie cu lux de amănunte expediția turcilor din Moreea, în 1715, împotriva venețienilor, precum și participarea Țării Românești, cu oameni și materiale, la aceasta. Autorul ei este unul din membrii misiunii românești care a mers în Moreea cu caii pentru tunuri și pentru oaste pe care-i trimitea domnitorul Ștefan Cantacuzino (1714-1715), la porunca sultanului Ahmed III (1703-1730)¹⁰¹. În fruntea misiunii se afla cumnatul domnului, soțul surorii sale Maria, marele paharnic Stati Leurdeanu, al cărui nume e pomenit de autor cu toate titlurile și cu un deosebit respect. Între ceilalți boieri care participau la această misiune se mai aflau vătaful Constantin și Iorga Bucliul¹⁰². Constantin Diichiti, autorul cronicii, fusese vătaf de aprozi la curtea lui Brâncoveanu, participase activ la complotul împotriva domnitorului și era bun cunoscător al limbilor greacă și turcă și, în mai mică măsură, al limbii italiene¹⁰³. Scriind această cronică, Diichiti avea în vedere scopul de a lămuri curtea și pe domnitor asupra celor întâmplate în Moreea, asupra capacității ofensive a turcilor și a hotărârii lor politice de a se angaja în luptă, asupra capacității defensive a venețienilor, a felului în care ei erau în stare sau nu să-și protejeze posesiunile și a colaborării antiotomane dintre puterile creștine. Dacă acest scop nu a fost atins, Ștefan Cantacuzino fiind mazilit la sfârșitul anului 1715, în schimb a fost atins un alt

⁹⁵ *Ibidem*, p. 9.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 12.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 13.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 15.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 78.

¹⁰⁰ *Cronica expediției turcilor în Moreea. 1715, atribuită lui Constantin Diichiti și publicată de Nicolae Iorga*, București, 1913.

¹⁰¹ Benjamin Brue, *Jurnal de la campagne que le Grand Vesir Ali Pascha a faite en 1715 pour la conquête de la Morée*, Paris, 1870, p. 77.

¹⁰² *Cronica expediției turcilor în Moreea. 1715*, p. VII.

¹⁰³ *Ibidem*.

obiectiv, acela al răspândirii unor noi informații și cunoștințe despre venețieni în cercurile curții domnești de la București.

Chiar de la începutul cronicii, Diichiti se oprește asupra pregătirilor de război ale turcilor, care au afectat și Țara Românească, precum și asupra cauzelor care au dus la conflict: „... întâmplându-să pre aceia vreme de au stricat puternica Împărăție legătura păcii ce avea cu republica de Veneție, pentru pricinile ce mai jos să vor arăta, și după stricarea păcii dându-să mari porunci pe la toți Pașii și pe la toți beii și pe la toate chehaelele și aialeturile ca să să gătească toți, și mai înainte de nevruz (echinocțiul de primăvară – n.n.) să se afle în câmpul Odriului, că însuși puternicul Împărat iaste să călătorească asupra Moreii, și trimițându-să și din Țara Rumânească 1 000 de cară câte cu 4 boi și 1 250 cai pentru treaba gebhanelii (muniții – n.n.) și a zaharelii și a tunurilor, cu silnică poruncă, deci, după obiceiul ce au Turcii când fac oștire, au închis și pe solul, Bailul Venețienilor, ce să afla la Țarigrad, la Stavrodromi, de dâșii după obicei trimis. Iar pricinile stricării păcii și închiderii solului întru acest chip au curs: adică după ce Sultan Ahmet dederă pecetea de viserlăc ginere-său, lui Damat-Ali-Pașa, ce ținea pe fiică-sa, și făcând și chehaia, pe Ibrahim Aga, pre carele încă caimacam fiind, îl avea chehaia, amândoi oameni poviri și polipichili (răi și în mai multe feluri vicleni – n.n.), și așezară în scurte zile pacea, cu Moscalii și cu Leșii, și au dat voe solilor de s-au dus la țările lor”¹⁰⁴.

Asupra cauzelor războiului turco-venețian, foarte sumar expuse în rândurile de mai sus, Diichiti revine cu mai multe amănunte peste doar câteva pagini: „Pricinile de stricarea păcii sânt aceste: Găsind Turcii vreme de liniște, și fiind gata de toate mihimmaturile și aposchevi (gătirile de oaste – n.n.) ale oștirii, și pe marea, și pe uscat, fost-au scris și raelele moraiți, încă cu multă vreme mai înainte, la Poartă, rugându-să ca să facă milă cu dâșii să-i mântuiască din robia Frâncilor. Iar, având Împăratul luată de la Constantin-Vodă niște zapise de banii lui ce avea puși la Sfeti-Marco, la Țeca Veneției¹⁰⁵, chemat-au Vizirul pe sol, și i-au zis că purunca Împăratului iaste ca să-i zică să scrie la Răpublică să dea țara Moreii, că nu iaste cu dreptate a o ținea ei, de vreme ce au fost mai înainte a lor, și de la dâșii au luat-o hoțește, când ei au avut războiu cu Nemții. Și nu numai pe Morea cerea, ce și venitul ei de 28 de ani de când o țin. Și mai iaste porunca Împăratului să dea și banii lui Costandin-Vodă ce sânt la Țeca, după cum arată zapisele lui, de vreme ce acei bani sânt împărătești, că sânt strânși de la raelele Împăratului”¹⁰⁶. Bineînțeles că Veneția a refuzat aceste cereri ale Porții, ceea ce a dus la război, negustorii venețieni au primit poruncă să părăsească Constantinopolul în termen de trei zile iar bailul a fost arestat¹⁰⁷.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 1-2.

¹⁰⁵ Pentru banii depuși de Constantin Brâncoveanu în banca din Veneția a se vedea mai sus, nota 56.

¹⁰⁶ *Cronica expediției turcilor în Moreea. 1715*, p. 5.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 5-8.

În continuare Diichiti descrie cu numeroase amănunte desfășurarea expediției otomane în Moreea, menționând, printre altele, asediul și cucerirea Corinthului¹⁰⁸, a Argosului¹⁰⁹, Naupliei¹¹⁰ și a mai multor altor orașe și cetăți, cererea de ajutor adresată de venețieni împăratului Carol VI (1711-1740), care a refuzat-o deoarece nu primise un teritoriu de ieșire la Marea Adriatică¹¹¹, situație în care ultimele posesiuni venețiene din Moreea, Modon și Monemvasia, sunt cucerite de turci¹¹². În fine, după numeroase victorii și o rezistență slabă întâlnită în cale, marele vizir s-a reîntors la Adrianopol, la 24 octombrie 1715, de unde, împreună cu împăratul au plecat spre Constantinopol, la 12 noiembrie¹¹³.

Cronica lui Diichiti nu are o mare valoare literară și poate fi trecută în rândul cronicilor minore care au fost elaborate în Țara Românească. Totuși ea are o valoare apreciabilă ca izvor istoric asupra evenimentelor petrecute în Moreea în 1715, precum și ca izvor ce a contribuit la îmbogățirea cunoștințelor despre venețieni în cercurile politice și culturale de la București.

Nu este mai puțin adevărat că ea, prin descrierile realiste și pline de culoare pe care le conține despre luptele și victoriile incontestabile reputate de turci în Moreea, a putut provoca o stare de neliniște, de angoasă chiar, tuturor acelor care se așteptau la cu totul altceva din partea venețienilor și care mai credeau încă în capacitatea de mare putere a cetății lagunelor. Din păcate însă la începutul secolului XVIII binemeritata faimă culturală a Veneției, ca și a altor orașe italiene, nu mai era dublată și de o capacitate militară pe măsură. Gloria militară a cetăților italiene era deja un lucru de domeniul trecutului, din Italia ne mai putând veni altceva decât idei înnoitoare pe plan cultural și, nicidecum, ajutoare militare sau bănești care să sprijine tendințele de rezistență antiotomană manifestate în anumite cercuri politice din Țara Românească și Moldova. Dar, indiferent de acest lucru, cronica lui Diichiti reprezintă încă o treaptă, deloc negliabilă, în procesul de formare al imaginii Veneției în cultura românească.

La formarea acestei imagini în perioada de care ne ocupăm o contribuție importantă au avut-o și alte câteva cronică muntene și moldovene. Astfel, în Țara Românească cronica lui Radu Greceanu (1655-1725), *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod (1688-1714)*, amintește o singură dată de Veneția, în contextul participării ei la încheierea păcii de la Carlowitz din anul 1699¹¹⁴.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 48-58.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 61.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 64-78.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 91-92.

¹¹² *Ibidem*, p. 88-96 și 101-104.

¹¹³ *Ibidem*, p. 107.

¹¹⁴ Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod (1688-1714)*, Ediție Aurora Ilieș, București, 1970, p. 126.

Tot aici, cronică lui Radu Popescu (1655-1729), *Istoriile domnilor Țării Românești*, face mult mai numeroase mențiuni privitoare la cetatea lagunelor. El vorbește despre războiul turco-venețian din vremea sultanului Mehmed I (1413-1421): „Peloponisul încă l-au făcut să dea haraciu și cu venețianii au avut războiu pe mare și l-au biruit și pă urmă s-au împăcat”¹¹⁵, despre pierderea Salonicului de către venețieni în 1430: „... au luat sultan Murat Solunul, care unii îi zic Salonicul, de la venețieni (...)”¹¹⁶, despre războiul turco-venețian din 1463-1479 și despre posibila corelare a acțiunilor venețiene cu cele anti-otomane ale lui Ștefan cel Mare: „Cu venețienii încă au făcut război (Mehmed II – n.n.) și pă uscat și pă mare. Atuncea au luat Euripul (Eurippos – n.n.), cu sabia și i-au tăiat tot norodul, den 12 ani în sus. Și alte multe cetăți, orașe au luat păgănul. Împăratul turcesc au trimis să bată pă Ștefan vodă cel Bun al Moldovii, iar domnul au tăiat toată oastea turcească (...)”¹¹⁷. Apoi, Radu Popescu atribuie venețienilor asasinarea lui Djem-Sultan, fratele lui Baiazid II (1481-1511): „Ci Baiazid au scris venețienilor să facă meșteșug să-l omoare. Și au găsit venețienii om al lor, carele știea limbă hărăpească și l-au trimis de s-au împrietenit cu Gem-Sultan și pen multă vreme ce au fost cu el, au găsit pârlej și l-au otrăvit”¹¹⁸.

Pasaje interesante, amestec de istorie și legendă, întâlnim în cronică atunci când se vorbește despre atacul turcilor împotriva insulelor stăpânite de venețieni, Corfu în 1537 și Cipru în 1570. În legătură cu bătălia pentru Corfu dintre turci și venețieni putem citi următoarele: „Întru aceste vremi au făcut turcii vrajbă cu venețienii și au trimis armada la Pogleia și la Corfu și la Chefaloniea, de au ars și au luat mulți robi de pen sate, fiind mai mare peste corăbii Dulfin pașa și Hariatin pașa și ajungând la Corfus, unde era moaștele lui s-ti Spridon n-au putut face nimic, că de trei ori, în trei nopți, s-au arătat sfântul pașilor, în chip de călugăr îngrozindu-i cu un toiag și zicându-le că de nu se vor întoarce, vor să să căiască; și ei, văzând aceasta, s-au întors la Țarigrad, iar pe cale multe rătăși au făcut”¹¹⁹.

Începutul războiului pentru Cipru este descris și el în termeni sugestivi, meniți să-l înspăimânte pe cititor în legătură cu ferocitatea turcilor: „Întru acești ani ai domniei lui Alixandru vodă, sultan Selim, feciorul lui sultan Suliiman, puindu-se în împărăție în locul lui tătâne-său, precum s-au zis mai sus, după trei ani ai împărăției lui, lt. 7079, iar au făcut vrajbă cu venețianii și au făcut 300 de cătărgi și au trimis patru pași la Rodos, la Finica, la Chipro, la Ocnele de sare, la Lefcosiea și la alte cetăți, de le-au luat, arzând, tăind, robind, care mare jale și

¹¹⁵ Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, Ediție Const. Grecescu, București, 1963, p. 15.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 17.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 23.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 24.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 46.

mare plângere era între dânșii de atâta nevoie ce-i înpresurase, că, cu ce au perit și cu ce-au robit, au socotit venețianii că vor fi fost 40 000 de suflete”¹²⁰.

Pentru secolul XVII nu este uitată cucerirea Cretei de către turci: „Întru aceste vremi, au luat turcii cetatea cea mare Candiea a Critului, care pen multe vremi au bătut-o și nu putea să o ia, iar acum au luat și săvârșit și au supus turcii tot ostrovul Critului”¹²¹, iar pentru secolul XVIII se amintește participarea românilor la războiul turco-venețian pentru Moreea din 1715¹²² și pacea de la Passarowitz din 1718¹²³, unde s-a consfințit pierderea acestui teritoriu de către venețieni.

În fine, cronica mai amintește prezența la Veneția a unor români de văză, cum ar fi Radu Mihnea¹²⁴, Grigore Ghica¹²⁵ și stolnicul Constantin Cantacuzino¹²⁶.

Putem spune, prin urmare, că această cronică a lui Radu Popescu a fost un izvor foarte important pentru formarea imaginii Veneției în cultura românească, a fost o adevărată oglindă a cunoștințelor și informațiilor despre Veneția și venețieni în cultura noastră de la cumpăna veacurilor XVII și XVIII. Din acest punct de vedere informațiile pe care ea le furnizează cititorilor se apropie, atât calitativ, cât și cantitativ, iar uneori chiar le depășesc pe cele pe care le ofereau cronicile contemporane din Moldova.

O altă cronică munteană, scrisă probabil pe la 1739¹²⁷ de către un autor rămas anonim, intitulată *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717* și consacrată prezentării într-o lumină favorabilă a domniei lui Constantin Brâncoveanu, menționează în două rânduri pe venețieni, atunci când se referă la războiul turco-venețian din 1684-1699 și la expediția otomană din Moreea, din anul 1715.

Prima dintre aceste mențiuni ne vorbește despre cucerirea Chiosului de către turci de la venețieni, în 1695: „Într-aceste vremi, când s-au pus împărat sultan Mustafa, i-au venit veste de la Sacîz, adecă Hio, că l-au luat turcii, de la Frânci, pentru că venise o armadă frâncească în zilele lui sultan Suliiman, unchiul lui Mustafa, ce au fost mai nainte și o luase cetatea Sacîzului. Iar după ce au stătut sultan Mustafa împărat, cum s-au zis mai sus, l-au luat turcii înapoi, care lucru toți turcii ținea că este norocos, orguliu, împăratul acesta și avea nădejde să-i meargă lucrul tot înainte”¹²⁸.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 62.

¹²¹ *Ibidem*, p. 139.

¹²² *Ibidem*, p. 211-212.

¹²³ *Ibidem*, p. 242-243.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 67, 81.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 144.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 140.

¹²⁷ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717*, Ediție de Constantin Grecescu, București, 1959, p. XIX.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 58.

În privința celei de-a doua mențiuni, autorul anonim al cronicii rezumă tot ceea ce spusese Diichiti într-un singur paragraf, ceea ce nu înseamnă că ea este mai puțin interesantă, mai ales atunci când este apreciată poziția venețienilor: „Întru aceste vremi a domniei lui Ștefan Vodă, vara, au făcut gătire mare turcii de oaste asupra țării Moreea, care ținea venețianii de câțiva ani, luând-o ei de la turci și strângându-să oaste multă, singur vizirul Ali pașa s-au dus cu oștile. Și mergând în 40 de zile toată țara o au luat; uniile cetăți mai numite și tari, având înăuntru frânci, au stătut împotriva, ci cu năvala ce da în 3-4 zile lua pe fieșcare de aceste. Iar cele mai multe sate, cetăți s-au închinat. Și cu mare izbândă s-au întors vizirul înapoi, pe carele cu cinste l-au priimit împăratul, cum n-au priimit altădată împăratul pe alt viziriu. Și venețienii au rămas rușinați într-atâtea vorbe ce au zis că au atâta și atâta galeoane și altele pline de oști și cavalerie de Malta și când au fost pe urmă nici cum nu s-au ivit obrazul ca să dea ajutor ticăloșilor greci, de la care într-atâtea ani luase mare sumă de bani, ce i-au lăsat fără de ajutor de s-au robit mulțime de creștini pravoslavnici”¹²⁹.

Interesant, din aceste afirmații pe care le face autorul anonim al cronicii, nu este atât reproșul pe care-l aduce venețienilor că au pierdut prea repede Moreea în fața turcilor, ci acela că au promis locuitorilor creștini de aici ajutoare militare suficiente pentru a-i putea apăra, atât pe mare cât și pe uscat, ajutoare pe care ei nu le puteau însă trimite. Cu alte cuvinte, au creat, cu bună știință, iluzii unor oameni care au avut încredere în ei, dar care după aceea au fost nevoiți să plătească scump aceste iluzii. Este, am putea spune, o manifestare a dezamăgirii pe care cercurile politice românești o resimțeau în fața lipsei de ajutor din partea Apusului în ansamblu, într-un moment în care Imperiul otoman se afla într-un evident declin.

Informații interesante despre Veneția și venețieni pot fi întâlnite și în *Cronica Ghiculeștilor*. Scrisă la Iași de un autor moldovean, om de încredere al familiei Ghica, rămas, din păcate, anonim, ea este o istorie a Moldovei între anii 1695 și 1754. De multe ori autorul își întrerupe povestirea ca să intercaleze și informații în legătură cu cele ce se petrec în Țara Românească și Transilvania sau în țările vecine: Rusia, Polonia, Austria și Turcia. Dar digresiunile sale nu sunt atât de prolix ca la alți cronicari și evenimentele povestite sunt mai totdeauna în legătură cu subiectul său, sau privesc de aproape repercusiunile pe care acele evenimente le-au avut asupra istoriei Moldovei. Printre aceste informații se află și unele care privesc Veneția.

O primă informație de acest fel se referă la studiile pe care Alexandru Mavrocordat Exaporitul le-a făcut în Italia, la Veneția și Padova, la cultura pe care el și-a însușit-o în aceste locuri: „Alexandru, acest vestit bărbat, era de fel din Chios și se trăgea din neamul Mavrocordaților. A învățat în Europa, mai ales la Padova și Veneția, toate științele, precum dovedesc și cărțile ce a scris. A învățat

¹²⁹ *Ibidem*, p. 125.

foarte bine și medicina, avea mare deprindere în toate limbile care aveau precădere în împărăție: araba, persana, greaca, turca, latina, italiana, franceza și altele”¹³⁰. Această cultură explică poziția pe care a dobândit-o la Poartă, precum și misiunea diplomatică pe care a îndeplinit-o la congresul de pace de la Carlowitz din 1699, unde a participat la încheierea păcii dintre turci, germani, poloni și venețieni¹³¹.

Un spațiu mai larg este acordat expediției turcești din Moreea, din 1715, îndreptată împotriva venețienilor, și implicațiilor pe care ea le-a avut asupra Moldovei: „În al patrulea an al domniei lui Nicolae Vodă (Mavrocordat – n.n.), împărăția a chemat pe elciul (sol – n.n.) Veneției și i-a poruncit ca în timp de cincisprezece zile să părăsească Constantinopolul. După câteva zile însă l-a închis cu toată curtea lui la Edicule și la 18 decembrie (1714 – n.n.) a anunțat război împotriva venețienilor. Apoi a trimis poruncă în toate părțile să se pregătească oști pentru ca să meargă asupra Moreei”¹³². Aceste porunci nu puteau ocoli nici Moldova: „După ce țara a scăpat și de trecerea acestor pașale, pe lângă celelele angarale grele pentru Hotin, a mai sosit și altă poruncă, și anume să trimită cai și căruțe pentru nevoile expediției asupra Moreei”¹³³. Dar Nicolae Mavrocordat a avut destulă înțelepciune pentru a-și feri oamenii și materialele de eventualele pagube pe care războiul le putea pricinui: „Și au fost trimiși, după porunca împărătească, și oameni și căruțe, care însă nu au avut de suferit, căci Nicolae vodă a avut grijă să fie orânduși la urdia împărătească, pe când din căruțele și oamenii trimiși de Ștefan vodă (Cantacuzino – n.n.) au pierit o bună parte, deoarece au mers cu marele vizir în Moreea”¹³⁴. Victoria turcilor a fost categorică, venețienii opunând doar o slabă rezistență, vicisitudinile expediției fiind expuse concis în această cronică¹³⁵.

Revenind în Țara Românească, mențiuni despre Veneția mai putem întâlni în opera lui Mihai Cantacuzino (1723-1790), *Genealogia Cantacuzinilor*, unde se vorbește despre prezența în acest oraș pentru studii a lui Constantin Cantacuzino și Răducanu Cantacuzino¹³⁶, despre averile lui Constantin Brâncoveanu de la Veneția¹³⁷ și despre pierderea Moreei de către venețieni în 1715¹³⁸, în cronica lui Ienăchiță Văcărescu (1740-1797) despre sultanii otomani, unde apar informații

¹³⁰ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1659-1754*. Text grecesc însoțit de traducerea românească cu prefață, introducere, glosar și indici. Ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, 1965, p. 53.

¹³¹ *Ibidem* p. 55.

¹³² *Ibidem*, p. 187.

¹³³ *Ibidem*, p. 187-188.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 188.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 188-189.

¹³⁶ Mihai Canacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 190 și 292.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 2-5-2-6.

Ibidem, p. 317.

referitoare la Lepanto, la războiul Candiei, la pacea de la Carlowitz și la pierderea Moreeii în anul 1715¹³⁹, precum și în cronică versificată a lui Iordache Stavarache unde sunt pomenite obiectele prețioase de proveniență venețiană care ajungeau în spațiul românesc: „Dulapuri de argintu și altele cu sedefuri/toate în Veneția lucrata cu multe meșteșuguri”¹⁴⁰.

În fine, importantă pentru problematica urmărită de noi este și lucrarea lui Amfilohie Hotiniul (1735-1800), episcop de Hotin, intitulată *De obște gheografie ...*, și tipărită la Iași în 1795. Lucrarea este o traducere și în același timp o compilație după ediția italiană a *Geografiei universale* scrisă de francezul Claude Buffier (1661-1737) și apărută la Roma în 1775¹⁴¹. Amfilohie a vizitat el însuși Italia, unde se afla în 1772, iar din descrierea pe care o face țării ne putem da seama prin ce orașe a trecut, unul dintre acestea fiind și Veneția. Credem că merită osteneala de a reproduce în continuare întregul pasaj referitor la Veneția, deoarece lucrarea lui Amfilohie Hotiniul este singura ce a văzut lumina tiparului în spațiul românesc și în epoca de care ne ocupăm și, prin urmare, a avut o forță de penetrație mult mai mare în rândul cunoscătorilor de carte ai vremii decât toate celelalte lucrări pe care le-am amintit anterior. Dar iată pasajul despre care este vorba:

„Vineția, este o republică foarte veche, căci stă mai mult de 1 000 de ani. A sa stăpânire să trage de la oamenii cei mai de cinste, a republicii, care își pun un domn, fără de a-l mai scoate, ce se chiamă Doage de Vineția. Iară când nu lii pe plăcere îl pot scoate, căruie îi dau mare cinste, dară puțină stăpânire.

Au 6 rânduri de sfetnici, pentru trebuința trebilor republicii.

Republica stăpânește Marea Adriatică, adecă golful întru care stă cetatea în mijlocul apei, ce să chiamă golful de Vineția.

Venețienii fac o țere monie, în tot anul de zioa de înălțarea Domnului, de logodesc pe a lor doage cu marea, slobozind un inel de aur în mare, și acestă țere monie o fac cu mare pompă. Are Vineția și pe uscat multe ținuturi și cetăți supt stăpânirea sa.

Cetatea Vineției este una din cele mai tari și mai bogate de a Evropii.

Ulițele sânt strâmte, căci n-au trebuințe de a umbla cu cai (sau cu căruțe), a lor căruță sânt caicile, numite de dâșșii gondole, coperite cu negru, cu care umblă de la un loc până la altul, pe din dosul casilor, prin toată cetatea.

¹³⁹ Ianache Văcărescu, *Istorie a preaputernicilor împărași othomani adunată și alcătuită pe scurt de dumnealui ...*, în Al. Papiu-Ilarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, tom II, București, 1863, p. 262, 264-268, 272, 273.

¹⁴⁰ *Istoria lui Iordache Stavarache biv vel spătar și bași capichihaiia al Țării Muntenesti; s-au scrisu la anii 1767 în iunii 22, în Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII-XVIII)*. Ed. Dan Simonescu, București, 1967, p. 95; B.A.R., ms. 4 468, f. 44 r.

¹⁴¹ Claudio Isopescu, *Il vescovo Amfilohie Hotiniul e l'Italia*, extras din „L'Europa Orientale”, fasc. IX-X, 1933, p. 18-19.

Acest loc l-au ales venețienii după 472 de ani de la nașterea lui Hristos, în vremea când să asuprie de Italia craiul unilor. Și având aceste micușoare ostroave, au intrat de a viețui într-însăle. Căci mai înainte era Padova a lor cetate și scaun, care este în capul golfului, la pământul uscat. Prin cetate sânt multe ziduri de casă și biserici foarte mari. Altele sânt pe pari de stejari, supt temelia lor, bătuți în apă, pentru tărie.

Biserica Sfântului Marcu este cea mai mare și mai frumoasă și mai veche. Turnul cel de mendian ce se chiamă clopotnița Sfântului Marcu are înălțimea sa 150 de coți (adecă trei sute de picioare) după măsura parijilor¹⁴².

Ajunși la capătul acestui studiu considerăm că se impun și câteva sumare concluzii. În primul rând, putem constata că imaginea Veneției și a venețienilor era deosebit de bogată și de variată în cultura română din secolele XVII și XVIII. Acest lucru se explică atât prin tradiția culturală românească, tradiție în care ideea romanității, a latinității poporului nostru este foarte puternică, ceea ce implică o bună cunoaștere a Italiei în ansamblul ei, deci și a Veneției, cât și prin relațiile directe, politice, diplomatice, economice și culturale stabilite de țările române cu cetatea lagunelor în epoca avută în vedere și în secolele anterioare.

Dar, în al doilea rând, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că această imagine este rezultatul activității unor cărturari, a unor erudiți care se adresează, în general, unui public deosebit de restrâns, acelor care aveau cunoștințe de carte și care aveau capacitatea economică necesară de a intra în posesia unui manuscris sau a unei cărți, obiecte extrem de prețioase în epocă. Din această cauză marea majoritate a informațiilor despre Veneția pe care le-am amintit mai sus se opreau la un număr limitat de persoane și nu aveau puterea de a penetra în straturi mai largi ale populației. Cu toate acestea și oamenii simplii au avut posibilitatea să-i cunoască pe venețieni, mai ales datorită contactelor directe stabilite cu negustorii și călătorii din cetatea lagunelor care au ajuns în spațiul românesc. Astfel, este posibil ca „venetic” sau „vânât” să fie cuvinte care să reflecte tocmai aceste contacte directe între români și venețieni. Este, bineînțeles, doar o ipoteză care ar avea darul de a întregi imaginea pe care românii și-au format-o despre Veneția și venețieni.

¹⁴² *De obște gheografie. Pe limba moldovenească scoasă de pe Gheografie a lui Bufier, după orânduiala care acum mai pre urmă s-au așzdat în Academie de la Parizi. Acum întâi tipărită: în zile pre luminatul și pre învățatului Domnului nostru Alexandru Ioan Calimah Vodă. Cu blagoslovenia și cu toată cheltuala prea sfințitului Mitropolit a toată Moldavia, Chiriu Chir Iacov întru a prea sfinției sale tipografie în Sfânta Mitropolie, în Iași, let 1795, august 22. S-au tipărit de ierodiacon Gherasim și de Pavel Petrov tipografi, p. 114-116.*

THE IMPACT OF VENICE'S IMAGE ON ROMANIAN CULTURE IN THE 17th – 18th CENTURIES

Abstract

A thorough analysis of Venice – a town with outstanding impact on the history, culture and civilization of Europe – as pictured in the Romanian cultural works of the 17th – 18th centuries is provided. To this purpose, reference is made to authors such as Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir, Radu Popescu, Mihai Cantacuzino, Ienăchiță Văcărescu, as well as to other writings of lesser importance. The evolution of the picturing of Venice highlights the awareness of the Romanian as to their Latin origins, and gives evidence of uninterrupted contacts with the Italian space. It also gives a measure of the degree of integration of Romanian culture into the major European trends, of its ability to assimilate the most advanced values of the time and cast them into specific shapes as well as adjust them to specific forms of expression.

LORENZO VALERIO ȘI ROMÂNII (1835–1849)

RALUCA TOMI

Alături de Giovenale Vegezzi-Ruscalla¹ și Marc-Antonio Canini, Lorenzo Valerio se numără printre personalitățile risorgimentale ale căror destine au fost influențate de contactul direct cu spațiul românesc, fascinate de existența și rezistența miracolului latin înconjurat de slavi și maghiari.

Torinez prin origine, Lorenzo Valerio este un reprezentant de seamă al generației sale, ce gândea și acționa pentru independența și unitatea Italiei într-o Europă a naționalităților suverane.

Se impune contemporanilor prin calități deosebite de om de afaceri (director al unei manufacturi de mătase), de politician (deputat al stângii în parlamentul subalpin în 1848-1849, comisar al regelui și prefect de Como, numit senator în 1862)². Este considerat unul dintre întemeietorii presei moderne italiene, inițiator, colaborator al unor publicații celebre în epocă: „Il Subalpino”, „Letture popolari”, „La Concordia”, „Il Diritto”, „Il Progresso”³.

Vom prezenta două segmente cronologice în care destinul său este marcat de contactul cu spațiul românesc: 1834-1835, anii călătoriei europene și implicarea sa în constituirea unei alianțe a naționalităților din cadrul Imperiului austriac în timpul revoluției de la 1848-1849.

Informațiile primului volum al corespondenței lui Valerio apărut în 1991 sub îngrijirea lui Luigi Firpo și Adriano Viarengo îi înscriu numele pe lista călătorilor străini în Țările Române din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Nevoit să părăsească Torino în primăvara lui 1834, din cauza dificultăților financiare, devine angajatul unchiului său Carlo Camilla, un prosper comerciant vienez⁴. Pentru tânărul de 24 de ani crescut în atmosfera conspirativă a societăților

¹ Al. Marcu, *Un fedele amico dei Rumeni: Giovenale Vegezzi Ruscalla*, 1926, p. 4.

² *Enciclopedia italiană*, vol. 34, 1949, p. 918-919. Din păcate n-am putut consulta (deoarece nu se găsesc în bibliotecile din țară) studiile biografice închinat lui Lorenzo Valerio de: P. Gherardi, *Lorenzo Valerio. Cenni biografici*, Urbino, 1868; P. Sbarbano, *Commemorazione di L. Valerio*, Modena, 1865; A. Carlotti – *Lorenzo Valerio. Elegio letto de A. Carlotti inaugurandosi il monumento culto*, Torino, 1872.

³ Franco della Peruta, *La stampa degli Stati Sardi nel 1847*, în *La stampa italiana del Risorgimento*, BARI, vol. II, 1979, p. 346-347.

⁴ Adriano Viarengo, *La giovinezza di Lorenzo Valerio*, în *Lorenzo Valerio – Carteggio (1825-1841)*, vol. I, Torino, 1991, p. XXVII-XXVIII.

carbonare, simpatizant al „Tinerei Italii”, străbaterea continentului din Franța până la țărmul Mării Negre semnifică o adevărată experiență inițiativă.

O mărturisesc scrisorile din mai-iunie 1834 unde evocă frumusețea maiestoasă a Alpilor savoiazari, emoția ce-l stăpânește pășind pământul Franței „țara în care libertatea gândirii și a cuvântului nu este un delict”. Scăpat din tensiunea regimului represiv instaurat în statele italiene în urma mișcărilor revoluționare din 1831-1833, percepe cu finețe aspectele contradictorii ale peisajului politic francez. Sesizează că în pofida ascendenței curentului republican, Franța revoluției din iulie 1830 și a represiunii lyoneze din aprilie 1834 este imatură pentru instaurarea unui astfel de regim⁵.

Ajuns în capitala Alsaciei se dedică preocupărilor intelectuale: frecventează mediile universitare, devorează cărți și publicații interzise în spațiul italian, intră în contact cu cercurile democratice influențate de „Societatea Drepturilor Omului” condusă de Louis Lichtemberg⁶.

Imaginea elegantei capitale a Imperiului austriac este mai degrabă sumbră în scrisorile lui Valerio. Preocupările zilnice, care îl obligă să viețuiască în cercul îngust al comercianților vienezi, necunoașterea limbii germane, depărtarea de familie și mai presus gândul că se află în inima monarhiei, ce sugruma libertatea Italiei îl deprimă, dându-i senzația „unei plante exotice sădite într-un pământ rece și inospitalier”⁷.

În cele patru epistole din 1835, unde evocă tangențial voiajul în Ungaria, Polonia, oprindu-se îndeosebi asupra călătoriei în Banat, Transilvania, Bucovina, Basarabia, Moldova, tonul reținut nostalgic din scrisorile vieneze dispăre. Este înlocuit de amănunțite descrieri geografice, informații despre istoria și limba etniilor întâlnite, despre pitorescul costumelor și obiceiurilor.

Scrisoarea din 20 iunie 1835 din Timișoara adresată sorei sale Marianna, o tânără pasionată de geografie prezintă drumul de la Viena la Pressburg și de aici călătoria cu vaporul pe Dunăre până la Pesta. Străbate sudul Ungariei și Banatul într-un mod neobișnuit „cuibărit într-un car cu fân, cu un valah drept vizitiu, mergem 8 până la 10 ore prin ținuturi nelocuite, orientându-ne după stele. Singurătatea e întreruptă din timp în timp de sate răzlețe sau de un păstor înfășurat într-o lungă manta de lână pe care localnicii o numesc „bundă”, „aflat în mijlocul unei turme numeroase”.

Călătoria este privită ca o aventură într-un alt timp și spațiu, unde comoditățile civilizației sunt înlocuite de comuniunea deplină cu natura. „În acele ținuturi adio paturi, adio mese, te mulțumești să te înfășori în bundă și să

⁵ Lorenzo Valerio, scrisoare către mama sa din Strasbourg, 4 mai 1834, în *Carteggio*, vol. 1, nr. 4, p. 7.

⁶ Adriano Viarenga, *op. cit.*, p. XLVIII-XLIX.

⁷ Lorenzo Valerio, scrisoarea nr. 22 către Giovanni Vico, din Pesta, iunie 1835, în *Carteggio*, vol. 1, p. 77-78.

faci observații astronomice în timp ce mănânci o bucată de carne mai mult crudă”⁸.

Pentru a ajunge în Timișoara trece Tisa și Mureș care sunt „după Dunăre râurile cele mai importante ale Ungariei”, poposește în Arad „fortăreața unde au fost deținuți patrioții italieni arestați în 1831-1832”⁹.

Este uimit de varietatea populațiilor întâlnite: valahi, maghiari, germani, sârbi, bulgari, care „și-au păstrat cu o tenacitate extraordinară limba, costumele, religia”¹⁰. Ajuns la Timișoara „orașul cu 14 000 locuitori în marea lor majoritate germani” nu este impresionat de arhitectonică ci de importanța sa strategică și istorică ca prim bastion al Ungariei. Cunoștințele sale asupra Ungariei și Banatului erau deosebite. Citise *Supplex Libellus Valachorum* și opera lui Francesco Grisellini – „Istoria politică și naturală a Banatului” – și considera că cel mai bun studiu asupra „*Origo Daciae*” era al lui Peter Mayer, scriere pe care i-o recomandă lui G. V. Ruscalla¹¹. De aceea nu ne surprind următoarele afirmații: „Timișoara este capitala Banatului, care nu este altceva decât vechea Dacie cucerită de Traian, iar valahii sunt descendenții coloniștilor romani, limba lor fiind latina coruptă, pe care o numesc romigna ... aceste ținuturi au fost cucerite de-a lungul timpului de goți, gepizi, turci și în final de Eugeniu de Savoia”¹².

În iulie 1835 îi scrie mamei sale din Cernăuți „capitala Bucovinei aflată pe malurile Prutului”, enumerându-i regiunile vizitate: Moravia – unde a vizitat Brünn, Spielberg și Olmütz-Silezia, Galiția¹³.

Scrisoarea din 22 iulie 1835 din Iași conține o amplă relatare a călătoriei în Basarabia și Moldova. Primul contact cu Imperiul rus este traumatizant. Trece din Bucovina în Basarabia pe la Novoselița, unde se izbește de brutalitatea și corupția funcționarilor vamali, străbate ținuturi pustii iar puținele localități întâlnite – printre care și orașul Bălți – îi par copleșite de sărăcie și de o dezolantă tristețe. Numai imaginea romantică a pădurilor seculare „în care noaptea în jurul focurilor stăteau cazacii cu bărbi lungi” îndulcește tabloul întunecat al acelor meleaguri aflate la marginea despoticea împărăției. Din Chișinău „capitala Basarabiei, oraș cu cel mult 35 000 locuitori”¹⁴ se îndreaptă spre țărmurile Mării Negre, „anticul Pont Euxin, unde a fost exilat nenorocitul Ovidiu”¹⁵.

Într-un stil ce prevestește gazetarul de prestigiu de mai târziu, istorisește sejurul său în Iași în primul an al domniei lui Mihail Sturdza. În „capitala

⁸ L. Valerio, scrisoarea nr. 23 către sora sa Marianna din Timișoara, 20 iunie 1835, *Carteggio*, vol. 1, p. 79.

⁹ *Ibidem*, p. 80.

¹⁰ *Ibidem*, p. 79.

¹¹ Adriano Viarengo, *op. cit.*, p. LI.

¹² L. Valerio, vezi nota 8, p. 80.

¹³ L. Valerio, scrisoarea nr. 25 către mama sa din Cernăuți, 12 iulie 1835, *Carteggio*, vol. 1, p. 88.

¹⁴ L. Valerio către familia sa, scrisoarea nr. 26, din Iași, 22 iulie 1835, *Carteggio*, vol. 1, p. 90.

¹⁵ *Ibidem*, p. 91.

Moldovei, tributara Turciei” surprinde originalul amestec dintre Orient și Occident. „Dacă în Chișinău, ținut friguros, te vezi în Nord, aici ai senzația că ești în Orient, pentru că mica distanță de Constantinopol și îndelungata dominație a turcilor au făcut posibilă introducerea obiceiurilor orientale. Vezi un domn îmbrăcat à la parisienne, plimbându-se într-o elegantă trăsură și puțin mai departe, șezând cu picioarele încrucișate un turc ce-și fumează cu gravitate pipa”.

Cunoaște ospitalitatea boierilor moldoveni, fiind șocat de existența instituției robiei în plin secol al XIX-lea. Invitat la prânz în casa unui demnitar din Iași este însoțit de un impunător arnăut, întâmpinat „de o frumoasă doamnă, care te îndeamnă să te așezi pe un divan și te servește cu dulceață, vorbindu-ți în franceză despre Rossini și Malibran” în timp ce soțul doamnei „mulțumit de afacerea încheiată îți oferă o pereche de robi țigani, marfă extrem de valoroasă în acele ținuturi”¹⁶. Cu prilejul vizitei în Iași îl cunoaște personal pe Gh. Asachi, un mare admirator al culturii italiene¹⁷.

Din Cluj, în 21 august 1835 Valerio scrie ultima sa epistolă despre călătoria în Europa răsăriteană. Amintește etapele drumului de la Iași la Cluj: Suceava, Câmpulung, Gherla, descriind frumusețea și bogăția Bucovinei „unde pe culmea cea mai înaltă a Carpaților a trăit o experiență inedită: dialogul în limba latină cu un caporal ce păzea frontiera”¹⁸.

Ajuns în Cluj „patria lui Wesselenyi” este plăcut impresionat de poziția sa geografică așezat „pe frumoasele culmi ale râului Someș „cel cu ape limpezi”¹⁹. Intenționa să rămână două luni, dar știrea morții neașteptate a mamei sale îl determină să încheie brusc și definitiv capitolul călătoriilor europene.

Influențat de lectura poeziei romantice poloneze și germane, de scrierile lui Herder asupra specificului național, Lorenzo Valerio percepe Europa centrală și răsăriteană într-un moment când generația sa redescoperă granițele geografice, etnice, spirituale ale continentului. Călător în spațiul mărginit de cele trei imperii este impresionat în primul rând de originea nobilă, latină a poporului și limbii române, mărturisindu-și intenția de a scrie o carte despre aceste meleaguri. Numai cele patru scrisori din Timișoara, Cernăuți, Iași și Cluj conțin informații demografice, considerații asupra obiceiurilor și activității cotidiene, explicații lingvistice asupra unor termeni deosebiți: bundă, arnăut, para, droșcă.

Întors în Torino se implică cu pasiune în activitatea publicistică – inițiază în 1836 „Letture popolari” o serioasă revistă de popularizare științifică, ce capătă faimă europeană. Devine membru fondator alături de C. B. Cavour și G. V. Ruscalla al unor societăți, ce-și propuneau dezvoltarea modernă a

¹⁶ *Ibidem*, p. 92.

¹⁷ A. Viarengo, *op. cit.*, p. LI.

¹⁸ Lorenzo Valerio către familie, scrisoarea nr. 27, din Cluj, 21 august 1835, în *Carteggio*, vol. 1, p. 94.

¹⁹ *Ibidem*, p. 95.

economiei sarde: „Asociația agrară”, „Societatea anonimă pentru căi ferate torineze”²⁰.

Elita intelectuală italiană a anilor 1844-1846 încerca să definească modalitatea ideală și viabilă de constituire a statului independent. C. Balbo și G. Durando susțineau libertatea și unitatea înfăptuită de Casa de Savoia, V. Gioberti argumentează primatul papalității, G. Mazzini acționa pentru o Italie unitară, independentă și republicană, iar Carlo Cattaneo pentru o confederație italiană²¹.

Este perioada când Lorenzo Valerio își exprimă opțiunea politică. Se îndepărtează de tabăra mazziniană – genovezul, acuzându-l că dorea înfăptuirea revoluției cu un rege și se apropie de poziția liberalismului democrat, ce susținea realizarea noii Italii prin monarhie ca mare principiu unificator, libertate ca principiu de regenerare și papalitate ca element necesar al renașterii morale.

În timpul revoluției din 1848-1849 vede destinul Italiei legat de soarta naționalităților din Imperiul austriac. Alături de Giuseppe Mazzini, Niccolò Tommaseo, Vegezzi-Ruscalla, Pacifico Valussi, V. Gioberti, C. Cavour, C. Cattaneo dorea constituirea unei alianțe politice și militare între italieni, maghiari, polonezi, slavii de sud, cehi și români²².

Nu vom detalia multiplele contacte ale regimurilor revoluționare italiene cu reprezentanții emigrațiilor poloneze și maghiare și nici proiectele de realizare a unei confederații a națiunilor din cadrul Imperiului austriac. Pentru a surprinde contextul politic în care acționează Lorenzo Valerio ne limităm la inițiativele piemonteze dintre cele două bătălii: Custoza (iulie 1848) și Novarra (martie 1849). Este perioada când aria tratativilor cuprinde întregul spațiu danubiano-balcanic, obiectivul fiind alianța militară. Deși fusese contactat de doi reprezentanți ai guvernului revoluționar maghiar, baronul Ladislau Splenyi și negustorul piemontez G. Carosini²³, cabinetul de la Torino se implică concret în tratative în decembrie 1848, când în fruntea sa este numit Vincenzo Gioberti, ce deținea și portofoliul externelor²⁴. Noul premier, deși îl contactase inițial pe Valerio, îl trimite în Serbia și Ungaria pe Al. Monti secondat de G. Carosini.

Mandatul celor doi diplomați improvizați era de a recunoaște independența maghiară, de a face apel la soldații italieni din armata austriacă să treacă în cea maghiară și în special de a obține reconcilierea între slavi, români și maghiari²⁵. În

²⁰ Adriano Viarengo, *Verso le riforme. Lorenzo Valerio negli anni dal 1842 al 1847* în *Carteggio (1842-1847)*, vol. II, Torino, 1994, p. XXXV.

²¹ Luigi Salvatorelli, *Pensiero ed azione del Risorgimento*, Torino 1943 – capitolele referitoare la liberalismul moderat, radical și mazzinianism.

²² Angelo Tamborra, *Cavour e Balcani*, Torino, 1954, p. 348-349.

²³ Guido Quazza, *La politica orientale e balcanica del Regno Sardo nel 1848-1849*, în „Rassegna Storica del Risorgimento”, aprilie-decembrie 1948, p. 152-153.

²⁴ Saverio Cilibrizi, *Storia parlamentare, politica e diplomatica d'Italia*, Milano, 1923, vol. I, p. 90.

²⁵ Attilio Depoli, *Piemonte, Magiari e Slavi dopa i moti di Vienne dell'ottobre 1848 ed una tesi, errata di Camillo Cavour*, în „Atti del XXXV Congresso di Storia del Risorgimento”, Torino, 1959, p. 204.

instrucțiunile lui Gioberti din 27 decembrie 1848, Al. Monti era avertizat că în discuțiile cu „populația valahă trebuia să le reamintească originea latină și să fie prudent pentru a nu risca complicații ruso-turce”²⁶.

În realizarea alianței militare proiectele lui Gioberti au fost sprijinite de Brignole-Sole, consulul sard din Paris, Vegezzi-Ruscalla, agenții polonezi ai lui Adam Czartoryski în Balcani și nu în cele din urmă de Romualdo Tecco, consulul din Constantinopol, stimat de oficialitățile turcești, susținător al emigrației poloneze și române de pe malurile Bosforului²⁷. Tecco este cel care recomandă trimiterea unui consul sard la Belgrad în persoana lui Marcello Cerruti²⁸ și sprijină, alături de Ion Ghica, misiunea lui Monti, Miglioratti, N. Bălcescu și I. Bălăceanu de constituire a legiunilor italiană și română în cadrul armatei revoluționare maghiare²⁹. În viziunea lui Gioberti, înfrângerea Austriei era posibilă prin acțiunea maghiarilor, slavilor de sud și românilor, ce trebuia să ocupe litoralul iliro-dalmat în timp ce flota piemonteză ar fi fost la Ancona³⁰. Planurile premierului sard erau cunoscute de liderii români. În 10 ianuarie 1849 Ion Ghica îi scria lui Nicolae Bălcescu: „sunt de părere să se organizeze o legiune română pentru Italia unde mi se pare războiul neapărat. Am vorbit în această pricină cu un om care ar putea să înlesnească pasajul de aici până la Genova tuturor românilor, care ar dori să meargă să se bată organizați în legiune”³¹.

Lorenzo Valerio se implică în planurile strategice ale cabinetului piemontez în ipostaza sa de publicist, deputat în parlamentul subalpin și inițiator al Alianței italo-slave.

În condițiile decretului de liberalizare a presei semnat de Carol-Albert în octombrie 1847 apar publicațiile politice reprezentative ale perioadei revoluționare: „Il Risorgimento” – C. B. Cavour, „La Concordia” – L. Valerio, „L’Opinione” – G. Durando și „Il Messagero” – A. Brofferio³².

„La Concordia” reprezenta pozițiile democratismului subalpin. La întrebarea retorică a lui Mazzini iritat de titlul arcadic: „Concordie între cine?”, Lorenzo Valerio răspunde în articolul program: „Unire între forțele dinăuntru și cele din afară împotriva monarhiei austriece”³³. În februarie-martie 1849 apar articole ce susțin alianța dintre italieni și naționalitățile danubiano-balcanice³⁴. Ion Ghica din

²⁶ Angelo Tamborra, *op. cit.*, p. 91.

²⁷ *Ibidem*, p. 90.

²⁸ *Ibidem*, p. 89.

²⁹ Ion Ghica, *Amintiri din pribegie de după 1848*, în *Opere*, vol. III, București, 1973, p. 159-160.

³⁰ Guido Quazza, *op. cit.*, p. 156.

³¹ Ion Ghica către Nicolae Bălcescu, Constantinopol, 10 ianuarie 1849, BAR $\frac{S\ 34(1)}{DC\ XII}$.

³² Franco della Peruta, *op. cit.*, p. 342-346.

³³ A. Colombo, *I giornali torinesi „Il Risorgimento” e „La Concordia”* în „Il Risorgimento italiana”, 1910, p. 884-888.

³⁴ A. Tamborra, *op. cit.*, p. 53.

Constantinopol intră în contact cu redacția publicației unde în 1850 îi va apare o serie de articole despre istoria românilor³⁵.

În parlamentul subalpin, considerat alături de Cavour și A. Brofferio drept un strălucit orator, Valerio se remarcă prin două intervenții în favoarea alianței cu slavii, maghiarii și românii. În memorabila ședință din 16 octombrie 1848, care dezbate propunerea guvernului de acceptare a unei medieri anglo-franceze în conflictul cu Austria, Valerio apără opinia opoziției, ce se pronunța pentru continuarea războiului alături de cele trei naționalități, afirmând: „eu care cunosc acele popoare sunt convins că /ele/ nu pot suporta acea tiranie”³⁶. Ideea reappare în intervenția din 1 martie 1849, unde comenta răspunsul la mesajul tronului, spunând că Piemontul poate rezista numai în condițiile unirii dintre „slavi, maghiari și moldo-vlahi”³⁷.

În 7 martie 1849 se constituie din inițiativa sa „Alianța italo-slavă”, la care a aderat și reprezentantul guvernului maghiar la Torino baronul Ladislau Splenyi. În pofida numelui, scopul societății era de a contribui „la menținerea legăturilor fraterne între italieni, slavii de sud, polonezi, maghiari, moldo-vlahi – care au origini comune cu italienii și aceleași interese cu maghiarii și slavii să lupte pentru cauza comună”³⁸. Printre susținătorii fervenți ai alianței au fost: V. Gioberti, N. Tommaseo, Pacifico Valussi, ultimii doi implicați în revoluția din Veneția³⁹.

Reprezentanții emigrației române din Paris și Constantinopol cunoșteau activitatea „Alianței italo-slave din Torino”.

La Paris, Al. G. Golescu, aflat în febra tratativilor inițiate de emigrația poloneză, preocupat de definirea corectă a raporturilor dintre români și celelalte naționalități ale Imperiului austriac, primea informații din spațiul italian prin intermediul lui N. Tommaseo, reprezentantul guvernului venețian și Lodovico Frappoli, reprezentantul guvernului Lombard⁴⁰. Împărtășea speranțele revoluționarilor europeni într-o apropiată victorie a armatei sarde condiționată însă de alianța dintre români, croați și maghiari. În acest spirit (îi scrie în 17 martie 1849 lui Ion Ghica, informându-l „O societate a fost fondată în Torino sub numele de / Societatea pentru alianță italo-slavă // . Ea proclamă alianța italienilor cu maghiarii, croații și românii (moldo-vlahii, basarabeni, transilvănenii și bucovinenii)⁴¹. La

³⁵ Ion Ghica către Nicolae Bălcescu, 15 ianuarie 1850 BAR $\frac{S\ 34(3)}{DC\ XII}$ și 25 martie 1850

BAR $\frac{S\ 34(10)}{DC\ XII}$.

³⁶ Angelo Brofferio, *Storia del Parlamento subalpino*, vol. 1, Milano, 1866, p. 361.

³⁷ A. Tamborra, *op. cit.*, p. 354.

³⁸ *Ibidem*, p. 50.

³⁹ *Ibidem*, p. 354.

⁴⁰ N. Smochină, *Les émigrés roumains à Paris (1850-1856)*, Paris, 1933, p. 11.

⁴¹ Al. G. Golescu către Ion Ghica, Paris, 17 martie 1849. BAR $\frac{S\ 24(4)}{DC\ XV}$.

rândul său, Ion Ghica îi scrie lui N. Bălcescu despre intenția sa de a-l pune în contact cu Societatea din Torino pe Cezar Bolliac prin intermediul polonezilor din Constantinopol⁴².

După înfrângerea de la Novarra din 23 martie 1849, noul rege al Piemontului, Victor Emanuel al II-lea este interesat în încheierea unei păci cu Austria, care să-i permită menținerea și consolidarea regimului liberal în Piemont. Inițiativele pentru constituirea unui front unic cu naționalitățile danubiano-balcanice vor fi reluate în deceniul următor din perspectiva unității italiene și a creșterii influenței economice și politice în bazinul Adriaticei.

Prezentul studiu și-a propus să atragă atenția specialiștilor români asupra personalității și activității lui Lorenzo Valerio, figură importantă a risorgimento-ului italian. Suntem convinși că următoarele două volume ale corespondenței sale aflate în pregătire la editura Einaudi din Torino, ce cuprind material arhivistic din perioada 1848-1865 (anul morții sale), vor dezvălui noi fațete ale contactului său cu lumea Europei răsăritene.

LORENZO VALERIA AND THE ROUMANIANS

Abstract

The gallery of the 19th-century Italian Roumanophiles is enriched with yet another portrait. The study gives an insight into the personality of Lorenzo Valeria, the politician and journalist from Turin who travelled into the Roumanian space in 1834-35. Well-acquainted with realities in central and eastern Europe, he would advocate for an alliance of the Italians with the Hungarians, the Slavs and the Roumanians against the Habsburg Empire during the 1848-49 revolution.

⁴² Ion Ghica către Nicolae Bălcescu, Constantinopol, 14 noiembrie 1849, BAR $\frac{S\ 34(4)}{DC\ XVI}$.

ASPECTE ALE INTERVENȚIEI ITALIEI ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

ADRIAN GRECU

La scurt timp de la apariția sa, statul modern italian, nemulțumit de politica Franței în Africa de Nord și Mediterana și dorind să ducă o politică de mare putere, s-a apropiat de Germania și Austro-Ungaria, semnând un tratat de alianță cu acestea la 20 mai 1882.

Legată prin acest tratat de Austro-Ungaria, pe teritoriul căreia se găseau în 1910 peste 766 000 de italieni¹, Italia s-a orientat spre o politică colonialistă; politică caracteristică guvernului Crispi, ca, de altfel, și altor guverne europene ale acelei perioade.

Șecul acestei politici, reprezentat de dezastrul de la Adoua din 1896, care a scos în evidență faptul că Italia nu era pregătită pentru acțiuni de anvergură pe plan extern, a marcat o primă modificare a politicii externe italiene. Astfel, aceasta s-a orientat tot mai mult spre Balcani și problemele italienilor din Austro-Ungaria, iar naționalismul italian a devenit tot mai legat de iredentism decât de colonialism.

Această schimbare s-a observat mai evident după anexarea Bosniei și Herțegovinei, prin semnarea acordului de la Racconigi cu Rusia, și după războiul italo-turc, când concurența dintre Roma și Viena a devenit tot mai vizibilă în zona Balcanilor și a Mediteranei de est. În același timp, și pentru Germania și Austro-Ungaria devenise tot mai clar că nu puteau conta pe alianța cu Italia într-o conflagrație europeană².

În acest context a intervenit, la 28 iunie 1914, atentatul de la Sarajevo care a dus la declanșarea primului război mondial.

În condițiile în care era tot mai clar că agresiunea Austro-Ungariei la adresa Serbiei va duce la un conflict european, pentru Italia era necesară adoptarea unei poziții care să permită apărarea intereselor sale.

Astfel, imediat după aflarea ultimatumului adresat Serbiei, ministrul de externe italian, San Giuliano, a trimis o telegramă ambasadorului Italiei la Viena,

¹ Arhivele Statului București (în continuare Arh. St. Buc.), Microfilm Belgia, rola 57, c. 978. Note ale delegației Austriei prezentate Conferinței de Pace în perioada 22 mai–6 august 1919.

² Șerban Rădulescu Zoner, *Convergence des relations diplomatiques roumano-italiennes à la veille de la Première Guerre mondiale*, în „Rassegna Storica del Risorgimento”, anno LXI, fasc. III, iulie-sept. 1974, p. 427.

Avarna, în care arăta că Italia nu putea interveni alături de Germania și Austro-Ungaria³.

O poziție identică a fost adoptată de către San Giuliano și într-o discuție cu Barrère, ministrul Franței la Roma, când a subliniat faptul că, datorită războiului agresiv dus de Austro-Ungaria contra Serbiei, război ce depășea caracterul defensiv al alianței, Italia nu putea participa la acest război⁴.

Această atitudine a guvernului italian arăta că Italia se îndrepta spre neutralitate; orientare susținută și în scrisoarea din 24-iulie 1914, trimisă regelui de San Giuliano, în numele său și al premierului Salandra, în care se arăta că, rămânând neutră, Italia trebuia să caute a obține compensații pentru orice extindere teritorială în Balcani a Austro-Ungariei, pe baza articolului VII al tratatului de alianță cu aceasta⁵.

După declararea neutralității, la 3 august 1914, opoziția față de o eventuală alianță cu statele Antantei s-a redus la susținerea neutralității, și nici un om politic nu s-a mai pronunțat deschis pentru sprijinirea Austriei⁶; fapt cu multiple semnificații și care a influențat atitudinea guvernului de la Roma. Această atitudine a mai fost influențată la începutul lui august 1914 de încă două evenimente: încălcarea neutralității Belgiei, ceea ce a produs o vie simpatie față de cauza Aliaților⁷, și intervenția Angliei alături de Franța.

În fața Angliei Italia avea un anumit respect, generat de puterea navală a acesteia. Acest fapt era explicabil ținând cont de poziția Italiei în Mediterana: vulnerabilă în caz de război, în condițiile în care avea de apărut 3 400 km de coastă, iar 86% din comerțul său se făcea prin Mediterana⁸. De altfel, încă din 1896, guvernul de la Roma arătase guvernelor de la Berlin și Viena că Italia nu poate participa la un război în care Anglia va fi în tabăra adversă.

În aceste condiții, guvernul italian a încercat să sondeze atitudinea Antantei față de o eventuală intervenție a sa în război. Primul pas, în acest sens, a fost făcut de ministrul Italiei la Petrograd, Carlotti, cu prilejul notificării neutralității, când a fost exprimată dorința Italiei de a obține preponderența în Adriatică, Trentinul și Valona, ca recompensă a unei eventuale intervenții alături de Antantă⁹.

Tratativele ulterioare, ce au avut loc la Petrograd și Londra, s-au bazat pe propunerile lui Sazonov din 10 august 1914 potrivit cărora, în schimbul intrării

³ Cf. Luigi Aldrovandi-Marescatti, *Guerre diplomatique 1914-1919*, Paris, 1938, p. 15.

⁴ *Documents diplomatiques 1914. La guerre européenne*, tome I, Paris, 1914, p. 136.

⁵ Antonio Salandra, *Souvenirs de 1914-1915. La neutralité italienne et l'intervention*, Paris, 1932, p. 30.

⁶ Arhiva Ministerului de Externe (în continuare Arh. M.A.E.), fond 71/1914 E2, partea a II-a, vol. 35, f. 56.

⁷ Ibidem, f. 15. Telegrama legației române din Roma nr. 641 din 7 august 1914.

⁸ Cf. E. Monroe, *Les enjeux politiques en Méditerranée*, Paris, Armand Colin, 1939, p. 130.

⁹ Jacques de Launay, *Histoire contemporaine de la diplomatie secrète. 1914-1915*, Lausanne, 1965, p. 32.

imediate în război, Italia urma să obțină Trentinul, Triestul și Valona¹⁰. În cele din urmă, aceste prime tratative au eșuat; fapt datorat mai multor cauze.

Astfel, una din aceste cauze a fost poziția nehotărâtă a Italiei, datorată divergențelor din cadrul guvernului său privind părăsirea neutralității, divergențe manifestate și cu prilejul consultării ministrului de externe cu ambasadorii Italiei din principalele capitale europene la începutul lunii septembrie 1914¹¹. Dintre celelalte cauze considerăm a fi amintite: inactivitatea flotei anglo-franceze în Mediterana, văzută la Roma ca un semn de slăbiciune, divergențele anglo-ruse privind momentul intervenției italiene, rapida înaintare a germanilor în nordul Franței și faptul că nici una din părți nu era încă pregătită pentru a face pasul decisiv.

Deși marcate de eșec, aceste prime tratative au arătat că o alăturare a italienilor la cauza Aliților era pe deplin posibilă; de aceea ele pot fi considerate ca un prim pas spre semnarea acordului de la Londra din 26 aprilie 1915.

Deoarece nici din partea Vienei nu se primise un semnal favorabil privind interesele sale, Italia s-a rezumat, la 16 septembrie 1914, la adoptarea unei declarații prin care își reafirma neutralitatea.

În același timp, Italia și-a consolidat legăturile cu România, stat aflat într-o situație asemănătoare. Dealtfel, la începutul lui septembrie 1914, mediile politice și presa italiană vedeau posibilă o coordonare a acțiunilor de politică externă a celor două state¹². La scurt timp, după o serie de contacte diplomatice și o atentă observare a realităților politice și militare din România, Italia a semnat cu aceasta, la 23 septembrie 1914, un acord ce stabilea adoptarea unei atitudini comune față de războiul european¹³.

În aceste condiții, unele personalități politice italiene s-au hotărât pentru intervenția în război; astfel, există păreri¹⁴ că la 17 septembrie 1914, la Frascati, Salandra și Martini, ministrul coloniilor, au hotărât intervenția alături de Antanta. Considerăm că putem accepta acest fapt ca pe adoptarea unui principiu și nu a unui mod de acțiune imediată.

Cum însă, pe moment, Italia a rămas neutră, cele două tabere au căutat să influențeze, prin diferite mijloace, atitudinea guvernului italian.

Germania a acordat importante subsidii presei neutraliste și a căutat să folosească presiunile economice la adresa Italiei, în condițiile în care economia italiană era strâns legată de economia sa. Astfel, în 1910, comerțul Italiei cu Germania, Austro-Ungaria și Elveția reprezenta 1/3 din exporturi și 1/4 din

¹⁰ *Documents diplomatiques secrets russes. 1914-1917*, Paris, Payot, 1928, p. 217.

¹¹ Arh. M.A.E., fond 71/1914 E2, partea a II-a, vol. 35, f. 33.

¹² *Ibidem*, vol. 19, f. 12.

¹³ Arh. St. Buc., fond Casa Regală, vol. I, dosar 61/1914, f. 1.

¹⁴ Albert Pingaud, *Histoire diplomatique de la France pendant la Grande Guerre*, tome I, Paris, Editions „Alsatia”, f. a., p. 263.

importuri¹⁵, iar firma FIAT avea strânse legături cu firmele germane; ea livrând, de altfel, și primele motoare de 1 200 CP pentru submarinele U 42¹⁶. Problemele cu care s-a confruntat economia germană, datorate blocadei impuse de Aliați, și implicarea țărilor Antantei în economia italiană au făcut ca presiunea economică a Germaniei să nu își atingă scopul.

Din tabăra adversă, cu scopul influențării Italiei, Franța a susținut, încă din august 1914, o apropiere între catolicii francezi și cei italieni ca mijloc de a combate susținerea neutralității de către mediile catolice italiene. De asemenea, au fost acordate importante subsidii presei intervenționiste, presă care a jucat un rol important în influențarea guvernului de la Roma; Salandra recunoscând mai târziu că, fără ea, intervenția Italiei nu ar fi fost posibilă¹⁷. Pe plan economico-financiar trebuie amintită crearea, în toamna lui 1914, a Băncii Italiene de Sconturi, bancă controlată de francezi, cu scopul contracarării influenței germane, exercitată prin intermediul Băncii Comerciale.

Oprindu-ne doar la aceste câteva aspecte, considerăm a fi subliniat faptul că intrarea Italiei în război a fost rezultatul unei decizii politice în care considerațiile economice și financiare au avut totuși un rol secundar¹⁸.

Revenind la Italia, trebuie spus că, după schimbările intervenite în cadrul guvernului după moartea lui San Giuliano prin preluarea Ministerului de Externe de către Sonnino, după un interimat al primului ministru Salandra, aceasta s-a arătat tot mai fermă în ceea ce privea dobândirea teritoriilor din Austro-Ungaria locuite de italieni. Acest fapt a fost scos în evidență chiar de către șeful guvernului italian care, la 18 octombrie 1914, a arătat într-un discurs că, în politica externă, Italia se va călăuzi după principiul egoismului sacru¹⁹. Acest principiu a fost pe larg dezvoltat de către Salandra în cadrul discursului ținut în fața Parlamentului la 3 decembrie 1914; discurs, primit cu vie simpatie, în care s-a arătat că executivul italian va acorda toată atenția armatei până când Italia va fi destul de puternică pentru a-și apăra interesele sale vitale și justele sale aspirații²⁰.

În legătură cu acest discurs, surprinzând esența lucrurilor, ministrul României la Roma nota: „... Opinia generală a presei și a mediilor politice

¹⁵ Cf. Georges Soutou, *La politique commerciale et industrielle de la France en Italie pendant la Première Guerre mondiale*, în *La France et l'Italie pendant la Première Guerre mondiale*, Presses Universitaires de Grenoble, Grenoble, 1976, p. 331.

¹⁶ Valerio Castronovo, *Les relations entre FIAT et le gouvernement français pendant la guerre*, în *La France et l'Italie ...*, p. 335.

¹⁷ Cf. Maurice Vaussard, *Histoire de l'Italie moderne 1870-1970*, tome II, Hachette, Paris, 1972, p. 109.

¹⁸ Pierre Milza, *Relations financières franco-italienne pendant la Première Guerre mondiale*, în *La France et l'Italie ...*, p. 297.

¹⁹ Cf. Luigi Aldrovandi-Marescatti, *op. cit.*, p. 27.

²⁰ Arh. M.A.E., fond 71/1914 E2, partea a II-a, vol. 19, f. 268. Telegrama legației din Roma nr. 1 208 din 3 decembrie 1914.

consideră declarația guvernului ca pe un pas înainte spre părăsirea neutralității. De altfel, votul de încredere acordat guvernului cu 460 de voturi și numai 40 de voturi împotrivă, nu a făcut decât să accentueze impresia generală²¹.

Acest fapt a fost evidențiat și de adoptarea unei noi legi privitoare la comerțul de tranzit la 13 noiembrie 1914, lege care lovea, în primul rand, în interesele Germaniei²² și care a fost adoptată sub presiunea Angliei.

Cum nu fusese luată încă decizia finală asupra intervenției și a datei la care să se producă aceasta, în virtutea principiului adoptat la 17 septembrie, Italia a căutat să se pregătească de război cu toate greutățile întâmpinate: cutremurul din 13 ianuarie 1915 și foametea din sudul Italiei de la sfârșitul anului 1914. Astfel, la începutul lui noiembrie 1914, guvernul italian a aprobat un credit de 400 milioane de lire pentru nevoile armatei. În aceeași direcție s-a înscris și numirea generalului Cadorna în fruntea statului major al armatei italiene, generalul Cadorna fiind cunoscut ca un partizan al intervenției alături de Antanta.

Pentru că armata nu era încă pregătită, situația financiară nu era din cele mai bune, iar guvernul italian șovăia pentru că nu dorea doar înfrângerea Austro-Ungariei, ci și echilibrul în Balcani, echilibru ce putea fi amenințat de slavi, așa cum se sublinia și de ministrul României la Londra – Nicolae Mișu²³, Italia s-a limitat, pe moment, doar la calea diplomatică pentru atingerea țelurilor sale.

Mai întâi, ea s-a hotărât a rezolva problema Albaniei unde acordul de paritate cu Austro-Ungaria era mai mult un prilej de neînțelegeri, decât un instrument de colaborare. Hotărârea Italiei de a acționa în această zonă a fost determinată nu numai de divergențele cu Austro-Ungaria, ci și de politica dusă de Grecia în Epir.

În legătură cu acest lucru, Salandra arăta, cu ocazia unei recepții diplomatice din 29 octombrie 1914, că „posesiunea golfului Valona de o altă putere, chiar mică, va fi o amenințare ce poate atinge echilibrul actual în Adriatică, și Italia vrea să își ia garanții contra acestei eventualități²⁴”. Chiar în aceeași zi, Italia a debarcat o misiune sanitară în portul Valona, iar a doua zi și-a instalat o baterie de tunuri pe insula Sasseno, pentru a controla intrarea în port²⁵.

La vremea respectivă, acțiunea Italiei a fost văzută ca rezultat al unei diversiuni pe plan internațional ce trebuia să îi abată atenția de la războiul european²⁶. Mai apropiată de adevăr ni se pare a fi interpretarea dată chiar de unele medii politice ale Antantei care au văzut în această acțiune un avertisment dat

²¹ Ibidem, f. 271. Telegrama nr. 1 215 din 6 decembrie 1914.

²² Ibidem, f. 260. Telegrama nr. 1 181 din 24 noiembrie 1914.

²³ Ibidem, vol. 11, f. 102. Telegrama legăției din Londra nr. 768 din 26 septembrie 1914.

²⁴ Arh. St. Buc., fond Casa Regală, vol. I, dosar 52/1914, f. 9.

²⁵ Idem, Microfilm Franța, rola 261, c. 34.

²⁶ Arh. M.A.E., fond 71/1914 E2, partea a II-a, vol. 19, f. 236.

Turciei și Austro-Ungariei²⁷. Prin acest avertisment, Italia dorea să obțină o anumită bunăvoință a guvernului de la Viena față de cererile sale.

Acest fapt a fost rapid sesizat de către guvernul Germaniei care, printr-o intensă activitate diplomatică, a determinat reluarea tratativelor cu Italia și acceptarea formală de către Austro-Ungaria a dreptului Italiei la compensații; fapt comunicat Italiei la 19 decembrie 1914 prin intermediul lui von Bülow, diplomat cu o deosebită experiență prin care Germania spera să influențeze atitudinea guvernului italian.

Noua atitudine a Austro-Ungariei a reprezentat o importantă realizare a Italiei căci, multă vreme, guvernul de la Viena a respins ferm interpretarea dată de Italia articolului VII al tratatului de alianță, arătând că ocuparea de teritorii în Serbia avea doar un caracter militar, ceea ce nu dădea dreptul la compensații. Cum însă ministrul de externe austro-ungar, Berthold, considerat prea conciliant, a fost schimbat cu baronul Burian, mult mai intransigent, poziția guvernului de la Viena a cunoscut o nouă modificare, el renunțând la punctul de vedere comunicat Italiei la 19 decembrie.

Cea mai mare parte a noilor negocieri au avut loc la Viena în lunile ianuarie-februarie 1915. Deși guvernul german a făcut demersuri la Viena pentru a obține o atitudine mai conciliantă a acesteia față de Italia și, pe cât posibil, cedarea Trentinului către aceasta²⁸, Burian s-a dovedit intransigent. În fața acestui refuz, Avarna nota într-o telegramă trimisă la Roma: „... E inutil a ne face iluzii; guvernul imperial și regal nu va consimți niciodată a face, în condițiile actuale, cedări de teritoriu”²⁹.

Acest impas a fost depășit la 26 februarie 1915, când Austro-Ungaria a readmis în principiu la presiunile Germaniei, cedarea de teritorii. În legătură cu acest lucru, la Viena începuseră să circule zvonuri privind chiar semnarea unui acord italo-austriac, mediat de Germania, acord prin care, în schimbul recunoașterii suveranității, Italia ar fi primit Trentinul, iar Austro-Ungaria ar fi fost despăgubită de Germania prin acordarea unei părți din Bavaria³⁰. Aceste zvonuri s-au dovedit a fi nefundate și tratativele au intrat din nou în impas datorită deosebirilor de păreri privind momentul acordării compensațiilor: Italia dorea ca acest lucru să se facă imediat, pe când Austro-Ungaria dorea ca el să se facă după război.

Între timp au intervenit în desfășurarea războiului câteva schimbări care, printre altele, au influențat și atitudinea Italiei.

²⁷ Ibidem, vol. 35, f. 64.

²⁸ Ibidem, vol. 36, f. 343. Telegrama legației române din Viena nr. 90 din 27 ianuarie 1915.

²⁹ *Documents diplomatiques échangés entre l'Italie et l'Autriche-Hongrie et présentés au Parlement italien, séance du 20 mai 1915*, Paris, Hachette, 1915, p. 2.

³⁰ Arh. M.A.E., fond 71/1914 E2, partea a II-a, vol. 36, f. 357.

Bătăliile din toamna lui 1914, transformând războiul de mișcare într-unul de poziții, au făcut din anul următor, 1915, un an în care ambele tabere au căutat cu asiduitate atragerea neutrilor și folosirea unor noi strategii.

Astfel, la începutul anului 1915, anglo-francezii au hotărât o operațiune militară în zona Strâmtoarelor. Prin această operațiune se dorea înfrângerea Turciei și atragerea Bulgariei și Greciei în conflict contra Puterilor Centrale. La adoptarea acestei hotărâri a mai contribuit și faptul că Rusia dorea să ocupe zona Strâmtoarelor³¹, ceea ce a obligat Anglia și Franța să acționeze rapid pentru a preîntâmpina pericolul ruperii echilibrului european și înlocuirea hegemoniei germane cu cea a Rusiei, cu atât mai mult cu cât o acțiune a Rusiei în zonă ar fi trezit ostilitatea unor state³² ce se dorea a fi câștigate de partea Aliaților.

Această operațiune, deși s-a dovedit un eșec, a dus la sporirea eforturilor diplomatice pentru atragerea în război a Italiei care, de altfel, a fost silită a se hotărî căci, în cazul unei victorii rapide a Antantei, ea pierdea ocazia dobândirii preponderenței în Adriatică și nu numai atât.

Referitor la toate acestea, în numărul din ianuarie 1915 al „Revistei coloniale” din Roma se nota: „Intrarea în campanie a Turciei este, pentru Italia, evenimentul cel mai important de la izbucnirea războiului. Turcia, în cazul că Imperiile Centrale vor sucomba, va fi poate, împreună cu Austria, una din marile prăzi pe care învingătorii și-o vor împărți fără îndurare”³³.

În această situație, asigurat că armata își putea încheia pregătirile în luna aprilie, guvernul italian a decis reluarea negocierilor cu statele Antantei. La această decizie au contribuit și unele semnale diplomatice favorabile. Astfel, în octombrie 1914, într-o declarație dată ziarului „Corriere della Sera”, Sazonov s-a arătat favorabil Italiei și, deși a manifestat anumite reticențe privind Dalmația, a recunoscut că aceasta era legată de Italia³⁴. De asemenea, în aceeași lună, Rusia a propus Italiei să îi predea prizonierii de origine italiană din armata austro-ungară; ofertă văzută la Roma ca o recunoaștere, din partea Rusiei, a drepturilor Italiei asupra unor teritorii din Austro-Ungaria³⁵.

Fără a intra în amănunte, considerăm necesar a fi amintit faptul că Italia s-a hotărât să reia tratativele cu Antanta fără a acționa, în această direcție, în colaborare cu România, deși după acordul din 24 ianuarie / 6 februarie 1915 se convenise asupra unei acțiuni comune în vederea unei intervenții a celor două state³⁶. Această atitudine a Italiei se explică prin faptul că guvernul italian,

³¹ Vezi *Constantinople et les Detroits. Documents secrets de l'ancien Ministère des Affaires Etrangères de Russie*, tome II, Paris, 1932, p. 3.

³² *Ibidem*, p. 196.

³³ Arh. M.A.E., fond 71/1914 E2, partea a II-a, vol. 20, f. 97.

³⁴ Arh. St. Buc., Microfilm Franța, rola 261, c. 140.

³⁵ Arh. M.A.E., fond 71/1914 E2, partea a II-a, vol. 19, f. 249.

³⁶ Vezi Arh. St. Buc., fond Casa Regală, dosar 61/1914, f. 1-8.

conștient de rezervele Rusiei față de interesele sale în Balcani și ale României în Bucovina și Banat, aprecia că o acțiune comună alături de România însemna, în noile condiții, mai puține șanse de a obține din partea Rusiei recunoașterea intereselor sale.

Primul pas în reluarea tratativelor a fost făcut de ministrul de externe, Sidney Sonnino, la 16 februarie 1915, când acesta a trimis la Londra, printr-un curier special, condițiile intervenției italiene. Faptul că acestea au fost înmânate lui Edward Grey, ministrul de externe al Marii Britanii, abia la 4 martie, scoate în evidență o anumită nehotărâre a Italiei care, de altfel, nu a întrerupt tratativele cu Puterile Centrale.

Cele mai importante cereri italiene, conținute în „Memorandumul de la 4 martie”, se refereau la:

- a) necesitatea unei acțiuni energice a Rusiei contra Austro-Ungariei pentru a preveni izolarea Italiei;
- b) concursul flotei anglo-franceze în Adriatică;
- c) Italia urma să obțină după război Trentinul cisalpin, Triestul, Gorizia și Gradisca, întreaga Istrie până la Quarnaro, ca și o serie de insule de-a lungul coastei dalmate;
- d) obținerea Dalmației și a Valonei și, în ipoteza dispariției Imperiului otoman, regiunea Adalia³⁷.

Acesse cereri arătau faptul că Italia nu se mulțumea doar cu Valona, Triestul și Trentinul, ea dorind mult mai mult pentru serviciile ce le putea aduce cauzei Alianților, așa cum sublinia și ministrul României la Paris, Lahovary, într-o discuție cu omologul său belgian³⁸. Același lucru a fost surprins și de ministrul român la Roma care, într-o telegramă trimisă la București la 24 martie 1915, nota: „Din sursă sigură, se pare că dorința secretă a guvernului italian ar fi obținerea malului asiatic al Dardanelelor. Public se vorbește doar de Smyrna și Adalia”³⁹.

Față de cererile Italiei prezentate la 4 martie 1915, anglo-francezii au avut doar câteva mici obiecții privind zona Albaniei și Dalmației și asupra formulării referitoare la intrarea Italiei în război, omițând Germania printre adversari.

Cea care s-a opus cel mai mult solicitărilor guvernului de la Roma a fost Rusia; ea neputând accepta în bloc aceste cereri căci, în acest caz, Serbia, stat slav, nu ar fi beneficiat de o poziție importantă în zona Adriaticii. Referitor la acest fapt, ziarul „Independence roumain” nota, în martie 1915, următoarele: „... Dobândirea Trentinului și a Triestului de către Italia nu se poate face decât în ipoteza distrugerii Austro-Ungariei, monarhie cu 50 milioane de suflete, ce nu poate exista

³⁷ Cf. Albert Pingaud, *op. cit.*, p. 259, 279 și 281; Luigi Aldrovandi-Marescatti, *op. cit.*, p. 36.

³⁸ Arh. St. Buc., Microfilm Belgia, rola 39, c. 331.

³⁹ Arh. M.A.E., fond 71/1914 E2, partea a II-a, vol. 20, f. 161.

fără un mare port la Adriatică; dar distrugerea Austro-Ungariei implică, evident, crearea unui mare imperiu sârbo-croat ce va ridica pretenții asupra coastei adriatice, fiind susținut, în mod sigur, colosul rus⁴⁰.

Așadar, principala zonă aflată în litigiu și care pentru italieni însemna foarte mult, era Dalmația, cea despre care Gabrielle d'Annunzio scria mai târziu: „Dalmația nu e decât un pământ latin scump spiritului italian. Pentru orice italian adevărat, ea este ca un sentiment religios⁴¹”. Subliniind importanța Dalmației pentru Italia, într-un interviu acordat ziarului „Corriere della Sera” din 21 septembrie 1914, deputatul român Diamandy spunea: „După noi, Italia nu va putea avea o adevărată siguranță în Adriatică decât atunci când ea va pune piciorul în Dalmația și Albania⁴²”.

Reținerile Rusiei, formulate de Sazonov la 11 martie 1915, au determinat o mai mare implicare a lui Grey și Delcassée în medierea divergențelor dintre Roma și Petrograd. Astfel, Delcassée a întreprins mai multe demersuri la Petrograd în vederea obținerii unor concesi, arătând că intrarea Italiei în război putea atrage după sine Grecia și România.

Pentru depășirea impasului provocat de poziția Rusiei, Italia acceptă, la 25 martie 1915, ca limită estică a teritoriului ce urma să le fie acordat, Capul Planka, cerând însă peninsula Sabioncello.

La 30 martie, într-o telegramă trimisă la Londra, Sazonov și-a manifestat opoziția față de această solicitare, arătând că „e imposibil ca insulele vecine coastei rezervate Serbiei și peninsula Sabioncello să fie cedate Italiei⁴³”. De altfel, cu două zile înainte, Rusia făcuse cunoscute, pe un ton categoric, ultimele sale concesi: Serbia urma să primească coasta și insulele adiacente de la Capul Planka la frontiera cu Muntenegru, iar Italiei urmau să îi revină coasta și insulele adiacente de la frontiera nordică a Dalmației până la Capul Planka, urmând ca portul Cattaro să fie neutralizat⁴⁴. La scurt timp însă, sub presiunea anglo-franceză, Rusia a făcut noi concesi privind o serie de insule adiacente coastei rezervate Serbiei, dar opunându-se oricărei îngrădiri a ieșirii acesteia la mare⁴⁵.

Preluarea interimară a externelor de către Asquith, premierul englez, Grey fiind bolnav, a contribuit, prin fermitatea acestuia, la impulsivitatea tratativelor. La începutul lunii aprilie acesta a căutat să se impună în fața ambasadorului rus, Benkendorf, dar și în fața celui italian, Imperiali, căruia i-a prezentat ultimele concesi pe care Antanta le putea acorda Italiei⁴⁶. Cum acestea

⁴⁰ Arh. St. Buc., Microfilm Italia, rola 107, c. 37.

⁴¹ Gabrielle d'Annunzio, *Aveaux de l'ingrat*, Grasset, Paris, 1919, P. 85.

⁴² Arh. M.A.E., fond 71/1914 E2, partea a II-a, vol. 19, f. 164.

⁴³ *Documents diplomatiques secrets russes* . . . , p. 230.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 229.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 232-234.

⁴⁶ Luigi Aldrovandi-Marescatti, *op. cit.*, p. 41.

nu o satisfăceau, Italia a respins propunerile și a amenințat cu retragerea de la masa tratativelor.

Pentru a depăși noul impas, Anglia și Franța au făcut o nouă propunere: Serbia urma să primească peninsula Sabioncello fără insulele adiacente, care urmau să revină Italiei. Situația frontului l-a determinat pe Sazonov să accepte această propunere; ceea ce a făcut și guvernul italian, la 14 aprilie 1915, cu condiția extinderii zonei neutre Cattaro și a reprezentării diplomatice a Albaniei de către Italia⁴⁷.

Noile cereri italiene au provocat o serie de obiecții din partea Rusiei; obiecții la care aceasta a renunțat, în urma intervenției Franței și Angliei, dar punând condiția ca Italia să intre în război în cel mult o lună de la semnarea tratatului. Considerăm că cedarea venită din partea Rusiei se explică și prin recunoașterea intereselor acesteia în zona Strâmtoarelor de către celelalte puteri aliate, la care s-a adăugat și Italia.

Astfel, la 20 aprilie 1915, textul tratatului era pregătit, rămânând a fi semnat. După ce la 25 aprilie Avarna a telegrafiat la Roma arătând imposibilitatea de a se ajunge la un acord cu Austro-Ungaria⁴⁸, Salandra l-a mandatat pe Imperiali să semneze tratatul. Acesta a fost semnat a doua zi, la orele 15.00, punându-se bazele cooperării dintre Italia și Antanta. Tratatul a fost completat la 2 mai 1915 cu o convenție militară, la 10 mai cu un acord naval și la 21 mai cu un acord militar separat, încheiat de Italia cu Rusia.

Alcătuind din două părți: condițiile intrării Italiei în război și declarația privind neîncheierea unei păci separate, tratatul acorda importante câștiguri teritoriale Italiei: Trentinul, zona Triestului, coasta dalmată până la Capul Planka și insulele adiacente coastei dalmate până la Peninsula Sabioncello, zona Valonei și regiunea Adalia.

Așa cum s-a arătat mai sus, în paralel cu tratativele de la Londra, Italia a continuat negocierile cu Puterile Centrale. De asemenea, a căutat, printr-o intensă activitate diplomatică, să obțină pentru Bulgaria o serie de concesii în Balcani⁴⁹, cu scopul de a asigura o mai mare libertate de mișcare României, aliata sa⁵⁰. Aceste demersuri nu au fost încununuate de succes, Bulgaria semnând cu Austro-Ungaria o convenție militară privind participarea la campania contra Serbiei, dar păstrând, în același timp, importante forțe pentru a descuraja Grecia și România⁵¹.

⁴⁷ Albert Pingaud, *op. cit.*, p. 292.

⁴⁸ *Documents diplomatiques échangés entre l'Italie et l'Autriche-Hongrie . . .*, p. 87.

⁴⁹ Arh. St. Buc., Microfilm Franța, rola 140, c. 93. Nota Direcției politice și comerciale a M.A.E. francez din 18 ianuarie 1915.

⁵⁰ Cele două state semnaseră, la 24 I/6 II 1915, un acord privind solidaritatea în cazul unei agresiuni. Vezi Arh. St. Buc., fond Casa Regală, vol. I, dosar 61/1914, f. 9.

⁵¹ Idem, Microfilm Italia, rola 107, c. 18-19.

Revenind la tratativele desfășurate la Viena, trebuie subliniat faptul că ele au continuat în condițiile în care Italia se temea să nu rămână izolată în fața Austro-Ungariei, cu atât mai mult cu cât în primăvara lui 1915 s-a vehiculat zvonul unei păci separate a acesteia cu Rusia, zvon ce s-a dovedit a fi menit influențării Greciei și României⁵².

La 26 februarie 1915 guvernul de la Viena a acceptat principiul cedării de teritorii, dar cu toate acestea negocierile avansau greu datorită divergențelor privind momentul acordării compensațiilor. Pentru a impulsiona tratativele, Germania a propus, la 20 martie 1915, ca ea să garanteze acordarea compensațiilor teritoriale către Italia după război. În urma acestui demers, la sfârșitul lunii martie, guvernul de la Roma a fost înștiințat că Austro-Ungaria era gata să semneze un acord bazat pe următoarele puncte:

- 1) Italia să se angajeze la o neutralitate binevoitoare față de Austro-Ungaria, lăsându-i acesteia libertatea de acțiune pe durata războiului prin renunțarea la orice nouă compensație;
- 2) Austro-Ungaria, în schimb, era pregătită să cedeze unele teritorii în Tirolul de sud⁵³.

După această ofertă, a urmat un schimb de noi propuneri și contrapropuneri, care nu a dus la nici un rezultat; fapt surprins și de ministrul României la Viena în telegramele sale din 9 și 16 aprilie 1915, în care acesta se referă la iminența războiului dintre Italia și Austro-Ungaria⁵⁴. De altfel, la 21 aprilie 1915, Sonnino a respins ultimele concesiile făcute de Viena, considerându-le insuficiente.

După telegrama lui Avarna din 25 aprilie, la care ne-am referit mai sus, tratativele de la Viena au încetat. În aceste condiții, Puterile Centrale au încercat continuarea la Roma a acestor tratative, prin intermediul lui von Bülow. Acesta a prezentat la 9 mai 1915 ultimele concesiile pe care le puteau face Germania și Austro-Ungaria: acordarea provinciilor din Tirol unde italienii erau majoritari, Triestul – oraș liber în cadrul Austro-Ungariei, recunoașterea ocupării Valonei și a intereselor Italiei în Albania, garanția Germaniei⁵⁵. Aceste propuneri, care creaseră o adevărată agitație în Parlamentul de la Viena, agitație pe care Istvan Tisza, șeful guvernului, cu greu a putut-o stăpâni⁵⁶, au fost respinse de Italia care obținuse mult mai mult prin tratatul de la Londra.

Având în vedere apropiata intrare în război, regele și șeful guvernului italian l-au informat pe Giolitti, liderul majorității parlamentare, asupra acestui fapt. Acesta, partizan al neutralității și cunoscând ultimele propuneri făcute de von

⁵² Idem, Microfilm Franța, rola 140, c. 173.

⁵³ *Documents diplomatiques échangés entre l'Italie et l'Autriche-Hongrie...*, p. 69.

⁵⁴ Arh. M.A.E., fond 71/1914 E2, partea a II-a, vol. 24, f. 361-363.

⁵⁵ Antonio Salandra, *op. cit.*, p. 224.

⁵⁶ Arh. M.A.E., fond 71/1914 E2, partea a II-a, vol. 24, f. 200.

Bülow, s-a opus intrării în război, declanșând o campanie publică în acest sens. Poziția sa, în condițiile în care teoretic, ca lider al majorității, putea controla votul a 320 de deputați, din totalul de 508⁵⁷, a determinat demisia guvernului Salandra la 13 mai 1915.

Această schimbare a raportului de forțe a atras după sine reacția partizanilor intrării Italiei în război, care au preluat inițiativa. Este de amintit, în acest sens, campania dusă de presa intervenționistă și rolul lui Gabrielle d'Annunzio care, la mitingurile din 13 și 14 mai 1915, a reușit să creeze în rândul opiniei publice un curent anti Giolitti, favorabil intervenției. Aceste evenimente l-au determinat pe rege să respingă demisia guvernului la 16 mai, fapt ce a marcat înfrângerea lui Giolitti.

La 20 mai, după ce Sonnino a prezentat Parlamentului un raport asupra relațiilor cu Austro-Ungaria, disculpându-se pentru eșecul tratativelor cu aceasta, guvernul a obținut, în urma votului, puteri speciale și noi credite militare. Drumul spre intervenție era deschis, Italia declarând război Austro-Ungariei la 23 mai 1915.

Importanța acestui fapt, ce a dus la adevărate manifestări de bucurie și la București⁵⁸, a fost subliniată de către diverși diplomați acreditați la Roma. Astfel, într-un interviu acordat publicației „Giornale d'Italia” la 25 mai 1915, ambasadorul Rusiei, De Giers, sublinia: „... Consecințele intervenției Italiei sunt de ordin moral și militar. Prin prețiosul său concurs, ce va avea importante influențe asupra statelor din Balcani, Italia va grăbi sfârșitul războiului”⁵⁹.

Intervenția nu a avut însă urmările scontate de guvernul italian. Insuficient pregătită și cu un corp ofițeresc redus, armata italiană, fără a obține succese notabile, a suferit grele pierderi, cauzate și de rezistența dârză a austriecilor, sprijiniți de fortificațiile din Alpi. În legătură cu acestea, la Viena multe personalități politice aveau convingerea că guvernul austro-ungar, conștient că războiul cu Italia nu putea fi evitat, a căutat să câștige timp pentru terminarea fortificațiilor prin intermediul tratativelor cu guvernul de la Roma⁶⁰. Singura mare victorie a Italiei, Vittorio Veneto, a venit într-o perioadă în care Austro-Ungaria era în plin proces de dezagregare.

Și pe plan diplomatic, după succesul de la Saint Jeanne de Maurianne din 19-20 aprilie 1917, Italia a suferit o serie de eșecuri. Acestea s-au datorat, în primul rând, poziției S.U.A. la Conferința de pace, când Italia a pierdut o bună parte din ceea ce i se promisese la Londra.

⁵⁷ Cf. Pierre Renouvin, *La crise européenne et la première guerre mondiale*, Paris, . . . U.F., 1948, p. 299.

⁵⁸ Arh. St. Buc., Microfilm Italia, rola 106, c. 73. Raportul atașatului militar al Italiei la București, maior Luciano Ferigo, din 6 iunie 1915.

⁵⁹ Idem, Microfilm Franța, rola 261, c. 45.

⁶⁰ Arh. M.A.E., fond 71/1914 E2, partea a II-a, vol. 36, f. 404.

Acest fapt a dus, în anii următori războiului, la exacerbarea naționalismului italian și la apariția și ascensiunea fascismului, fiind unul din factorii ce au favorizat dictatura lui Musollini și a influențat, în același timp, politica externă a Italiei între cele două războaie mondiale.

ASPECTS CONCERNANT L'ENTRÉE DE L'ITALIE DANS LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

Résumé

Au début du XXe siècle, par suite de l'échec de sa politique d'expansion coloniale, l'Italie a réorienté sa politique étrangère vers la région de l'Adriatique et de la Méditerranée orientale, en se concernant aussi sur le problème des territoires de l'Empire austro-hongrois habités par des Italiens. Cela a marqué un éloignement de l'Italie par rapport à ses alliés de 1882, l'Allemagne et l'empire austro-hongrois. Dans ces conditions, au début de la première guerre mondiale, elle s'est déclarée neutre. Se fondant sur cette position, le gouvernement de Rome s'est efforcé d'obtenir de la part de l'empire austro-hongrois toute une série de compensations territoriales, en vertu de l'article VII du traité signé en 1882.

Les pourparlers engagés en ce sens à Rome et à Vienne ont mis en évidence, une fois de plus, les différences de vues entre le gouvernement italien et celui de Vienne, ce dernier refusant, malgré l'effort de médiation de l'Allemagne, les demandes des Italiens. En même temps, tout comme en Roumanie, État qui se trouvait dans une situation en quelque sorte similaire et avec lequel elle allait collaborer, l'Italie a essayé de s'approcher de l'Entente, dont elle comptait obtenir l'appui pour la mise en œuvre de ses projets.

La première séance de négociations entre les deux parties, qui eut lieu dans la période août-septembre 1914, a mis en lumière le fait que ni l'Italie, ni les puissances de l'Entente n'étaient prêtes à prendre une décision, mais cela pouvait se réaliser à l'avenir.

Bientôt après la fin de ces négociations, le gouvernement italien a adopté, non sans réserves, le principe de l'intervention aux côtés de l'Entente. Cette intention devint de plus en plus évidente après la mort de San Giuliano et le remaniement du gouvernement Salandra, dans les discours du premier ministre ainsi que dans l'adoption de lois portant atteinte aux intérêts des Puissances Centrales et surtout au cours des intenses préparations de guerre.

L'intervention anglo-française dans la zone des défilés, le manque de progrès enregistré pendant les pourparlers menés à Vienne et les assurances reçues de la part de l'armée ont déterminé le gouvernement de Rome à entamer une démarche auprès de l'Entente pour conclure une alliance à même de garantir la réalisation de ces projets.

Dans ces circonstances, le 4 mars 1915, Imperiali – ambassadeur d'Italie à Londres – a exposé les demandes des Italiens dans l'éventualité d'une alliance. Ces pourparlers, qui ont eu lieu dans la capitale de l'Angleterre dans la période mars-avril 1915 ont été fructueux, bien qu'il y eût plusieurs obstacles à surmonter, vu les différences d'opinion entre la Russie et l'Italie concernant la Dalmatie. A la suite de ces pourparlers, le 26 avril marque la conclusion d'un accord entre l'Italie et les pays de l'Entente, accord qui promettait à l'Italie des gains territoriaux en échange de son intervention militaire. L'évolution ultérieure des événements pendant la guerre et à la Conférence de paix a mécontenté l'Italie; c'est ce qui a influencé de manière négative sa politique dans la période de l'entre-deux-guerres.

TRADIȚII ȘI MENTALITĂȚI ÎN EVUL MEDIU ROMÂNESC

STUDII DOCUMENTARE

VIAȚA ROMÂNILOR ÎNTRE EROS ȘI THANATOS (SECOLELE XV – XVII)

IOLANDA ȚIGHILIU

Conținutul esențial al vieții rezidă în acțiunea sau interacțiunea dintre cele două instincte fundamentale: cel erotic și cel al morții¹.

Care a fost atitudinea omului medieval față de acești doi poli ai existenței umane?

Societatea românească a veacurilor XV-XVII era o societate tradiționalistă. Axa concepției morale individuale era formată din Iisus și credința ortodoxă. Creștinismul, spre deosebire de alte religii, a introdus dihotomia dintre trup și suflet. „Căci iaste omul făcut de Dumnezeu, îndoit, de suflet cuvântătoriu și de trup simțitoriu”². Relația dintre cele două componente în planul vieții pământene este ierarhizată bivalent: „și are trupul putere asupra sufletului (să și-l) spăsească și să l (și) piarză. Și poate face trupul să fie sufletul și miluit, și dobândit, și iar poate face pentru samavolnii sa să piarză și pre suflet, și pre sine, că iaste și aceasta în mâna lui”³.

Spurcarea trupului, care, în viziunea creștină, este templul lui Dumnezeu, duce implicit la întinarea sufletului. Viața de acum nu este altceva decât o continuă pregătire pentru viața veșnică, de dincolo de ființă. Iar în fața lui Dumnezeu se mărturisește numai cu sufletul. De aici necesitatea morală de a păstra sufletul curat, pur.

Cele patru calități ale sufletului: vitejia, înțelepciunea, dreptatea și curățenia trebuie să se îmbine armonios cu cele patru calități ale trupului: tăria, integritatea, frumusețea și sănătatea pentru ca împreună să dea cele patru virtuți ale obștii: credința, nădejdea, dragostea și smerenia⁴. Opusă marelui păcat al trufiei, smerenia este încununarea însușirilor creștine fiind „maica tuturor bunătăților”⁵.

Viața este un dar de la Dumnezeu. De felul în care a fost folosită se va da seamă la judecata cea mare. Chiar dacă voința Celui Prea Înalt este atotputernică („un lucru ce iaste din voia lui Dumnezeu nu să poate schimba”⁶; „unde nu va da Dumnezeu, nu poate omul”⁷) omul are libertatea de a alege între bine și rău, între păcat și virtute. Un rol uneori important în viață, îl are norocul, hazardul. Semnificația cuvântului era, în veacul XVII, oarecum alta decât cea de astăzi. El nu desemna numai o întâmplare fericită ci, la fel de bine și una cu totul nefericită. De aceea, Grigore Ureche și Miron Costin vorbesc de norocul cel bun, dar și de norocul cel rău sau prost⁸. Miron

¹ S. Freud, *Angoasă în civilizație*, în *Opere*, București, 1991, vol. I, 339 și 342.

² Antim Ivireanu, *Opere*, Ed. critică de G. Ștrempele, Edit. Minerva, București, 1972, 47.

³ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, ed. Fl. Moisiu, D. Zamfirescu, G. Mihăilă, București, 1971, p. 298.

⁴ Antim Ivireanu, *op.cit.*, 47.

⁵ *Ibidem*, p. 48.

⁶ Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, p. 154

⁷ *Ibidem*, p. 81.

⁸ *Ibidem*, p. 144, 82, 166, 219.

Costin, care va dezvolta mai amplu tema norocului, încearcă chiar să-i dea o definiție: „Pentru norocul, mulți întrebă: ieste ceva norocul, și ce ar fi acela norocul?”

Răspunsul: norocul nu ieste altceva, numai lucrurile ce ni să prilejescă și ni să întâmplă, ori bune, ori rele, zicem acelor întâmplări norocul. De ni să prilejescă lucruri bune și pre voie, zicem noroc bun; de ni-s împotriva, au peste voie și cu scădere, zicem norocul rău. Deci, cum întâmplările aceste au nume în toate limbile, așa și în limba noastră cu un cuvânt să închide și să zice: norocul”⁹.

Într-o societate tradiționalistă preceptele morale diriguiesc traiul comunității. Ele cenzurează viața sexuală a indivizilor ca și raporturile în cadrul cuplului. Acest capitol al existenței este acoperit de un văl de pudoare și transpare firav prin câteva însemnări făcute de călătorii străini, prin normele de conduită pe care le stipulează pravilele și prin mărturiile indignate ale cronicarilor față de comportamentele unor personaje care depășeau pragul admisibilului.

În general, bărbații și femeile crescuți în spiritul ortodoxiei, care are o înaltă înțelegere a firii umane, sunt dezinvolți, lipsiți de inhibiții și frustrări care să-i ducă la refuzări și la manifestări aberante. Relațiile dintre sexe se desfășoară normal, fără traumatisme, ba pe alocuri chiar cu o anumită voieșie. Englezul Robert Bargrave venit dintr-un mediu extrem de auster consemna apropierea și prietenia dintre soți, purtarea nestingherită a bărbaților față de femei și „libertatea extraordinară pe care o au femeile în toată țara, atât cele căsătorite, cât și cele necăsătorite, căci ne-au îngăduit să dormim în aceeași odaie cu ele și aproape de paturile lor”¹⁰.

Evlia Celebi arată că la Iași femeile zise „gazde” stau în cărciumă „oferind celor ce le ies în cale frumusețea lor și plăcerile trupești”¹¹. Paul de Alep face o distincție subiectivă între femeile din Moldova pe care le consideră lipsite de sfială și de cinste și cele din Țara Românească pe care le socoate caste, neprihănite și virtuoaase¹². Dimitrie Cantemir, care-și cunoaște bine conaționali, afirmă că adulterele sunt rare. Nici o prăvălie care a circulat în țările române nu prevedea pedeapsa cu moartea pentru adulter. *Îndreptarea legii* stipula însă că cel ce-și zălogea casa „pentru să se facă într-înșă curvie și alte toate felurile de lucruri rele” ca și proxeneții erau pasibili de pedeapsa capitală¹³. Pentru călcarea moralei sexuale se plătea dușegubina sau „gloaba pântecelui” care constituia un venit al marelui vornic și a subalternilor săi¹⁴.

„Curvia” și „preacurvia” (adulterul) fiind socotite culpe majore erau de competența judecătorească a domnului. La 18 martie 1646, Matei Basarab întărea mănăstirii Argeș dreptul de judecată în oraș. Egumenul Leontie era împuternicit ca pe oricine va „prinde făcând curvie acolo în oraș”, indiferent de statutul social (de la boier mare la slugă boierească) să ia tot ce va găsi la el și să-l trimită legat la domnie¹⁵. Aceeași poruncă era adresată de Constantin Brâncoveanu la 1 ianuarie 1695 pârcașilor din târgul Râmnic și din Buzău și vornicilor din județe, care erau volnici „să caute pentru curvii și pentru hoții”. Pe cei prinși în culpă „să-i globească și să le facă certare, iar care ar fi de vină mare, să-i trimită aici la domnia mea”¹⁶.

⁹ M. Costin, *Opere*, ed. crt. P. P. Panaitescu, București, 1965, vol. II, 120 (Viața lumii; explicația stihurilor).

¹⁰ *Călători străini despre țările române*, București, 1973, V, p. 486-487 (Moldova, 1652).

¹¹ *Ibidem*, VI, 485.

¹² *Ibidem*, p. 56 și 123.

¹³ *Îndreptarea legii, 1652*, București, 1962, p. 151, glava 129.

¹⁴ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1973, p. 311, 313, 317 nota 16 (cf. *Călători*, VI, p. 123 nota 100. Vezi și *Instituții feudale din țările române*, București, 1988, p. 4 (adulter).

¹⁵ Arh. St. București, Ep. Argeș, LXIX bis/10.

¹⁶ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, București, V, 337 și 358. Aceeași poruncă era adresată și schilerilor de la Căineni la 3 ianuarie 1695 (p. 339).

Dovada unei vieți imorale trebuia făcută de cinci martori jurători. Dacă în culpă se afla o preoteasa, bărbatul trebuia să aleaga între soție și preoție¹⁷. Călugărițele și călugări erau pedeșiți cu canoane ce variau între cinci și cinsprezece ani¹⁸. Legiuitorul e mai îngăduitor cu călugărița, care întreține, chiar de bună voie, raporturi sexuale cu un bărbat, socotind că vina majoră aparține, în primul rând, acestuia care o ispitește, de vreme ce ea stă la mânăstire. De aceea, el era osândit la moarte fiind vinovat de ierosilia (felul în care cineva aduce prejudicii bisericii), iar ea era pedeșită cu mutarea la o altă mânăstire sub pază și cu canon: post, rugăciuni, interdicția de a fi cuminecată un număr de ani. Clemența legiuitorului mai era justificată și de faptul că „puține călugărițe se fac de bună voia lor, iară mai multe se fac cu de-a sila și cu înșelături, sau mai multe și de nevoie. Drept aceea judecătorul să fie cu milă spre dânsle”¹⁹.

Răpirea de călugăriță, chiar cu voia ei se pedeșește: el cu moartea și confiscarea averii; ea cu mutarea la altă mânăstire și canon²⁰.

Cel ce va săruta numai o călugăriță era doar certat de judecător după cum îi era voia „iară nu cu moartea”.

Cu un veac mai înainte pedeapsa împotriva homosexualității era amenințarea cu veșnica tovrășie a dracilor care și aceia ar fi fugit de o persoană care s-ar fi făcut vinovată de un astfel de delict^{20 bis}. Acum, în veacul XVII, sodomia²¹, lesbianismul²² și bestialitatea²³ dacă erau dovedite pe deplin, erau pedeșite cu tăierea capului și arderea trupului (în ultimul caz, împreună și cu cel al animalului folosit). În situația în care în culpă se afla o față bisericească acesteia i se confiscau averile, era surghiunită la mânăstire de canon și apoi dată pe mâna instanței civile pentru a fi pedeșită cu moartea²⁴.

Pentru onanism „cele ce face vărsare cu mâna lui” și masturbare era prevăzută numai certarea care rămânea la latitudinea judecătorului²⁵.

Chiar dacă pravilele stipulează posibilitatea unor astfel de situații, în practică o asemenea cazuistică aproape că nu a existat.

Cronicile țărilor române, atât de discrete în ce privește viața intimă a oamenilor păstrează totuși câteva mențiuni despre unii domni hipersexuali sau bisexuali. Printre cei dintâi ar fi de amintit

¹⁷ *Îndreptarea legii*, p. 119, glava 84.

¹⁸ *Ibidem*, p. 147, glava 123 și p. 149, glava 126.

¹⁹ *Ibidem*, p. 257, glava 258, zacea 5.

²⁰ *Ibidem*, p. 257, glava 257.

^{20 bis} „Iar dacă va fi intrat în inima ta urgisirea și iubirea de frați, tu-ți ado aminte că pentru aceasta vei fi dat în mâinile diavolului, pizmașii tăi, și va fugi de la tine și aceia”. (*Învățăturile lui Neagoie Basarab*, p. 226).

²¹ *Îndreptarea legii*, p. 304, glava 333, zacea 1-2. „... când se împreună neștine cu fiecă obraz parte bărbătească, care lucru, mai pe scurt se chiamă sodomie” [...]. „Sodomleanii nu se ceartă numai cu moarte trupurile lor le bagă în foc de le ard”.

²² *Ibidem*, p. 305 zacea 12. „Oricare muiare va meșteșugi de va merge la altă muiere, ca un bărbat, cu meșteșuguri [...] și frecându-se ele acolo de va arunca sâmbânța una la altă, ce să zice de vor face acel lucru desăvârșit să se stâmpere de poftă, atunce pre amândouă să le omoară; iară de nu vor face lucru deplin, atunce să vor certa mai ușor”.

²³ *Ibidem*, p. 306, glava 334. „Bărbatul carele se va împreuna cu dobitoac parte femeiască sau muiarea care se va împreuna cu dobitoac parte bărbătească, acelora întâi li se taie capetele, după aceea se ard în foc cu acel dobitoac împreună cu carele se va fi împreunat”.

²⁴ *Ibidem*, p. 305, zacea 15. „Greșala sodomiei se judecă de la doao judecăți: judecătorul besea-ricii-l aforisește, iar judecătorul cel mirenesc face-i moarte; și după moarte, trupul lui-l arde în foc”.

²⁵ *Ibidem*, zacea 9.

Mihnea cel Rău care obliga pe boieroaice și pe fiicele lor să aibă relații sexuale cu el înaintea ochilor soților și părinților lor²⁶ sau Iancu-sasul²⁷.

În cea de-a doua categorie cap de serie este probabil „Radu cel Frumos și păcătos” – cum îl numea N. Iorga²⁸. Urmează apoi Ștefan Rareș care nu căuta de treburile domniei „ci curviile, și parte bărbătească, și fâmeiască”²⁹ și Mihnea al III-lea care, trăind o perioadă la Istanbul „lângă Poarta turcească la Chinan-pașa (cărui zic unii să-i fi fost giuvan, fiind frumușel), iar mai vârtos Valedelii au slujit (că zic unii să-i fi căutat de treabă câteodată)”³⁰.

Nu mai amintesc aici pe cei doi-trei domni convertiți la islamism pentru că ei au intrat într-un alt cod de comportament moral.

Dacă faptele celor de mai sus și-au găsit o reflectare în scrierile vremii este pentru că ele contrariu, pentru că ieșeau din tiparele normale ale vieții intime. Pe de altă parte, tonul atât la cronicari munteni cât și cei moldoveni este profund dezaprobator. Aici consensul documentelor este perfect. În sfârșit, dacă ținem cont că din cele câteva sute de personaje care s-au perindat pe tronurile țării române cele pe care le-aș numi atipice, nu sunt nici măcar zece, și dacă la aceasta coroborăm datele pe care le-am prezentat mai sus privind absența, semnificativă în practică, a comportamentului sexual deviant, atunci avem imaginea unei societăți în care viața intimă se desfășura în sfera normalității și a moralității creștine.

Relația în cuplu este mai riguros reglementată la nivelul clasei dominante, unde intervin interese economice majore, și mai laxă la păturile de jos unde nemaexistând îngrădirea averii și a prestigiului rangului social, mobilitatea este mai mare³¹. În plus, la nivel popular, ca ritual de nuntă se mai practica și răpirea consimțită care de cele mai multe ori se baza pe afecțiune, în timp ce la nivelul mării boierimi contractul marital se încheia din considerente care puteau să nu aibă nimic comun cu dragostea.

Preeminența bărbatului în familie este indiscutabilă. Ierarhizarea clară a raportului este consemnată și în *Cartea românească de învățătură*³² și în *Îndreptarea legii*³³ care stipulează în ce condiții bărbatul are dreptul legal de a-și bate soția. Dacă aceasta este vinovată de ceva sau este bătută numai „pușintel” bărbatul nu poate fi pedepsit ci numai atunci când o bate cu vrăjmășie fără un motiv real. „De-ș va bate neștine muierea cu pumnul sau cu palma, aceia nu se chiamă că iaste cu vrăjmășie asupra ei, de o ară bată cât de mult și de des”. Bătaia peste măsură, cu dușmănie este atunci când „se face cu toiagul, iară mai vârtos când se va sfărâma lemnul, sau să facă cu dânsul rane să meargă sângele, sau când o va lovi cu lemnul în obraz sau în cap, atunce de pururea se va certa bărbatul pentru vrăjmășia lui”. Dacă acest lucru se întâmpla frecvent și fără ca femeia să fie vinovată atunci ea poate obține desfacerea căsătoriei „singură cu puterea ei”, iar bărbatul este obligat să-i asigure mijloacele de întreținere.

²⁶ *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, București, 1961, vol. I, 93 (Letopiseșul Cantacuzinesc): „și să culca cu toate jupănesele și cu fetele lor înaintea ochilor lor <a boierilor>”.

²⁷ *Ibidem*, I, 308 (Radu Popescu): „să culca cu jupănesele și cu fetele boiarilor”; Gr. Ureche, *Letopiseșul...*, p. 112 (și era om curvariu preste samă, că nu numai afară, ce nice de curtea sa nu să feria, că jupănesele boierilor de la masa doamnei sale le scotea, di le făciia silă”.

²⁸ N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, București, 1905, vol. I, 8.

²⁹ *Cronicari munteni*, I, 390 și 292 (Radu Popescu). Gr. Ureche notase și el că „și curvie nespusă era într-insul, nu răbda de muiri cu bărbați, nu era fecioarele nebatjocorite, nu jupănesele boierilor săi neasuprite” (*Letopiseșul...*, p. 168).

³⁰ *Ibidem*, 379 (Radu Popescu).

³¹ *Călători*, I, 406 (Anton Verancsics – după 1549).

³² „Cum și când poate bărbatul să-și bată muierea și în ce chip”, p. 119-120, glava 23.

³³ Glava 185, p. 182.

În două vini bărbatul poate „să-și pue muierea în fiară sau să o închiză, cum ar fi în temniță: (...) una iaste când o va afla făcând preacurvie, iară a doa când o va găsi că-i face hicleșug să-l omoară”³⁴.

După cum spuneam, bătaia cât de multă și de deasă ar fi fost dacă era „micșoară” nu era motiv de divorț. Despărțirea intervenea numai în situația în care viața însăși a femeii era în pericol: „iară să cade să fie despărțeață cu lege, să fie bătaia așa de mare și într-acesta chip, cât să stea lucrul în cumpănă de va fi vie”³⁵.

Mărturiile vremii arată că în veacul XVI, căsătoria se desfăcea foarte ușor³⁶. Desigur, trebuie să fi existat și familii în care viața să se fi desfășurat armonios, dar astfel de mărturisiri nu prea apar în documente. Există un act din 28 noiembrie 1606 în care se menționează că jupan Radu clucer Florescu a lăsat satul Mostiștea, spre moștenire, soției sale „fiindcă a trăit bine jupanița Stanca cu jupan Radu”. Apoi Stanca, rămasă singură „în nimicie” nu a putut ține satul și-l vinde lui Radu Buzescu^{36 bis}.

Bărbatul era capul familiei, iar femeia considerată de pravile „mai proastă” era obligată să-i dea ascultare. El era cel ce administra întreaga avere. Într-o societate în care domina privilegiul masculinității³⁷ (în dreptul succesoral paralel cu acesta funcționa și principiul egalității sexelor)³⁸, femeia singură (văduvă) cu greu putea să-și apere propriile drepturi. Așa, de exemplu, la 18 mai 1650 jupanița Elina Buzescu, văduva banului Radu Buzescu se înfățișează înaintea lui Paisie patriarhul Ierusalimului, cu fiul ei cel mic, Matei, în brațe și cu „lăcrămoasă plângere”, împotriva logofătului

³⁴ *Ibidem*, p. 183.

³⁵ *Carte românească de învățătură*, București, 1961, p. 119, glava 23, zacea 3.

³⁶ *Călători*, I, 405 (Anton Verancsics, 1539: <căsătoria> „ei o pot s-o desfăcă, dacă nu le place, chiar dacă s-au născut copiii dintr-însa, fără a săvârși prin aceasta vreo fărădelege, dând carte de despărțire, și, plătindu-i soției, în semn de desfacere a căsătoriei, o sumă neînsemnată de bani”); *ibidem*, II, 382 (Anton Maria Graziani, 1564: „Bărbații desfac adeseori căsătoria pentru cuvintele chiar cele mai neînsemnate, trimițând soției carte de despărțire și plătind vistieriei 12 denari”), *ibidem*, 260; *ibidem*, V, 24, 78, 243-244. La 20 ianuarie 1635, jupanița Maria a lui Vasile spătaru obține, după mai multe înfățișări, desfacerea căsătoriei în favoarea sa, Vasile pierzându-și nu numai toate averile, dar era să-și piardă și capul. (DHR, B, XXV, 7-8; vezi și *ibidem*, XXIII, 264, doc. din 1630 septembrie 10 și, *ibidem*, XXV, 138, septembrie 1635). Pentru despărțire vezi și *Instituții feudale*, p. 149 sub voce.

^{36 bis} N. Iorga, *Studii și documente*, V, 296. La 5 iulie 1656 lui Eustratie, fost mare postelnic îi este întărit satul Măgurele (lângă București) ce-i fusese dat de soția lui Elinca pentru că „au avut ea de către dumnealui căutare și cinste și au lăcuit bine amândoi (...) însă copiii nu le-a dat Dumnezeu din trupul lor” (Arh. St. București, Doc. ist. CCXCIV/6).

³⁷ Pentru funcționarea acestui principiu în dreptul succesoral elocvent este felul în care și-a înzestrat Constantin Brâncoveanu copiii. Vezi studiul meu *Domeniul lui Constantin Brâncoveanu*, în vol. *Constantin Brâncoveanu*, București, 1989, p. 74-94. Într-un document din 16 mai 1666 Radu Leon arată că jupanița Ilinca, fata lui Mușat vistier să nu mai fie hărțuită de creditorii tatălui ei, după decesul lui, pentru că ea n-are nimic de-a face cu datoriile lui. Ea să-și păstreze zestrea „iar datornicii treabă cu ea să n-aibă ci să-și caute ei datoriile lor la Vasile, feciorul lui Mușat vistier, precum scrie și cartea lui Matei voievod, iar cu jupâneasa Ilinca nimeni treabă de acum nainte să n-aibă” (Arh. St. București, M-rea Câmpulung, LXI/38).

³⁸ *Instituții feudale ...*, p. 309 v. moștenitor.

Gorgan și a lui Radu iuzbașa Bărsescu care-i împresuraseră moșiile „văzându-i pre dânsa un cap de fâmeae neputând a-și căuta lucrul cu dânsii”³⁹.

Supușenia femeii, care își desfășura viața separat, după modelul bizantin al gineceului (la palat, doamna însăși, la sărbători, lua masa separat, în apartamentul ei împreună cu soțiile boierilor)⁴⁰, dădea nota specifică, dominantă, a relației în cuplu. Cu toate acestea, au fost și câteva excepții. Astfel, soția lui Ierimia Movilă, fiind o femeie răutăcioasă și „răpitoare”, fără frica lui Dumnezeu (de vreme ce era bănuțată că l-ar fi otrăvit, pe cumnatu-său, Simion) a dezonorat și a dus la ruină familia Movileștilor: „Ce de ieste vreo osândă stingerea casei lui <Ierimia vodă> din faptele doamnei sale ieste”⁴¹.

Despre ambițioasa soție a lui Șerban Cantacuzino aflăm că „și alte fumuri mai mari acei muieri îi urla în cap, care toate în deșărt i-au ieșit, că ochiul cel privighetor al lui Dumnezeu niciodată nu se înșală”⁴². Ultimul domn, Ștefan Cantacuzino, era o fire slabă, nestatornică „și mai vârtos că era ghenecolați, asculta întru cele mai multe pă doamna sa, cât să deșchisesă poarta mare despre doamna sa ci care mergea despre poarta aceea să folosii multu”⁴³.

Tonul dezaprobat și malițios al celor trei cronicari (unul moldovean și doi munteni) este edificator prin el însuși pentru mentalitatea dominant masculină a epocii.

Logodna⁴⁴, căsătoria⁴⁵, botezul⁴⁶ erau primele momente care marcau viața cuplului.

Era erau, totodată, și principalele prilejuri de bucurie pentru membrii comunității, alături de sărbătorile religioase care marcau ritmic și colorat viața oamenilor.

„Omul în lumea aceasta șade între viață și moarte” – spunea Neagoe Basarab – și de aceea nici „să nu-ți slobozești mintea de tot spre veselie, nici iar spre întristare”⁴⁷. Nu știu câți urmau îndemnul domnului de a sa veseli cu măsură, cert este însă faptul că exista la nivelul structurii psihice a colectivității o extraordinară dispoziție de a trăi cu mare bucurie clipa. Toate mărturiile vremii sunt

³⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, V, 300.

⁴⁰ Del Chiaro, Anton Maria, *Istoria revoluțiilor moderne ale Țării Românești*, ed. C. Boroiu, București, 1971, 58. Vezi și *Călători*, V, 136-137.

⁴¹ Miron Costin, *Opere*, I, 34.

⁴² *Cronicari munteni*, II, 26 (Radu Greceanu).

⁴³ *Ibidem*, I, 491, (Radu Popescu).

⁴⁴ *Instituții feudale*, p. 276 sub voce.

⁴⁵ *Ibidem*, 85, sub voce. Nunta, ca toate momentele importante ale vieții era și ea o expresie a voinței divine: „Deci acum, cându se-au tâmplat de au fapt nuntă de le-au dăruit milostivul Dumnezeu împreună” (*DRH*, B, XXV, 116, doc. din 1635, iulie 27). Pentru obiceiuri de nuntă vezi *Călători*, VI, 122. Pentru nunți domnești vezi: Miron Costin, *Opere*, I, 68 (nunta lui Alexandru, fiul lui Radu Mihnea, cu fata lui Scarlat – la Tecuci „la care veselie era adunate doă țări, țara noastră și Țara Muntenească” *ibidem*, 125 (nunta Ruxandrei, fata lui Vasile Lupu cu Timuș Hmielnițki); *ibidem*, 108-109 și *Călători*, V, 136-137 (căsătoria fetei lui Vasile Lupu cu J. Radziwil); *Călători*, VI, 237 (nunta lui Constantin Șerban cu circaziana Nedelea); *ibidem*, 76.

⁴⁶ P. Evdochimov releva faptul că ritul tunderii la botez, analog cu cel monastic, îl consacra pe cel botezat slujirii Domnului prin găsirea sensului monahismului interiorizat (*Arta icoanei, o teologie a frumuseții*, București, 1992, 51). În 1647, februarie 10, Matei Basarab întărește lui Colțea vornic 100 de stânjani de ocină dăruită de Chirca vameșul unui fiu al lui Colțea, pe nume Radu, pe care l-a botezat „cu mâna lui” (Arh. St. București, Doc. istorice, DLVIII/5). La 15 septembrie 1656, băneasa Ilinca Buzescu dăruiește la botez lui Matei, fiul spătarului Vlad din Otetelești, partea ei de moșie din Ciuperceni, deoarece copilul fusese botezat de fiul bănesei, postelnicul Matei: „de și-au pus numele lui, Matei” (Arh. St. București, M-reă Hurezi, XII-XII bis (1). Pentru tăierea moșului vezi *Călători*, VII, 54.

⁴⁷ *Invățăturile lui Neagoe Basarab*, p. 258.

perfect concordante în acest sens. Trebuie amintit însă faptul că informațiile care permit reconstituirea acestui segment de viață provin mai ales din veacul XVII. Din acel veac plin de fast, când nunțile domnești egalau în strălucire pe cele ale regilor⁴⁸. Se cântau și se dansau jocuri românești și străine.

Măscăricii, panglicarii, acrobații (pehlivani), ursarii⁴⁹ distrau, cu felurite prilejuri, asistența cu giumbușlucurile lor.

Din mărturiile vremii putem să ne facem o idee despre dibăcia acestor oameni „spectacol”. Un panglicar, bunăoară, ținea pe nas un băț înalt, pe care se afla în cumpănă un ulcior cu apă și astfel juca, apoi ținând o piatră între dinți și așezând un lemn mare pe cap, zvârlea lemnul cu ajutorul pietrei⁵⁰. Altă dată, o „femeie indiană” dând dovadă de „o dibăcie de-a dreptul drăcească” mergea pe frânghie cu capul în jos și cu picioarele în sus; apoi înfigea câteva săbii într-o tobă rotundă și stătea în cap între ele și începea să se înconvoaie de jur împrejur⁵¹. La rândul său, un „pehlivan hindu harap” a făcut o demonstrație cum nu mai fusese văzută până atunci. Era, un om iute și vârtos – ne spune Radu Popescu – și făcea astfel de lucruri: așeza opt bivoli în rând și sărea peste ei dându-se peste cap în aer; apoi „un cal domnescu, gras, mare, își lega chica de coadă-i, și-l bătea comișăulul cât putea, și nu putea să-l misce de loc; alta, un copaci mare den pădure adusesse, neted și înfipt, s-au suit pă dânsul ca o maimuță; deci, după multe jocuri, ce-au făcut sus în vârful-i, s-au slobozit de acolo cu capul în jos și s-au dat în picioare; alta: un tulpănu lungu de mulți coți, îl ținea oamenii în mâini, cât era și să răpăzia iute, și mergea călcând pe tulpănu, și nu să afunda; alta: să prindea mulți oameni câte doi în mâini, și făcea chip ca de o bute cu mâinile, și mai lungu, și să răpezia iute, și intra cu capul pen gaura aceia, și nu-l simția oamenii, și de ceia parte cădea în picioare. Ca acestea multe făcea, care nu le ținem minte”⁵².

Mare plăcere le făceau jocurile. La început se cânta din diferite instrumente ca viori, fluiere, cimpaie, tobe, lăuta cu trei coarde. Pe lângă jocurile populare, în șir și în cerc (hore)⁵³ existau și unele care se executau numai în timpul anumitor sărbători de peste an.

De Crăciun, continuând o tradiție ce-și avea rădăcinile în perioada precreștină, specifice erau capra și jocurile cu măști. Solul suedez Conrad Jacob Hildebrand care a petrecut sărbătorile de iarnă și anul nou 1657 la Iași spune că a văzut „un fel de joc”. Era un cerb, iar în el se afla ascuns un om. Un tânăr dansa cu animalul și apoi culca cerbul la pământ cu o săgeată⁵⁴. Când dansul s-a terminat tinerii au fost răsplățiți cu „bacșușuri”. Dintre jocurile cu măști, unul, numit „cloanța”, care probabil era deosebit de licențios, l-a indignat pur și simplu pe Del Chiaro care-l considera „scandalos, deoarece reprezintă mișcărilor celei mai nelegiuite și îngrozitoare senzualități”. Dansul era executat de două

⁴⁸ *Călători*, V, 136-137 (Ioan Kemeny – Moldova, 1637; „A fost mare strălucire și belșug în toate, nu după obiceiurile țăranilor români, ci după moda de la curțile regilor creștini).

⁴⁹ Țigani ursari amintiți într-un document din 1665 iulie 16 (Colecția Institutului de istorie „N. Iorga”).

⁵⁰ *Călători*, V, 173.

⁵¹ *Ibidem*, VI, 273.

⁵² *Cronicari munteni*, I, 400.

⁵³ *Călători*, V, 76-77 (Niccolo Barsi din Luca, Moldova, 1633-1639: „Apoi se prind de mână tot câte un bărbat cu câte o femeie, într-un șir lung, săltând mereu, strigând și bătându-și picioarele unul de altul. După ce au săltat câtăva vreme se strâng cu toții împreună într-un cerc și saltă ca mai înainte”). D. Cantemir în *Descriptio Moldaviae*, p. 313 nota: „Când joacă toți prinzându-se de mâini în cerc și se mișcă în pas egal și măsurat de la dreapta la stânga, jocul se numește horă; când însă, așezați într-un șir lung, se prind de mâini, dar totuși, așa ca să rămână libere capetele rândului, și se rotesc cu diferite întorsături, ei numesc obișnuit acest joc cu un cuvânt polonez danț”.

⁵⁴ *Călători*, V, 516.

personaje, unul care-și punea în gură un plisc de barză din care bătea în ritmul muzicii „și din când în când țopăie și se urcă în spinarea celui lalt, care avea o barbă lungă, falsă”. Primul personaj se numea „cloanța”, iar al doilea, cel cu barbă, se chema „unchiaș”. Dar „ceea ce mă surprinde – spunea secretarul italian – este că, fără nici o considerație, merg în casele boierilor și acolo execută dansurile lor lascive”⁵⁵.

De la Paște și până la Înălțare, în fiecare joi este sărbătoare. În tot acest răstimp unii copii joacă „paparudele”. Ei se acoperă din cap până în picioare de pir sau alte buruieni pe care le smulg cu pământ cu tot și merg înaintea porților „oamenilor de rând” unde joacă și cântă pe versuri până când gazda aruncă o cofă mare cu apă în spinarea celui ce a cântat, care astfel pleacă mulțumit și satisfăcut⁵⁶.

În intervalul dintre Înălțare și Rusalii se dansează acel joc „în bună măsură magic” numit călușarii. D. Cantemir îi face o amănunțită descriere subliniind și valențele lui magico-religioase în tămăduirea unor boli, tămăduire care se datorează în primul rând, spune el, puterii credinței⁵⁷ (altfel zis, mobilizării psihice, a întregii capacități volitive a bolnavului).

În sfârșit, un alt dans ritual ce se desfășura în iunie, de Sfântul Ioan Botezătorul, era „drăcoaica”. Fetele se îmbrăcau în haine bărbătești, iar una dintre ele, în strai femeiești ținea în mână o sabie scoasă din teacă. Astfel, reprezentând pe Irodiada cu gădele care a tăiat capul Sfântului Ioan merg pe la casele boierilor cântând și dansând pentru a căpăta câte ceva. Fata care dansează cu sabia în mână este numită „drăcoaica”⁵⁸.

Cele mai mari petreceri, când bucuria cuprindea întreaga societate, de la țăran la domn, se făceau de Crăciun, de Bobotează, de Paște. Acum se întindeau marile ospete care la curte erau însoțite de mult vestitele închinări de pahare, ce s-au dovedit a fi o încercare greu de trecut pentru musafirii străini ai domnului, nefamiliarizați cu obiceiul locului. Dacă Paul de Alep⁵⁹ care nu mai putea ține socoteala cupelor se afla în mare pătimire, polonezul Achcy Tazycycki⁶⁰ constată că dacă „vorbeam limbi diferite, de vină erau vinurile bune, miedul și berea bună”, în vreme ce Ioan Kemeny⁶¹ recunoaște cu nonșalanță că Vasile Lupu „a băut cu noi foarte mult, până ni s-a urât”. „Cei mici” nu se lăsau nici ei mai prejos. Suedezul Hildebrand aflat la Iași de Crăciun în 1656 arată că străzile orașului erau pline de oameni beți: „Între altele mi-au ieșit în cale o ceată de cheflii de aceștia, ducând pe o sanie un butoi, pe care stătea cineva. Cu acest alai umblau ei pe străzile orașului în cântau, săreau și chiuiau din răspuțeri”⁶². Pentru domni, alaiurile, vânătorile, plimbările pe la moșii, pe baltă și pe la vie, în vremea culesului formau modul cel mai obișnuit de petrecere a timpului liber⁶³.

Tinerii boieri se întreceau în jocuri cu lancea și cu spada, trageri la țintă cu arcul și cu puștile etc.⁶⁴.

Muzica profană și cea sacră făcea parte intrinsecă din viața oamenilor. Nu exista prilej de bucurie de la care să lipsească muzica. Viorile, cobzele, țambalurile, tobele, cimpoaiele, fluierile erau instrumentele cele mai folosite.

⁵⁵ *Del Chiaro*, 64.

⁵⁶ *Ibidem*, 63-64.

⁵⁷ D. Cantemir, *op.cit.*, 313. Vezi și *Del Chiaro*, 64.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Călători*, VI, 162.

⁶⁰ *Ibidem*, V, 171.

⁶¹ *Ibidem*, 136-137.

⁶² *Ibidem*, 597.

⁶³ *Cronicari munteni*, I, 331, 398, 478.

⁶⁴ *Călători*, V, 67, 77; VII, 156, 265.

Din a doua jumătate a veacului XVI apar și în documente menționați lăutarii, adesea țigani. De exemplu, la 4 ianuarie 1574, mitropolitul Eftimie întărește mănăstirii Coșuna, printre altele și un țigan, Radu lăutarul, care fusese cumpărat, cu sălașul lui, pentru 4 500 aspri⁶⁵. La 1594, februarie 4, Mihai voievod întărește lui Dumitru logofăt din Stoiceni mai multe cumpărături, printre care se afla și un țigan lăutar⁶⁶ cu familia. În 1688, august 11, Ionașco țiganul „alăutar” ajungând la nevoie și aflându-se în închisoare se vinde lui Petru din Ursești jud. Vrancea, împreună cu familia⁶⁷.

Tot în documente din secolul al XVII-lea sunt amintiți mai mulți instrumentiști. La 1632, iunie 20 se scrie un zăpis în București în casa lui Rădici toboșarul⁶⁸. La o vânzare din 1635 printre martorii apare și Dragomir „cimpoitorul”⁶⁹, iar la alta din 1637, septembrie 15, e amintit Dumitru căpitan de trâmbișai⁷⁰. În mai multe acte din 1626, 1632 și 1665 un Neagu viorarul vinde părți din Negoșina⁷¹.

În condica de porunci și socoteli a lui Constantin Brâncoveanu, la 16 noiembrie 1701 sunt trecute bacșișurile ce se dădeau la lăutari și cobzari⁷².

Influența orientală, tot mai vizibilă în veacul XVII, se face simțită și în muzică. La marile serbări domnești erau două muzici, una creștină și alta turcească⁷³.

Cât privește muzica sacră⁷⁴, de origine bizantină, în toate ținuturile românești s-a cântat muzică bizantină cu text grecesc și slavon. O influență deosebită au avut-o legăturile directe cu Athosul, celebru centru de practică liturgică și implicit de muzică cultă.

Din secolul XV s-au păstrat manuscrise slavone după care s-a cântat la strană. Dar tot atunci apare și creația muzicală autohtonă reprezentată de „Pripealile” atribuite lui Filotei de la Cozia, fostul logofăt Filos, al lui Mircea cel Bătrân. „Pripealile” sunt scurte texte imnografice, care se cântă cu versuri din „psalmii aleși”, la policleul (= cântarea solemnă a psalmilor 134-135) sărbătorilor împărătești, ale Maicii Domnului și ale altor sfinți. Începând din secolul XV în Bisericile de limbă slavă și în cea românească, la privegherea marilor praznice împărătești s-a adăugat și câte o „pripeală” de-a lui Filotei monahul. În Bisericile slave ele au dispărut la sfârșitul secolului XVII (în urma reformei patriarhului Nikon al Moscovei), dar în Biserica Ortodoxă Română „pripealile” se cântă până astăzi. La început ele au circulat în numeroase copii în manuscris (cel mai vechi fiind din 1437, în Moldova). Au fost tipărite în slavonește prima oară în 1536 la Veneția; a doua ediție a apărut tot aici în 1547. În românește sunt tipărite prima dată în Psaltirea de la Buzău din 1703⁷⁵. Melodia acestor pripeali nu s-a păstrat în manuscrise muzicale. Variantele cunoscute astăzi au fost notate târziu, pe la mijlocul secolului XIX.

În Țara Românească și Moldova muzica bizantină cultă s-a învățat întâi oral; apoi din secolul XV – XVI a fost învățată pe manuale, ce se vor numi mai târziu „Psaltichii”, în școlile mănăstirești. Cea mai veche școală a fost cea de la Putna. Aici a activat în secolul XVI Eustatie „ritor, protopsalt și

⁶⁵ DRH, B, VII, 213.

⁶⁶ *Ibidem*, XI, 40.

⁶⁷ Colecția de documente din Institutul de istorie „N. Iorga”.

⁶⁸ DRH, B, XXIII, 597.

⁶⁹ *Ibidem*, XXV, 133.

⁷⁰ Arh. St. București, M-rea Câmpulung, XIII/10.

⁷¹ DHR, B, XXI, 120; *ibidem*, XXIII, 527; Arh St. București, Ep. Buzău, LVII/10.

⁷² N. Iorga, *Studii și documente*, V, 372.

⁷³ *Călători*, VIII, 56; D. Cantemir, *op.cit.*, 231.

⁷⁴ Vezi S. Barbu-Bucur, *Cultura muzicală*; Anne E. Pennington, *Muzica în Moldova medievală, secolul al XVI-lea*, București, 1985.

⁷⁵ N. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, 1992, p. 424-425.

domesticos". Om de aleasă cultură, el a compus lucrări muzicale originale cuprinse într-un manuscris de psaltichie (care se află astăzi la Moscova). Din criptograma autografă a manuscrisului aflăm că: „Protopsaltul Eustatie de la Mănăstirea Putna a scris această carte de cântece din creația sa în zilele (...) lui Ioan Bogdan voievod (...) în anul 7019 (1511) luna iunie, ziua 11”⁷⁶.

Un alt protopsalt al Putnei, Antonie, urmașul probabil al lui Eustatie a alcătuit în 1545 un nou manuscris muzical (aflat la Biblioteca Universitară din Iași) după cum rezultă din însemnarea autografă de la p. 126: „Am scris această psalchie eu, ieromonahul Antonie și protopsalt al Mănăstirii Putna în anul 7053 (1545), în zilele lui Gheorghe arhimandritul”⁷⁷. Psaltichia lui Antonie include și compoziții ale lui Eustatie și a altor cântăreți de la Putna. Notația este bizantină, iar textul grecesc și slavon.

Printre compozitorii și dascălii de la Putna, alături de cei menționați s-au mai aflat și Antim, Ioasaf, Dometian Vlahul ș.a.

Școala de muzică bisericească psaltică de la Putna s-a impus și peste graniță influențând și muzica bisericească rusă. Ea pregătea psalți⁷⁸ nu numai pentru bisericile din Moldova ci și pentru cele din Lvov și Przemysl, după cum reiese din scrisoarea pe care la 6 iulie 1558, Alexandru Lăpușneanu o adresa comunității ortodoxe din Lvov: „Trimiteți-ne, de asemenea, patru cântăreți, tineri și buni și noi îi vom învăța cântarea grecească și sârbească (slavonă). După ce vor învăța îi vom trimite la voi: trebuie numai să aibă glas bun; ne-au fost, de asemenea, trimiși la învățătură și cântăreți din Przemysl”⁷⁹.

O altă contribuție notabilă la dezvoltarea muzicii psaltice bisericești, a avut-o la începutul secolului XVIII, Filothei, fiul lui Jipa, aga.

În 1713 el alcătuieste o psaltichie pe care o dăruiește la 24 decembrie lui Constantin Brâncoveanu arătând că toate cântările ce se cântă în biserică peste an au fost așezate „cu meșteșugul Psaltichiei pre glasuri grecești”. Și se semnează: „smeritul întru irmonahi Filothei sân Agăi Jipei, în sfânta Mitropolie”⁸⁰. Asta în perioada în care vlădica Antim, își dojenea enoriașii ca să nu mai meargă pe la hore, jocuri și pe la cârciumi „după cum ne iaste obiceiul” că nu au nici un folos, nici trupesc, nici sufletesc, și îi îndemna să meargă la biserică, unde este cea mai frumoasă „priveală” și cea mai cuvioasă adunare⁸¹.

*

Societatea românească a veacurilor XV – XVII a fost, cel mai adesea, confruntată cu multiple vicisitudini. Viața era aspră, iar violența făcea parte din cotidian. Sentimentul de insecuritate, de frică, pornea de la individ și devenea dominant pentru starea psihică a colectivității.

Într-o vreme în care, în relațiile interpersonale, predominant era dreptul celui mai tare, abuzurile erau de tot felul, iar starea infracțională era greu de stăpânit. Furturile (în mare măsură de cai; pedeapsa, în astfel de cazuri, ar fi trebuit să fie capitală, dar se plătea dușegubina), jafurile, tâlhăriile la drumul mare, crimele erau tot atâtea factori traumatizanti ce marcau existența oamenilor.

Ștefan cel Mare întărea la 3 ianuarie 1459 panului Lână Rugină mai multe sate, iezere, vamă și moară deoarece vechiul privilegiu „i l-au furat când niște răufăcători i-au prădat casa”⁸². La 2 martie 1554, Alexandru Lăpușneanu întărea Maricăi, soția lui Gavril vornic o jumătate din satul Otelești

⁷⁶ Apud S. Barbu-Bucur, *op.cit.*, p. 28.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Într-un document din 28 decembrie 1639 este amintit „popa Grigore psaltul” care cumpără moșia Docolina cu 250 lei pe care îi datora Moise vodă (N. Iorga, *Studii și documente*, V, 26).

⁷⁹ Apud S. Barbu-Bucur, *op.cit.*, p. 28.

⁸⁰ G. Stempel, *Catalogul manuscriselor românești*, București, 1978, vol. I, p. 26-27.

⁸¹ Antim Ivireanu, *op.cit.*, p. 72.

⁸² DRH, A, II, 117.

deoarece privilegiul îi fusese furat împreună cu alte acte la Șipote când „și ascunzătoarea i s-a jefuit”⁸³. Magdalena, cheaghina lui Moțoc⁸⁴ și Marica călugărița, fiica lui Luca Arbore⁸⁵ au fost și ele jefuite de tâlhari pierzând acte și multă avere. În 1632, mai mulți țigani tâlhari care au ucis și au jefuit niște oameni „și i-au prins de față și ei înșiși n-au putut să tăgăduiască”, au scăpat de la moarte pentru că i-a răscumpărat Caracaș mare armaș⁸⁶. Dintr-un act din februarie 1634 aflăm că și actele lui Trifan din Marcoviceni au ars în casă: „când i-au împresurat tâlharii noaptea și au aprins casa lor pre dânșii și multă odoară și avere a lor au arsu în casă, numai ce-au scăpat cu trupurile din casă”⁸⁷.

Ignat, văcarul din satul Pârvulești, recunoaște la 9 iulie 1674 că l-a ucis pe Nistor, rumânu logofătului Gligorie: „iar eu de fără nici o vină am sărit la Nistor de l-au ucis de au murit”⁸⁸. Scapă de la moarte devenind rumân în locul rumânului asasinat.

Și Preda comisul Tomeanu și fiul lui, Constantin, au fost uciși de tâlhari. Pentru pomenirea lor Stanca, văduva comisului Preda dăruiește la 5 noiembrie 1692 mănăstirii Brâncoveni jumătate din moșia ei de la Câmpul lui Soare⁸⁹.

Interesant pentru comportamentul individual al unor boieri, a căror rapacitate merge până la hoție, este un document din 26 aprilie 1669. În fața lui Antonie vodă a venit Petronie, egumenul de la Sfânta Mănăstire Tismana pentru a se jelu împotriva logofătului Preda Brățișanu. Acesta fusese trimis anterior de domnul Radu Leon, împreună cu un roșu, să meargă la Tismana și să vadă ce a rămas de la egumenul Vasilie, după moartea lui. Dar cei doi nu au căutat numai ce aveau poruncă ci – spune documentul: „ași spart vistieria sfintei Mănăstiri și ași luat atâta seamă de scule de argint ale mănăstirii care au arătat scrisoare tot acum: întâi două inele ale sfântului din degete de aur unul cu diamant, altul cu rubin și tavă de argint de colivă și două pahare ungurești mari de argint poleite și două cruci de argint poleite și două cupe de argint și un cenac cu cerb în mijloc poleit și un potir, un discol, o zvezdă, o pilotă, două peșchere, doi cai ai călugărilor”. Dintre acestea toate au dat lui Radu vodă doar inelul cu diamant și tava de argint care a fost, înapoiată mănăstirii, iar inelul cu rubin și toate celelalte și le-au însușit ei.

Domnul le poruncește să ducă tot ce au furat înapoi la mănăstire, iar pentru logofătul Preda adaugă în chip special: „și fiind tu fecior de boier s-ar fi căzut încă să miluiești, necum să iei de la mănăstiri”⁹⁰ (subl. ns. – I. Ț.). Remarca mi se pare relevantă pentru mentalitatea boierească ce apelează la un anumit cod moral de la care persoana incriminată mai sus, abdicase.

Un impact deosebit asupra colectivității umane, l-au avut prin consecințele lor, marile flageluri care au bântuit societatea: foametea, invaziile de lăcuste, epidemiile de ciumă și invaziile turcilor și tătarilor.

În evul mediu, țăranul agricultor era cu totul la discreția factorilor climaterici. De aceea, anii secetoși sau lăcustele⁹¹ făceau adesea ca spectrul foametei să bântuie amenințător. Așa, de exemplu,

⁸³ DIR, A, XVI, II, 46.

⁸⁴ Ibidem, III, 192. (Doc. din <1582 nov. – 1583 aug. 31> Iași).

⁸⁵ Ibidem, 241 (Doc. din 1584 aprilie 3).

⁸⁶ DRH, A, XXI, 100-101.

⁸⁷ Ibidem, XXII, 49. Pentru jaf și tâlhari prinși vezi și DRH, B, XXV, 126 și 145.

⁸⁸ Arh. St. București, Documente istorice, CX/169.

⁸⁹ Colecția de documente a Institutului de istorie „N. Iorga”.

⁹⁰ Arh. St. București, M-rea Tismana, LXXXVII/17.

⁹¹ Invaziile de lăcuste sunt semnalate în 1476 (*Călători*, I, 134-135); 1540 (Gr. Ureche, *Letopiseșul*, p. 159 și *Cronicari munteni*, I, 286-287); 1648 (M. Costin, *Opere*, 166); mențiuni de invazii în timpul domniei lui Matei Basarab, Șerban Canatuczino și Constantin Brâncoveanu (*Cronicari munteni*, I, 472 și II, 53-54; amintite și în doc. din 1695 noiembrie – 1696 aprilie din Colecția Institutului de istorie „N. Iorga”). Pentru întreaga problematică a flagelurilor vezi P. Cernovodeanu, P. Binder, *Cavalerii apocalipsului*, București, 1993, 255 p.

în 1540 foamea cea mare din Moldova s-a datorat mulțimii lăcustelor care „au mâncat toată roada”; domnul care era în scaun, Ștefan, a fost poreclit Lăcustă vodă.

Erasmus Heinrich Schneider von Weismantel descrie astfel invazia din august 1710: „În luna aceasta s-a ivit o mulțime înspăimântătoare de lăcuste, de o mărime neobișnuită care treceau din răsărit spre apus și miazănoapte, și când se mișcau și zburau era întocmai ca și cum ar fi suflat un uragan puternic.

Când zburau pe sus întunecau văzduhul de nu se mai zărea nici cerul și nici lumina soarelui, iar dacă se răspândeau pe pământ nu puteai recunoaște nici un fir de iarbă și nici o plantă, căci mâncau totul laolaltă precum și toate bucatele, afară doar de mazăre, da, chiar și pădurile le lăsau desfrunzite arătând așa cum arată ele iarna, și mereu se întindeau pe mai multe mile în lățime și pe mai bine de o jumătate de milă în lungime”⁹².

Foamea, acest flagel teribil a însoțit cvasipermanent viața satelor românești răvășind adeseori existența oamenilor. Așa a fost în timpul lui Radu Paisie (1535 – 1545) când mulți țărani și-au vândut ocinele pe timp de foamea rea „iar alții și-au vândut copiii la turci, iar alții au murit de foame pe drumuri”⁹³.

Primăvara anului 1575⁹⁴ a fost în Țara Românească și Moldova plină de lipsuri, de alimente și de nutrețuri, fapt ce a dus la moartea, prin inaniție, a multor animale și la mari dificultăți pentru obținerea minimumului de subzistență pentru locuitori. Peste zece ani fenomenul se repetă în ambele țării⁹⁵.

În 1595, după expediția lui Sinan-pașa au fost nevoi și lipsuri de bani și de tot felul; sunt sparte hambarele cu grâne (grâu, mei) ale boierilor, ca lui Bunea logofătul „pre foamea cea mare”⁹⁶.

Teribilă trebuie să fi fost și cea din anii 1602 – 1603 a cărei ecouri se regăsesc, în documentele vremii, până spre mijlocul veacului XVII⁹⁷. La 1646 mai mulți țărani din Vătășani, jud. Teleorman, se vând succesiv, la 18 aprilie și la 10 mai, rumâni cu ocinele lor neguțătorului Pătru: „și ne-au dat 100 de obroace de mei (ultimul act se referă la două persoane) mai deasupra preste banii toți de l-am luat de la jupânul Pătru de ne-am scos copiii de la foame, toți oamenii câți ne-am vândut.

Și au fostru meiului vândut atunci, 25 de bani, fac ughi 12 și jumătate”⁹⁸.

Dramatice sunt mărturiile din timpul foametei de pe vremea lui Grigore Ghica (1659 – 1664). Țăranii își vând pământul și libertatea pentru că au văzut moartea cu ochii⁹⁹. La 16 noiembrie 1659 Gavrilă cu soția și cu cei trei copii se vând „în vremea foametei” Mănăstirii Bradu ca să fie rumâni „pentru că n-am avut de ce ne mai prinde că muriam”¹⁰⁰. În 1660 – 1661 mai mulți oameni din Moșești, jud. Buzău vând popii Lepădat părțile lor de ocină din Teișu „când foamea ne-au ajunsu

⁹² *Călători*, VIII, 317.

⁹³ *DIR*, B, XVI, IV, 98 și *ibidem*, II, 321; *ibidem*, III, 17; *DRH*, B, VII, 171.

⁹⁴ *Călători*, II, 400 (Andrei Taranowski).

⁹⁵ *Călători*, III, 126; Gr. Ureche, *Letopisețul*, 216.

⁹⁶ *DRH*, B, XI, 180-181 (Doc. din 1595 august 11) și 219 (Doc. din 1596, mai 28); 318 (Doc. din 1597, iunie 21).

⁹⁷ *DIR*, XVII, I, 58; 349-350. Într-un document din 3 aprilie 1643 se menționează că Stana și-ă vândut parte din seliștea de la Răchițele, jud. Argeș, „când foamea cea rea” în zilele lui Șerban vodă, pe grâu, slănină și bani (Arh. St. București, Mitrop. Ț. Rom., CLX/12).

⁹⁸ *Ibidem*, Documente istorice, XLIII/82-83; *ibidem*, Mitrop. Ț. Rom., CLXIV/1.

⁹⁹ *Ibidem*, Documente istorice, CXC VII/111; *ibidem*, Ep. Buzău, CXI/1; *ibidem*, M-rea Râmnic, XVI/1; *ibidem*, Mitrop. Ț. Rom., LXXXVIII/5; *ibidem*, M-rea Râmnicu Sărat, II/17; *ibidem*, M-rea Tismana, XXIX/1.

¹⁰⁰ *Ibidem*, M-rea Bradu, VII/3; ms. 441, f. 19, 38.

nevoie și perire, deci văzând că vom peri am dat din moșie pre pâine, pe bucate, cine ce i-au trebuit și au luat bucate pe aceste moșii de la popa Lepădat, cine cât i-au lipsit¹⁰¹. La 15 februarie 1660, Bleandă și Radu își vând moșia din Mocești lui Cârstea pentru trei ughi deoarece „fiind vreme de lipsă adevă de foamete și neavând de ce să ne prindem făcut-o-am moșie vânzătoare că am văzut moartea că mânca pe om” (...) și „au fost atâtea lipsuri precum știu toată Țara Românească¹⁰². La 15 aprilie 1661, Necula și soția lui vând partea lor de moșie lui Ilie căpitanul din Cojăști „ca să-mi scoț gura din foame și fărmeioara mea din foame să nu murim¹⁰³. Tot din cauză de prea mare lipsă oamenii mâncau „tescovine și rânsă și ce putea¹⁰⁴”.

Un ecou al acestor teribili ani se găsește și într-un document din 1680, decembrie 13¹⁰⁵. Dar anul 1691 va aduce din nou foametea în Țara Românească¹⁰⁶.

„O foamete de necrezut” a făcut ravagii în 1661 și în Moldova în vremea lui Ștefăniță Lupu. Situația era atât de disperată încât oamenii măcinau papură uscată din care făceau apoi pâine pe care o mâncau. De aceea și domnul a fost poreclit Papură vodă¹⁰⁷. În timpul celei din a doua domnie a lui Dumitrașco Cantacuzino (1684 – 1685) Radu Popescu afirmă că s-au înregistrat și acte de canibalism: „cât și om pă om mânca”. Cronicarul face distincția între ceea ce i s-a spus și ceea ce a văzut cu proprii săi ochi. Așadar, cei ce au văzut i-au spus că „au văzut carne de om friptă în cuptoriu, și vrea să și mănânce nește oameni de cei ce nu avea ce mânca; și au fost adus înaintea domnului și pă oamenii aceia ce vrea să mănânce și carnea acea friptă de om”. Domnul, în loc să ia măsuri pentru a ușura situația celor aflați la limită, dimpotrivă trimetea slujitorii și unde găseau pâine o aduceau la curte, de unde vodă o vindea cu preț mare. Cei săraci neavând bani pentru a plăti prețurile de speculă „muriia de foame (cum am văzut și noi cu ochii noștri, acestea ce scriem)”. Radu Popescu face apoi o remarcă în care i se dezvoltă propria mentalitate: compasiunea și solidaritatea cu cei aflați chiar în situații disperate și încredințarea rapacității duse până la limitele ei extreme, până la inumanitate. Referindu-se la același domn, Dumitrașco Cantacuzino, cronicarul muntean afirmă: „De ar fi luat pâine de la cei ce avea den destul, și să dea celor ce n-au aceia ar fi fost dumnăzâiască economie, și i-ar fi iertat Dumnezeu păcatele câte ar fi avut, dar nu făcea așa, ci munciia să facă avuție cu nedreptate, și lăsa săracii de muriia de foame¹⁰⁸”.

Un alt teribil flagel l-au reprezentat invaziile hoardelor turcești și tătare care au terorizat secole în șir populația țărilor române. Rezultatul a fost o profundă traumă care a marcat adânc mentalul comunității. Faptul că și astăzi, în popor, pentru cineva care se află în mare grabă există expresia „vin” (sau dau) turcii” – pentru Muntenia și semnificativ, „vin” (sau dau) tătarii”, pentru Moldova, – nu este decât reflexul verbal al unei îndelungate drame colective.

Nu intenționez să fac un inventar al tuturor invaziilor turco-tătare, ci doar să marchez acest aspect tragic ce a răvășit adânc mii de destine umane.

¹⁰¹ *Ibidem*, Ep. Buzău, mss. 172, f. 506 v-507.

¹⁰² *Ibidem*, M-rea Râmnic, XVI/1.

¹⁰³ *Ibidem*, M-rea Stavropoleos, VI/2.

¹⁰⁴ *Ibidem*, Doc. ist., CCXLIV/14.

¹⁰⁵ Colecția de documente a Institutului „N. Iorga”.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ *Călători*, VII, 142 și M. Costin, *Opere*, I, 206; N. Iorga, *Studii și documente*, V, 222 (Doc. din 1661-1662 dat în Botoșani prin care Stratulat își vinde partea de ocină „într-acest an ce să tâmplă foamete în țară pre toți creștinii, neavând de ce ne apuca să ne scoatem sufletele dintr-această foamete”).

¹⁰⁸ *Cronicari munteni*, I, 459.

Expedițiile împotriva țărilor române erau prelungite de campaniile de pradă în care trupele otomane acționau, fie conjugat, fie separat, în funcție de situație, cu tătarii.

Să vedem ce imagine ne oferă cronicile turcești.

În timpul lui Vlad Dracul turcii au pârjolit Țara Românească transformând „în ruină locuințele lor înfloritoare și ținuturile lor vestite”¹⁰⁹ – consemnează cronicarul turc Idris Bitlisi. După înfrângerea lui Vlad Țepeș în 1462, și înlocuirea lui cu Radu cel Frumos, timp de treizeci de zile osmalâii pradă țara „și cu focul sabiei au pârjolit casele dușmanului”¹¹⁰.

Mehmed Neșri notează cu mândrie că după lupta de la Războieni (1476) turcii au făcut din „capetele ghiaurilor” chiar minarete; mulți locuitori au fost luați în robie, astfel că în „vilaietul ghiaur pe unde a trecut picior de gaziu nu s-a mai știut ce-i bucuria”¹¹¹. Referindu-se la aceeași campanie, Semseddin Ahmed bin Suleiman Kemal-pașa-zade arată că în afară de Suceava turcii au inundat „cu râuri de sânge” și alte orașe preschimbându-le „în cenușă neagră”¹¹².

Moldova a mai fost ruinată și pustiită și în 1485-1486: „timp de doi ani la rând oștile victorioase au devastat și au prădat vilaietul Moldovei, ruinându-l”¹¹³.

În 1600 – 1601, deoarece războaiele „afurisitului de Mihai <voievodul Țării Românești> întrecuseră de câțiva ani orice limită” au fost trimiși peste Dunăre „vitejii islamului” care au prădat și devastat țara până la București și Târgoviște”¹¹⁴.

În 1633 turcii lui Abaza-Pașa devastează Moldova dintre Prut și Nistru¹¹⁵.

În 1658 osmanlâii și tătarii jefuiesc Țara Românească¹¹⁶, iar în 1670 Moldova¹¹⁷. Patru ani mai târziu drama se repetă. În scrisoarea pe care Vito Piluzzi o trimitea din Baia la 2 iulie 1674 cardinalilor Propagandei Fide se spunea că în duminica Floriilor (la 12 aprilie) pe când oficia serviciul divin „au venit turcii în biserică, m-au despuiat cu totul și m-au legat de un stâlp și m-au ciomăgit atât de mult, încât am rămas ca și mort”¹¹⁸.

Tătarii, mai ales, vor ține sub teroare secole de-a rândul Moldova. D. Cantemir nota că tătarii nogai, cărora turcii le-au dat sălaşuri în Basarabia, au lovit Moldova „cu dese năvăliri chiar în timp de pace” aducând-o la mare sărăcie¹¹⁹.

În 1521, în timpul lui Ștefăniță vodă este respins un atac al tătarilor pe Prut¹²⁰.

La 19 iunie și la 18 iulie 1596 Mihai Viteazul emite două hrisoave, din Gherghița, în care amintește jaful pe care l-au făcut tătarii în Țara Românească¹²¹.

În 1603 la 24 octombrie, din Târgoviște Radu Șerban trimite o scrisoare împăratului habsburg în care-i relatează despre faptul că în urmă cu un an au năvălit în țară 10 000 de tătari. Căpitanul Mârza reușește să-i oprească și să-i înfrângă lângă Giurgiu, dar țara era atât de pustiită cum nu fusese nici pe vremea lui Sinan-pașa¹²².

¹⁰⁹ M. Guboglu, *Cronici turcești privind țărilor române*, București, 1966, vol. I, 165.

¹¹⁰ *Ibidem*, 43 (Enveri).

¹¹¹ *Ibidem*, 128; *ibidem*, II, 142 (Potrivit firmanului, Moldova a fost devastată două luni).

¹¹² *Ibidem*, I, 214 și 324.

¹¹³ *Ibidem*, 546; 133 și II, 107.

¹¹⁴ *Ibidem*, 262.

¹¹⁵ N. Iorga, *Scrisori de boieri*, Vălenii de Munte, 1912, 54.

¹¹⁶ *Cronicari munteni*, I, 172.

¹¹⁷ *Călători*, VII, 87 (Vito Piluzzi).

¹¹⁸ *Ibidem*, 100-101.

¹¹⁹ D. Cantemir, *op.cit.*, 61.

¹²⁰ *Cronicari munteni*, I, 271, (Radu Popescu).

¹²¹ *DRH*, B, XI, 231 și 242.

¹²² N. Iorga, *Scrisori domnești*, Vălenii de Munte, 1912, 133.

În 1623 tătarii pradă din nou Moldova și Țara Românească¹²³. O campanie devastatoare, prin efectele ei, a fost cea din 1658. Călătorii străini¹²⁴ și cronicarii turci¹²⁵ ne-au lăsat informații despre ea. Tătarii, spune Hasan Vegihi, au jefuit și pustit toată Moldova. Ei „dădeau hrană săbiei” pe toți cei care încercau să li se opună. Cei ce se predau erau făcuți robi și ferecați în lanțuri. Ardeau și distrugeau satele, târgurile și cimitirele: „au prefăcut totul în ruină și au scăldat în sânge”.

În 1687, în timpul lui Constantin Cantemir polonezii și tătarii pradă din nou Moldova¹²⁶. Mai târziu, în vremea lui Constantin Brâncoveanu e rândul Țării Românești să fie jefuită și de „nemții” generalului Heissler și de tătarii „de s-au făcut mare pustiire pământului despre amândouă părțile și despre nemți și despre tătarii”¹²⁷.

O însemnare din 1711 arată că Moldova a fost din nou prădată de tătarii¹²⁸.

Din documente mai răzbate, pe lângă aceste drame colective și tragediile individuale ale celor ce au fost luați în robie. Cei mai norocoși reușesc să se răscumpere și să revină acasă. Ca acel Fiera care în 28 iunie 1658 vinde 145 de stânjani în Pârpanul lui Șerban din Olești pentru că „o am vândut pentru mare nevoie că am fost la robie”¹²⁹.

Teroarea exercitată de aceste expediții de pradă făcea ca oamenii să încerce să găsească soluții de a ieși din situații disperate. Așa, de exemplu, Maria și Tudora din Negreasa se înfrățesc la 5 septembrie 1603 cu fratele lor de suflet, Ioan, făcând și jurământ pe Evanghelie ca „în această vreme de nevoi și de robie, să caute el de nevoia noastră și noi de a lui, până la moarte, și căreia dintre noi i se va întâmpla robie, fie nouă, fie lui Ivan, cine va rămâne să răscumpere pe cine va fi rob”¹³⁰.

*

În mentalitatea omului medieval, a cărui întregă viață se ordonează în jurul unui ax central reprezentat de Dumnezeu cel Atotputernic, binele și răul (conceput sub forma pedepsei) sunt, atât la nivel individual, cât și la nivel colectiv, manifestări, reprezentări ale voinței divine. Dumnezeu este judecătorul absolut. Omul, căruia Creatorul i-a dat libertatea de a alege între bine și rău, între virtute și păcat va răspunde în fața lui de faptele sale: „Da-vor seama de toate ce au făcut înaintea înfricoșatului județ al domnului nostru Iisus Hristos”¹³¹.

După cum arătam în paginile anterioare, viața și durata acesteia sunt daruri. Radu cel Mare întărind mănăstirii Hilandar, de la Athos, un obroc anual de 5 000 aspri făgăduiește să-și țină promisiunea „dacă ne va da domnul Dumnezeu viață în stăpânirea noastră”¹³² sau „cât domnul în mila sa ne va ține aici”¹³³.

¹²³ DRH, B, XXI, 198 și 221 (Doc. din 1626 iunie 28 și iulie 10).

¹²⁴ Călători, VI, 255 (Paul de Alep).

¹²⁵ M. Guboglu, *op.cit.*, II, 174 și 295.

¹²⁶ *Cronica anonimă a Moldovei 1661-1729 (Pseudo-Amiras)*, ed. crt. Dan Simonescu, București, 1975, p. 56-57.

¹²⁷ *Cronicari munteni*, II, 290 (Anonimul Brâncovenesc).

¹²⁸ I. Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, 1975, 67.

¹²⁹ Arh. St. București, M-rea Radu Vodă, VIII/14. Vezi și idem, *Documente istorice*, CXCVI/14; CCCLXIX/92; DCCXC/12; DRH, B, VII, 160; Călători, V, 453.

¹³⁰ DIR, B, XVII, I, 98-99.

¹³¹ *Cronicari munteni*, I, 188-189 (Letopisețul Cantacuzinesc); *ibidem*, 176.

¹³² DRH, B, I, 462-463 (Doc. din 1498, aprilie 19).

¹³³ *Ibidem* 488 (Doc. din 1500, ianuarie 31 prin care domnul dăruiește mănăstirii Capriulcu de la Athos un mercic anual de 3 000 aspri).

Capacitatea de a procrea sau sterilitatea țineau de voința Tatălui. Badea, fiul postelnicului Necula din Cocorăștii Caplei, dăruiește la 21 mai 1687 spătarului Mihai Cantacuzino, care îl ia în îngrijire, partea lui de moșie din Coletina, la Bucoveni, deoarece era bolnav și nu avea copii „de vreme ce Dumnezeu așa i-a fost voia și m-au cumpătat de n-au rămas din mine nici un rod”¹³⁴. De asemenea, reușita socială, averea¹³⁵ sau domnia erau tot de la Dumnezeu.

Dar între cel Atotputernic și om trebuie să existe o relație activă de cooperare, de implicare a umanului în planul divin. Iar aceasta nu se poate face decât pe singura cale prin care Divinitatea este accesibilă: prin rugăciune și acțiune. O spun și boierii care-i scriu în 1593 lui Petru Șchiopul: „Dumnezeu n-au vrut, au Domnia Ta n-ai nevoie, căce fiecare lucru cu nevoință se face, nevoind și rugând pre Dumnezeu: Dumnezeu e milostiv a da”¹³⁶.

Încercările prin care trece individul prin viață sunt tot de la Dumnezeu. Așa cugetă în 1481 vornicul moldovean Tricolici, prins și închis la Târgoviște, de unde îi scria soției sale Negruța că este în viață, dar a căzut în mâinile lui Basarab voievod care îl ține închis căci așa „mi-a fost dat de la Dumnezeu”¹³⁷.

Gheorghe Ștefan, după ce a pierdut tronul Moldovei și a luat calea pribegiei se consolează în fața soartei „ce vru Dumnezeu a ne înstrăina de cinstea noastră și moșie, întru țeară depărtate”¹³⁸.

Înstrăinarea de Dumnezeu, încălcarea repetată a preceptelor creștine nu putea duce decât la o sporire a stării de păcătoșenie. Păcatul originar era amplificat de faptele cele rele, iar acestea atrăgeau după ele imanenta judecată divină: „Căci pentru păcatele noastre ne-au certat Dumnezeu”¹³⁹ – scria Vasile Lupu din Edicule, unde se afla închis, fratelui său, Gheorghe.

Pedeapsa putea fi trupească sau sufletească¹⁴⁰. Badea, din Cocorăștii era nevolnic, orb, olog, ciung „plin de toată pedeapsa și nevoia de la Dumnezeu”¹⁴¹. Doamna lui Ștefan Cantacuzino, care se afla la mănăstirea Dintr-un lemn la 15 august 1714, adică chiar în ziua în care la Istanbul era asasinat, Constantin Brâncoveanu cu copiii a fost lovită de „îndrăcire” încât s-au speriat toți de acest lucru și nu știau ce să-i facă. Dar domnul, în loc să cadă la „pocăianie” văzând în asta un semn al lui Dumnezeu, l-a considerat, dimpotrivă, o lucrare a diavolului socotind că pe soția lui „o au fermecat călugărițele de acolo” și, mai ales, Olimpiada care era mătușa doamnei Păuna. Drept care dispune pedepsirea lor, pe unele le spânzură, iar pe Olimpiada o trimite la mănăstirea Bațcov unde a fost zidită într-o chilie lăsându-se doar o mică fereastră pe unde i se dădea pâine și apă. Și s-au întâmplat toate acestea, spune cronicarul „ca să cunoască toți că nu sunt Șăitâneștii și cu ai lor dumnezei, ci este Dumnezeu acel mare și puternic care face minuni singur”¹⁴².

Lui Grigore Ghica voievod, vinovat de moartea postelnicului Constantin Cantacuzino „încă-i trimise Dumnezeu judecată” și i se îmbolnăvi foarte rău un copil mic care deși era înfășat „iar el sărea ca unul de treizeci de ani și tot țipa și zbiera ca caii, până-și dete duhul”¹⁴³.

¹³⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, V, 307.

¹³⁵ DRH, B, II, 12, 456 (Doc. din 1501, mai 23 – „din averea dată nouă de Dumnezeu”, doc. din 1525, septembrie 8 – „din averea noastră dată de Dumnezeu”).

¹³⁶ N. Iorga, *Scrisori de boieri*, 28.

¹³⁷ DRH, A, II, 354.

¹³⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, III, 111.

¹³⁹ Idem, *Scrisori domnești*, 146.

¹⁴⁰ *Cronicari munteni*, I, 196 (Letopisețul Cantacuzinesc).

¹⁴¹ N. Iorga, *Studii și documente*, V, 308 (Doc. din 1690, iunie 15).

¹⁴² *Cronicari munteni*, II, 347, (Anonimul Brâncovenesc).

¹⁴³ *Ibidem*, I, 187 (Letopisețul Cantacuzinesc).

De pedeapsă nu a scăpat nici Ghinea căpitanul pe care-l avea – spune cronică – Șerban Cantacuzino „ucigătoriu de boiari”. Trimis se pare, spre a-l otrăvi pe Duca, ce se afla în pribegie în Polonia, Ghinea se îmbolnăvește „fără leac” la Făgăraș. După ce a zăcut o vreme, i s-a înnegrit tot trupul „dă viu” și „ș-au dat sufletul dracului”. În încheiere, Radu Popescu inserează o afirmație singulară, după cunoștința mea, în mărturiile vremii: (Ghinea) „carele, când muria, *văzându-și trupul negru*, au fost *zicând că-și vede păcatele cu ochii*”¹⁴⁴ (subl. nr. –T. I.). Este, cred, prima informație asupra stării de autoscopie (vederea propriului trup) și de panoramare asupra propriei existențe (revederea întregii vieți ca un film color ce se derulează prin fața ochilor extrem de repede) pe care abia investigațiile medicale din ultimii ani, făcute asupra momentului de trecere dintre viață și moarte, le-au dovedit pe deplin existența.

Se mai făcea și o corelare între păcatele săvârșite și locul ocupat în ierarhia socială sau numărul celor care se făceau vinovați de înfăptuirea lor.

Așa, de exemplu, Petru Rareș afirmă că mânia lui Dumnezeu s-a abătut asupra lui (ca ales și uns al Domnului), când a venit sultanul, dar și asupra țării Moldovei și aceasta „pentru păcatele noastre, mai ales ale mele”. Părăsindu-și tronul, Rareș ajunge la mănăstirea Bistrița, întră în biserică „și am căzut jos în fața chipurilor sfintelor icoane, și am plâns mult”¹⁴⁵.

O culpă colectivă cerea o pedeapsă colectivă. Violențele seimenilor și dorobanților răsculați („ca niște câini turbați”) nu au avut loc numai asupra boierilor și s-au extins și asupra lăcașurilor de cult. Bisericile erau jefuite, odăjdiiile, potirele, cărțile de cult erau luate și vândute în târg, preoții erau scoși „de plete de unde făcea liturgia” și bătuți, icoanele erau arse pentru a scoate aurul și „pen prestoale căuta de găsiia moaște sfinte și le lepăda, zicând că sunt farmece”¹⁴⁶. În opinia cronicarului, și răbdarea dumnezeiască are o limită! „Văzând Dumnezeu atâta nebunie ce făcuse rumâni (...) nu se mai putu răbda, ce trimise judecată și caznă. Întâi robiiia, a doao ciuma trei ani, a treia foamete mare în doi ani, a patra multe boale și nevoi grele și în tot chipul de bube”¹⁴⁷. Cele mai afectate au fost Bucureștii și Târgoviștea unde erau „spurcăciuni multe”.

În concepția creștină, lumea, care stă sub semnul dualității, este locul de înfruntare între Dumnezeu și Diavol. Omul pendulează între dorința de-a urma Calea cea bună și Ispită. Satana, ca și Dumnezeu, nu este o noțiune abstractă ci o prezență activă în viața oamenilor.

Înger căzut, cu o putere uriașă, el încearcă să distrugă făptura (creație dumnezeiască), din interior, înclinând libertatea omenească spre rău. El e viclean, seamănă zăzănii, ademenește, sfătuieste, găsește mijloacele de a înfăptui cele mai teribile lucruri.

Mihnea al III-lea „fiind îndemnat de dracul”¹⁴⁸ a tăiat mai mulți boieri. Pe domnul Grigore Ghica „diavolul îl tot cerca, după cum îi este obiceiul”; postelnicul Constantin Cantacuzino a fost ucis în urma unui „sfat drăcesc”, iar pe asasinii tot „diavolu găsi”¹⁴⁹.

¹⁴⁴ *Ibidem*, 461. Din vasta literatură consacrată cercetărilor asupra trecerii de la viață la moarte ar fi de menționat cartea doctorului Raymond Moody, *Life after life*, New York, 1975, trad. și în lb. română de V. Zatușevski în 1993, 191 p. și a medicului Brian L. Weiss, *O mărturie a reîncarnării*, Ed. Lotus, București, 1992, 125 p.

¹⁴⁵ *Молдова ын эпока феудалисмулу*, Кишинэу, Вол. I, 53 (Doc. din 1546 <mart.-septembrie 3>, Huși).

¹⁴⁶ *Cronicari munteni*, I, 371 (Radu Popescu); *ibidem*, 169. „Iar ei <seimenii> ca niște îndrăciți, nu să mai așeza, ci umbla tot turbați”.

¹⁴⁷ *Ibidem*, 183 (Letopiseful Cantacuzinesc).

¹⁴⁸ *Ibidem* 176. După opinia lui Radu Greceanu, satana a fost: „de-nceput neubitorul neamului omenesc, semănătorul de zăzanii, începătorul zavistii și însuși zavistnecul și ficleanul diavol, care pururea binele și folosul îl zavistuieste, nu au lipsit nicidecum, nici lipsește lucrurile a nu le turbura și a le neliniști” (*ibidem*, p. 179). Vezi în *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, p. 220, 223, 246, 318, 345, 346.

¹⁴⁹ *Ibidem*, 184-185.

Dacă omul se poate mântui prin pocăință, prin sinceră reîntoarcere la Dumnezeu, Lucifer, care din lumină „s-au făcut decât toate negrețele și decât toate întunericimile mai negru și mai întunecat” este osândit în veci „căci nu are tămăduială, nici vindecare rana lui, că fiind duh, nu are pocăință”¹⁵⁰. Sau, după zisa lui Radu Popescu, „dracului de i-ai da fum de tămâie, cât de multă, el rămâne în firea lui tot drac”.

Judecata de Apoi, dreaptă și imanentă va da fiecăruia, pentru veșnicie, locul pe care-l merită. Stând în fața Domnului Iisus Hristos spre a da seama de faptele lor, spre stânga, spre iad, vor merge cei păcătoși, iar spre dreapta, spre rai, cei virtuoși. În mentalitatea epocii, imaginea despre rai este destul de vagă. De altfel, referirile la el sunt rare. Acolo este viața veșnică, ce se desfășoară cu multă veselie în lumina cerească¹⁵¹. Ceea ce preocupă cel mai mult este însă iadul. Ideea apare frecvent, aproape obsedant la Neagoe Basarab, primul care detaliază acest aspect cu obstinație¹⁵².

Preluând imaginea terifiantă din Sfânta Scriptură, iadul este pușcăria sau temnița cea veșnică. Este locul cel mai adânc și înfricoșător unde păcătoșii sunt chinuiți de muncile cele mai teribile „de tartorul cel rece și gheena focului cea nestinsă și de întunericul cel osebit și viermii cei neadormiți și scrâșnirea dinților și de alte munci multe, rele, cumplite și amare”.

Pentru cei ce se chinuiesc acolo plângându-și durerile nu există îndurare pentru că au ales de bună voie, în viață fiind, calea cea întunecată a Satanei, lepădându-se de Dumnezeu. „Dar apoi de voia voastră (...) ați mers iar la fața diavolului și căci ați mers de voia voastră în tartarul cel rece și în vaelele cele neîncetate, unde iaste scrâșnirea dinților, iar glasul și cântările îngerilor miei le-ați părăsit”¹⁵³.

Pentru cei ce nu s-au depărtat de credință prezența divină se făcea simțită prin minuni, viziuni sau visuri. Așa s-a întâmplat cu vedenia pe care a avut-o Neagoe Basarab când a adus moaștele sfântului Nifon la mănăstirea Dealu pentru ca prin slujbe să obțină iertare pentru Radu vodă. Așezând sicriul sfântului deasupra celui al domnului blestemat, din sicriu izvorî apă curată ce spală trupul lui Radu vodă aflat în descompunere „groaznic și întunecat, plin de puroi și de putoare”¹⁵⁴.

Grigore Ureche afirmă că a auzit că în timpul luptei de la Râmnic, din 1471 iulie 8, dusă de Ștefan cel Mare împotriva lui Țepeluș, domnului moldovean, i s-ar fi arătat sfântul mucenic Procopie înarmat și umblând călare deasupra oștilor, fiindu-i în ajutor, Ureche nu are absolut nici un dubiu asupra veridicității lucrurilor: „ci ieste de a-l și crede acest cuvânt” – de vreme ce, întors biruitor Ștefan înalță la Bădeuți o biserică cu hramul Sfântul Procopie¹⁵⁵. Situația se repetă identic, în timpul războiului dus de Ștefan împotriva regelui Poloniei, Jan Albert. De data aceasta, este rândul sfântului mucenic Dimitrie să i se arate în aceeași ipostază ca celălalt sfânt militar, Procopie. Domnul reacționează la fel; întors victorios înalță la Suceava biserica cu hramul Sfântul Dimitrie¹⁵⁶.

Lui Matei Basarab, într-unul din războaiele duse împotriva lui Vasile Lupu, îi apare, de data asta în vis, un alt sfânt militar, Mercurie care l-a îmbărbătat. În ziua următoare, domnul muntean obține izbândă și drept mulțumire ridică mănăstirea Plătărești cu hramul Sfântului Mercurie¹⁵⁷.

Alteori, nu atât bucuria și dorința de a mulțumi lui Dumnezeu au determinat actul ctitoricesc cât frica. Așa bunăoară, Alexandru Lăpușeanu a făcut mănăstirea Pângărați (1557) „mai mult de

¹⁵⁰ Antim Ivireanu, *Opere*, 49.

¹⁵¹ *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 247, 306, 326.

¹⁵² *Ibidem*, 218, 248, 288, 332, 335-336.

¹⁵³ *Ibidem*, 330.

¹⁵⁴ *Cronicari munteni*, I, 100-103 (Letopisețul Cantacuzinesc).

¹⁵⁵ Gr. Ureche, *Letopisețul*, 105.

¹⁵⁶ *Ibidem*, 115.

¹⁵⁷ *Călători*, VI, 233, (Paul de Alep).

frică, decât de bună voie", pentru că-i apărea adeseori în vis sfântul mucenic Dimitrie „de-l îngrozea” cerându-i să-i facă biserică pe acel loc¹⁵⁸.

Mentalul colectiv, deși impregnat de creștinism păstra undeva, în planul secund, în ceea ce Carl Gustav Jung a numit inconștientul colectiv¹⁵⁹, amintirea unor practici magico-mitologice, mult anterioare creștinismului, niciodată ecranate pe deplin.

De aici superstițiile de care vorbește D. Cantemir, arătând că oamenii „nu s-au curățat încă așa de bine de întinarea de altădată” pomenind cu diferite prilejuri sau în anumite momente ale anului „nume necunoscute, ce amintesc de cultul străvechi al Daciei”¹⁶⁰.

De aici practicile magice care, bazate pe gândirea animistă, au ca principiu dominant atotputernicia ideilor¹⁶¹.

Să nu uităm că în plin secol XVIII, în gramata patriarhului de Constantinopol Ierimia al III-lea, din 1716 prin care era caterisit mitropolitul Ungrovlahiei, Antim Ivireanu, se invocă, printre altele, ca motiv, și faptul că „a întreprins meșteșuguri dezaprobatate și satanicești” și „se inculpă adică, ca mag”¹⁶².

De la momentul sacru, *ab initio*, timpul s-a degradat continuu, pierzând tot mai mult din caracterul inițial. Pentru veacurile XV-XVI ne lipsesc predicile duhovnicești ale înalților ierarhi români din care să putem intui starea de spirit a colectivității. Secolul al XVII-lea se deschide tot mai mult modernității și angoaselor sale existențiale. Este o criză a conștiinței pe care înalții clerici, un Varlaam, un Dosoftei, un Antim încearcă să o depășească. Antim Ivireanu se străduiește din răspuțeri să-și readucă enoriașii pe calea cea bună, dar eforturile sale sunt zadarnice. Le reproșează vehement lipsa de respect pentru cele sfinte. Faptul că unii s-au obișnuit să neguțătorească și să meșteșugărescă până și taina spovedaniei luându-și câte doi duhovnici, unul la țară și altul la oraș; la cel de la țară „ca la un om prost” se spun păcatele mai mari, iar la cel de la oraș, cele mai mici, socotind că așa cum sunt înșelați aceia așa va fi înșelat și Dumnezeu. „Dară Dumnezeu nu să înșală, ce ne înșelăm noi înșine”.

Virulența limbajului folosit în popor sfidează morala creștină frizând blasfemia: „că ce neam înjură ca noi, de lege, de cruce, de cuminecătură, de morți, de comandare, de lumânare, de suflet, de mormânt, de colivă, de prescuri, de spovedanie, de botez, de cununie și de toate tainele sfintei biserici și ne ocărăm și ne batjocorim singuri legea? Cine din păgâni face aceasta, sau cine-ș măscărește legea ca noi?”¹⁶³.

Reacția colectivității, în astfel de situații care este? În loc de a dezaproba și a-l admonesta pe cel care se comportă astfel „nouă ne pare bine și rădem”? Însuși comportamentul social e alterat: bătrânii și părinții nu sunt respectați, domnii sunt blestemați, arhierii sunt nesocotiți, preoții și

¹⁵⁸ Gr. Ureche, *Letopiseșul...*, 171. Conform tradiției, a fost fondată în epoca lui Ștefan cel Mare și reconstruită de Alexandru Lăpușeanu (V. Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 236, sub voce).

¹⁵⁹ *Comprehensive Textbook of psychiatry*, Baltimore, Maryland, 1975, p. 2579 (*Collective unconscious*, Psychic contents outside the realm of awareness that are common to mankind in general, not to one person in particular. Yung, who introduced the term, believed that the collective unconscious is inherited and derived from the collective experience of the species. It transcends cultural differences and explain the analogy between ancient mythological ideas and the primitive archaic projections observed in some patients who have never been exposed to these ideas).

¹⁶⁰ D. Cantemir, *op.cit.*, 341.

¹⁶¹ S. Freud, *Totem și tabu*, în *Opere*, I, 93.

¹⁶² Antim Ivireanu, *op.cit.*, 436.

¹⁶³ *Ibidem*, 26.

călugării sunt ocărăți și bârșiți, iar bisericile „Je ținem ca niște grajduri și când mergem la dânsule, în loc de a asculta slujbele și a ne ruga lui Dumnezeu să ne ierte păcatele, iar noi vorbim și rădem și facem cu ochiul, unul altuia, mai rău decât pe la cârciume”¹⁶⁴. Toate acestea, conchide mitropolitul, nu sunt decât dovezile necredinței căci „ni s-au împietrit inimile întru răutăți”.

Acele răutăți, acele flageluri despre care am amintit și care au adus modificări și în mentalul și în comportamentul colectiv.

În fine, să vedem cum se dezvoltă psihic acești oameni față de Thanatos. În această viață iluzorie remarca Ecclesiastului: Deșertăciunea deșertăciunilor, totul este deșertăciune, – răsună ca un memento: și „Radu voievod a trecut din această viață de deșertăciune” spune documentul¹⁶⁵. În această viață, în care singura certitudine este Moartea. Cum am spus, aici totul nu este altceva decât o continuă pregătire pentru Marea Trecere.

Tema, preocupantă pentru toți, este prilej de adâncă meditație pentru Neagoe Basarab¹⁶⁶. La ea, îndeamnă domnul, trebuie să cugeți în toate zilele pentru a fi oricând pregătit să părăsești această lume, pentru că „fără de veste va să vie”. Aici noi „treceam ca o umbră” și „dulceața lumii acesteia o nimicește moartea”. Dar abia după aceasta urmează încercările cele mari. Prima – o reprezintă ceasul morții, când se desparte sufletul de trup ca și cum „s-ar despărți un prieten de alt prieten al lui drag și foarte iubit”. Trupul va merge în pământ, iar sufletul va merge „să să ispitească”. A doua încercare sunt vămile și cumpenele cele „drepte și nefățarnice”. De o parte vor fi vrăjmașii și înșelătorii noștri, iar de cealaltă îngerii lui Dumnezeu. Și, înaintea noastră, ceea ce n-am gândit niciodată, vor sta „toate lucrurile noastre aia”. În sfârșit, cel mai mare și mai înfricoșător lucru va fi când sufletul se află în fața Judecătorului suprem. „Și împăratul acela iaste drept și nefățarnic și nu judecă pre mită (sub. ns.) ci judecă pe fiecare după faptele sale. După trecerea acestor trei etape, sufletului i se dă verdictul. În funcție de acesta, sau este trimis și încoronat în rai sau este osândit și „întărit cu legături de hier și aruncat în focul cel de veci și în adâncurile iadului cele mai den fundu!”.

Într-o societate bazată pe inegalitate și privilegiu, moartea este singurul element egalizator. În fața ei, toți sunt aduși la noțiunea de bază, cea de om care devine unificatoare și care-l pune pentru singura oară, pe rob alături de domn.

„Ca un om au murit și Pătrașco vodă”¹⁶⁷ – consemnează cronicarul. La 13 mai 1687 a murit Manda, fiica lui Șerban Cantacuzino: „că moartea n-are fățarnie, ci iaste la tot omul de obște tocma”¹⁶⁸. Când a decedat și „Șarban <Cantacuzino> vodă mortul zăcea ca un om den cei proști, numai cu muiera lui și cu fetele lui plângând”¹⁶⁹.

Dacă vreun domnitor se stingea din viață vara, atunci era îmbălsămat¹⁷⁰. La ceremonia de înmormântare muzica militară interpreta melodii funebre.

Trecerea în neființă marca intrarea într-un teritoriu sacru. De aceea, trupul neînsuflețit, mormântul, memoria celor dispăruți erau sfinte. De aici și menționarea frecventă în documente a expresiei „sfânt odihniții”¹⁷¹ domni sau „sfânt-răposaii”¹⁷² părinți, strămoși etc. De aici și

¹⁶⁴ *Ibidem*.

¹⁶⁵ DRH, B, II, 263 (Doc. din <1514-1519> decembrie 13).

¹⁶⁶ *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, p. 224, 226, 233, 240, 241, 248-249, 300-301.

¹⁶⁷ *Cronicari munteni*, I, 294.

¹⁶⁸ *Ibidem*, 214.

¹⁶⁹ *Ibidem*, II, 280. Despre ceremonialul pentru înmormântări vezi *Călători*, II, 450, V, 77 și VI, 71-72.

¹⁷⁰ D. Cantemir, *op.cit.*, 241.

¹⁷¹ *Молдова ии эпока феудализмулуи*, Кишинэу, 1987, Вол. V, 62, (Doc. din 1662, martie 28).

¹⁷² *Ibidem*, I, 11 (Doc. din 1443 noiembrie 29). DRH, A, I, 33 (Doc. din 1408, septembrie 16); *ibidem*, B, I, 431 și 435 (Doc. din 1496, aprilie 14 și august 1).

intangibilitatea cadavrului (interdicția de a se efectua autopsii s-a menținut până în secolul XIX) și a locului de veci. Pe pietrele de mormânt ale lui Neagoie Basarab și Radu de la Afumați este exprimată ex. res rugămintea ca cei ce vor veni după ei „să păzească acest mic adăpost și casă a oaselor mele, ca să le nestricat”¹⁷³.

Resemnați în fața inevitabilului, oamenii încearcă, pe măsura posibilităților, să-și aranjeze, din această viață un loc mai bun în cea viitoare. Pe lângă faptele bune pe care ar fi trebuit să le facă, ei se străduiesc să atragă asupra lor mila divină făcând danii la mănăstiri sau, dacă situația le-o permitea, înălțând propriile lăcașuri de rugăciune.

Este o acțiune conștientă și perseverentă de captatio benevolentiae.

Într-un document din 20 aprilie 1626, prin care Miron Barnovschi întărește mănăstirii Sfântul Sava de la Ierusalim satul Stroești, domnul amintește, cu sinceritate, că el continuă, în fapt, drumul milosteniei pe care și alți voievozi l-au urmat înaintea lui și care cu miluiri și danii „au aflat cu mică cheltuielă mare răsplătă, s-au învrednicit de bogăție veșnică și care nu putea fi furate”¹⁷⁴.

Mircea cel Bătrân întărind mănăstirii Tismana daniile anterioare și adăugând în plus satele Sușița și Jarcovăț motivează gestul său prin aceea că speră ca Maica Domnului să-i fie în viața „de ajutor, iar în cumplita zi a judecății, mijlocitoare pentru viața veșnică”¹⁷⁵.

În același scop, se solicită și sprijinul monahilor, care fiind aleși și mai apropiați de cele sfinte ar putea, prin rugile lor, să fie mijlocitori între mireni păcătoși și Dumnezeu. Banul Barbu Craiovescu dăruind la 28 ianuarie 1501 mănăstirii Sfântul Pavel de la Athos un obroc anual de 2 000 de aspri nu uită să adauge că îi roagă pe „sfinții și de Dumnezeu aleșii <călugări>, nu ne părășiți pe noi păcătoșii și pomeniți-ne în sfintele voastre rugăciuni, căci vouă vă este o mică trudă, iar nouă mare dar, cu pomeniirea voastră”¹⁷⁶. Între donator și donatar exista o relație de serviciu reciproc. La 1504 noiembrie 21, Ivan clucerul dăruiește mănăstirii Glavacioc satul Zimnicele. În schimb, egumenul și călugării „au făgăduit (subl. ns.) ca să-i cânte jupanului Ivan clucerul, pe săptămână într-o zi, marța, sfânta și dumnezeiasca liturghie, să i-o cânte cu colivă, precum este obiceiul sfintei mănăstiri; aceasta au făgăduit să ție negreșit”¹⁷⁷. La 16 ianuarie 1632, fiii lui Nădăbaico fost vornic vând mănăstirii Bisericanii două vaduri de moară pentru 120 de taleri, iar călugării mai fac și trei sute de liturghii pentru pomeniirea părinților¹⁷⁸.

Mulți donatori stabilesc și zilele și felul în care să li se facă slujbele atât cât sunt în viață, cât și după moarte. Exemplele sunt foarte numeroase¹⁷⁹. Voi alege doar un document de la Neagoie Basarab prin care întărește mănăstirii Vișina un obroc anual de 400 aspri. În schimb, domnul cere să i se cânte în fiecare săptămână, o zi, seara, paraclis cu colivă, iar dimineața sfânta liturghie cu băutură și colivă, cât timp va fi în viață; iar după moarte, să i se cânte în fiecare an, într-o zi (care se va alege de călugări) seara „fără prihană” cu colivă și cu băutură, iar dimineața sfânta liturghie cu sobor, cu băutura; iar într-altă zi să li se facă masă ca și ctitorilor care au fost înaintea lui; iar toate acestea să se facă atâta timp cât va exista mănăstirea¹⁸⁰.

¹⁷³ N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, I, 10, 12, 13.

¹⁷⁴ DRH, A, XIX, 60.

¹⁷⁵ DRH, B, I, 35 <Doc. din 1391 sept. 1 – 1392 aug. 31>.

¹⁷⁶ *Ibidem*, II, 9.

¹⁷⁷ *Ibidem*, 67-68.

¹⁷⁸ *Ibidem*, A, XXI, 5.

¹⁷⁹ *Ibidem*, I, 412; II, 144-145; III, 50-51; DIR, A, XVI, II, 97 și DRH, B, II, 224-225, 297, 334, 441-442; III, 99, 132, 154, 293.

¹⁸⁰ *Ibidem*, II, 197.

Pentru culoare și singularitatea expresiei voi aminti și un act dat la 27 aprilie 1534 de Vlad Vintilă prin care întărește mănăstirii Hilandar de la Athos un obroc anual de 10 000 aspri ș.a. și prin care stab lește, tot așa, zilele și felul în care să i să facă slujbele. În încheiere, domnul cere călugărilor să se roage lui Dumnezeu „și pentru mine păcătosul și leneșul în sfintele voastre taine”¹⁸¹.

Uneori milosteniile donatorului erau făcute pentru pomenirea a trei sau patru generații. La 1490, noiembrie 26 Ștefan cel Mare dăruiește mănăstirii Voroneț seliștea Poiana, la Gura Humorului pentru sufletele părinților domnului, pentru sănătatea lui și a copiilor lui¹⁸². La 10 iulie 1589, Petru Șchiopul face danie mănăstirii Putna satul Stănceni și cere ca în marele pomelnic să fie trecuți strămoșii lui, părinții, el și doamna, precum și copiii, Vlad și Ștefan¹⁸³.

În final, aș dori să subliniez un fapt mai puțin relevat. La nici o generație de la Legătura lui Mihai apar primele simptome de negare a ei: eliberarea din vecinie. Din deceniul trei al secolului XVII, sunt înregistrate astfel de situații. Eliberarea, fie a unor persoane, fie a sate întregi se face de către stăpânii lor, de obicei desherenți, cu puțin timp înainte de moarte.

Satul Brăneștari (azi com. Călugăreni, jud. Giurgiu) este eliberat la 8 aprilie 1621 de Dumitru postelnicul și soția sa Stana, la moartea lor¹⁸⁴.

La 16 martie 1626, Cheajna vorniceasa iartă de rumânie pe Oprea din Berivoești cu fiii și cu toți urmașii lor, împreună cu moșiile ce le-au avut pentru a-i fi pomană sufletului și pentru că au slujit-o pâna la moarte¹⁸⁵. Cernat, Danciul și Radul din Ezerușa sunt iertați de rumânie de Lațco comisul din Paia la 25 iunie 1626, pentru sufletul părintelui său Ion comis. În plus, le mai dăruiește și o delniță¹⁸⁶.

La 1628, februarie 3, sunt eliberate din rumânie satele Mogoșești și Grădiștea de Jos de către stăpânii lor, Dumitru vornicul Zemșea și jupanița Stana, pentru că s-au gândit la Dumnezeu și la sufletele lor¹⁸⁷.

Matei Basarab iartă de clacă, la 26 aprilie 1653, pe toți sătenii din Nămăești (jud. Argeș) respectând dorința postelnicului Mateiaș, stăpânul satului (care de altfel, își iertase de clacă, înainte de moarte, toate satele)¹⁸⁸.

Radu Popescu, fost mare vornic lasă prin testament <în 1669-1670> soției sale Stanca, printre altele satul Sintești, jud. Ialomița, dar fără rumâni pentru că aceia fuseseră iertați de sora lui cât a fost în viață. Îi mai lasă și trei rumâni care să o îngrijească până la moarte, iar apoi să fie iertați și ei de vecinie¹⁸⁹.

Interesantă este mențiunea pe care Pană vel clucer o face în testamentul său din 9 octombrie 1670, prin care lasă jupaniței Ilinca satul Slăvilești, jud. Olt și satul Roșianu jud. Romanați. Iar toți rumânii lui, din toate satele și cu toate ocinele lor să fie iertați și „nici să fie rumânii slobozi în viața lor a se vinde la alții să se piarză pomană mea”¹⁹⁰.

În 1699 aprilie 8 și Staico paharnicul își eliberase toți rumânii pe care-i cumpărase¹⁹¹.

¹⁸¹ *Ibidem*, III, 293.

¹⁸² *Ibidem*, A, III, 160.

¹⁸³ *DIR*, A, XVI, III, 438.

¹⁸⁴ *Ibidem*, B, XVII, IV, 20.

¹⁸⁵ *DRH*, B, XXI, 48.

¹⁸⁶ *Ibidem*, 192.

¹⁸⁷ *Ibidem*, XXII, 5.

¹⁸⁸ Colecția de documente a Institutului „N. Iorga”.

¹⁸⁹ *Ibidem*.

¹⁹⁰ *Ibidem*.

¹⁹¹ *Ibidem*.

Consider că la luarea unor decizii de acest fel, trebuie să fi stat o anumită atitudine mentală. În po tida unei desacralizări, pe care aş socoti-o superficială, ce se observă în veacul XVII, în planul general al comportamentului social, omul acestui veac rămâne în fața mării probleme a Morții pro Ńund religios. Altminteri, toate gesturile amintite aci și-ar pierde sensul.

Pe de altă parte, aceste acte singulare și sporadice de eliberare din rumânie au fost fermenții unei mentalități și atitudini noi față de servitute, mentalitate care acum abia se contura și care va deveni relevantă spre mijlocul veacului XVIII, când reformele lui Constantin Mavrocordat vor marca punctul final.

JURĂMÂNTUL/BLESTEM – CUTUMĂ ȘI PROCEDURĂ ÎN JURISDICȚIA ȚĂRII ROMÂNEȘTI (SEC. XIV – XVIII)

FLORENȚA IVANIUC

Preluat din perioada prestatală, jurământul/blestem s-a dovedit una din cele mai importante și mai stabile cutume care a coordonat activitatea juridică a Țării Românești în secolele al XIV-XVIII-lea, iar faptul că s-a manifestat exclusiv sau aproape, în domeniul funciar nu poate fi întâmplător. De aceea, din cercetările de natură ipotetică întreprinse până acum în istoriografia românească, rezultă că orice modificare propusă în structura funciară locală era pecetluită în Țara Românească de un jurământ/blestem depus de părțile direct implicate, asistate de martori locali, asupra cărora la un moment dat s-au exercitat și constrângeri fizice menite a le stimula activitatea memoriei.

Oralitatea acestei cutume a determinat probabil interesul scăzut al exegezei de specialitate pentru aprofundarea temei, confirmarea fiind oferită de preocupările obiectivate abia după concretizarea sa scrisă. Pentru evitarea oricăror confuzii și eventuale controverse ulterioare, se impune precizarea că, deși funcția juridică a jurământului/blestem a fost de timpuriu recunoscută și frecvent abordată de cercetarea istorică, conținutul său redacțional a reținut mai puțin interesul, poate datorită stereotipiei sale, impusă de dogma creștină.

Astfel, încă din 1871 Grigore Tocilescu, afirmând că „instituțiunea juriului era și ecleziastică”,¹ recunoștea indirect angajarea părților implicate sub un jurământ/blestem. Această referire indirectă este continuată și la Gh. Missail, în legătură cu jurământul „cu brazda în cap”, chiar dacă era disimulat îndărătul unor practici mai concrete: „... și românul, când era să dovedească împresurarea la procese de vindicare, lua brazdă pe capul său de pe pământul reclamat”.²

Instituția jurătorilor și a cojurătorilor a preluat și perpetuat secole de-a rândul aceea practică arhaică, având drept fundament spiritual-juridic jurământul/blestem. Ritualul și chiar simbolismul arhaic a constituit subiectul a numeroase studii de specialitate, căci, începând de la Ștefan Berechet³, care a încercat definirea funcțiilor acestor categorii juridice, în anii următori I. Peretz⁴, G. Fotino⁵,

¹ Gr. Tocilescu, *Juriul la români*, București, 1871, p. 466.

² Gh. Missail, *Originile legislațiunii române*, București, 1865, p. 14.

³ St. Berechet, *Procedura de judecată la slavi și români*, București-Chișinău, 1926, p. 11 și urm.

⁴ I. Peretz, *Curs de istoria dreptului românesc*, București, 1931, p. 56.

⁵ G. Fotino, *Încercări de vechi drept românesc. Obiceiuri la fixarea hotarelor*, Craiova, 1925, p. 28.

I. C. Filitti⁶, B. Agapie⁷, H. H. Stahl⁸, E. Cernea⁹, C. C. Giurescu¹⁰, Val. Al. Georgescu¹¹, au continuat, uneori cu accente controversate și polemice, să aducă unele contribuții semnificative, până la apariția monografiei lui Gh. Cronț consacrată exclusiv acestei probleme¹².

Unanimitate era convingerea autorilor asupra oralității acestei practici juridice, până într-acolo încât nu a mai fost pusă în discuție. Destul de târziu și firav s-a conturat ideea legării jurământului/blestem de un act scris, dar nici atunci nu a fost semnalată existența unui posibil formular redacțional. Astfel, Valentin Al. Georgescu în remarcabila sa lucrare „Judecata domnească în Țara Românească și Moldova”¹³ include blestemul și cartea de blestem în rândul categoriilor probatorii, făcând și o altă distincție interesantă, aceea că „jurământul era uneori însoțit și de blestem”.

Schișarea acestui cadru orientativ de cercetare al problemei relevă că domeniul este aproape neinvestigat. Pornind chiar de la aceste sumare date se poate constata că jurământul/blestem izvorăște dintr-o străveche tradiție locală, datând probabil din perioada precreștină. O nouă încărcătură spirituală trebuie să fi dobândit în urma instaurării creștinismului în acest spațiu geografic, definind probabil mai concret sensul constrângerii divine. Este posibil ca tocmai în acest moment să se fi produs fuziunea dintre jurământul de dogmă monoteistă și blestemul creștin, cu trimeri în sfera ortodoxismului clasic. Oricum, jurisdicția medievală a Țării Românești l-a preluat în această formă combinată, desemnându-l ca pe unul din cele mai autoritare și eficiente obiceiuri pentru impunerea dreptății la toate nivelele sociale.

Jurământul/blestem a fost manifestarea ordalică dominantă în întreg evul mediu din Țara Românească, de aceea, spre deosebire de asprimea și violența ordaliilor din occidentul european, a fost consubstanțiată mai mult în constrângerea spirituală și mai puțin în pedepse fizice. Afirmția este confirmată de textul documentelor, care nu consemnează aplicarea în această zonă a ordaliilor primitive, deși nu pot fi excluse cu totul unele corective fizice.

Acea magie a cuvântului exercitată prin intermediul jurământului/blestem, ca expresie a legislației nescrise a Țării Românești, rămâne totuși o mare necunoscută datorită imposibilității cunoașterii și reconstituirii conținutului său. În pofida absenței unei surse contemporane de informare, se pare că există totuși o soluție de identificare a datelor esențiale și obligatorii ale

⁶ I. C. Filitti, *Contribuții la istoria justiției penale în Principatele Române*, București, 1928, p. 45.

⁷ B. Agapie, *Problema jurătorilor la români*, Studiu critic de vechi drept românesc, Iași, 1939, p. 7.

⁸ Stahl H. H., *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, București, 1958-1965, vol. II, p. 188.

⁹ E. Cernea, *Istoria statului și dreptului român*, București, 1961, p. 282.

¹⁰ C. C. Giurescu, *Cum se împărțea dreptatea la noi. Jurământul cu brazda în cap*, în vol. *Din trecut*, București, 1942.

¹¹ Val. Al. Georgescu, *La place de la coutume dans le droit des Etats fœdeaux roumains de la Vlachie et de la Moldavie jusqu'au milieu du XVII-e siècle*, „R.R.H.”, tom VI, nr. 4, București, 1967, p. 556.

¹² Gh. Cronț, *Instituții medievale românești-Cojurătorii*, București, 1969.

¹³ Val. Al. Georgescu, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1611-1831)*, partea II, București, 1980, pp. 83-84.

angajamentului spiritual din perioada oralității absolute. Astfel, printr-o logică extrapolată se poate adăuga că sursa cea mai bine documentată în acest sens rămâne jurământul/blestem inclus încă din secolul al XIV-lea în hrisovul domnesc. Ipoteza, deși poate fi aplicată ca hazardată, își găsește o reală susținere în conținutul redacțional, căci se poate admite că varianta formulată în cancelaria domnească a avut în vedere și chiar ar fi putut prelua acel nucleu tradițional al invocării divinității drept garanție a menținerii așezământului de proprietate, pe care mai târziu l-a prelucrat, adăugând elemente specifice obligatorii ale apanajului puterii supreme.

În sprijinul ideii că jurământul/blestem, conceput și deus de comunitatea locală încă din perioada prestatală, mai precis de la începuturile creștinismului, a avut o variantă redacțională unică, cu o mare stabilitate temporală, vin aceleași caracteristici semnificate la blestemul din hrisovul domnesc, care deși beneficia de inițiatori mai instruiți din cancelaria suveranului, s-a dovedit la fel de invariabil în formă, pe o lungă durată de timp. Privită din aceeași perspectivă, asemănarea dintre formularul blestemului din hrisoavele lui Mircea cel Bătrân¹⁴ și cele ale lui Matei Basarab¹⁵ este nu numai firească, ci și îndreptățită.

Mai întâi trebuie precizat că includerea din secolul al XIV-lea în formularul diplomatic al hrisovului domnesc a marcat nu numai momentul cronologic al trecerii jurământului/blestem de la existența sa orală la cea scrisă, ci a însemnat și o mutație esențială în procedura juridică, prin acceptarea și aplicarea sa funcțională de către primul organ juridic al țării, domnia. Astfel, domnul prelua cutuma comunității locale și o prelucra, incluzând-o în acel „*ius domini*” sau „*ius novum*”, ca instrument de exercitare a autorității sale, identificabilă cu divinitatea.

Totuși și după această dată cutuma a continuat să funcționeze la nivel local, în forma exclusiv orală, atestând de fapt o justiție paralelă, având ca element comun subordonarea față de judecătorul divin unic. Ritualul cojurătorilor stabilit în virtutea deplinei libertăți de decizie a comunității locale era o situație cunoscută de altfel de domnie, de aceea aceasta nu a întârziat să găsească o ingenioasă cale de subordonare juridică, exprimată în dreptul de numire a jurătorilor.

Intervenția domniei în practica locală a cojurătoriei s-a dovedit decisivă, căci de la dreptul arhaic de participare al întregii comunități la depunerea jurământului/blestem, limitată doar uneori de un ritual cutumiar numeric, s-a ajuns la preluarea acestui ultim obicei și transferarea sa într-o adevărată reglementare organizatoric-legislativă. Acel cod domnesc „*ius domini*” a prevăzut în acest sens cojurătoria progresivă cu 6, 12, 24, 48 de localnici, ca suplimentare a unor mărturii în vederea aflării adevărului.

Suplimentarea numărului de cojurători este amintită și în hrisovul domnesc acordat de Matei Basarab la 1634 (7142) mai 25, lui Oancea pentru Stănimirul de Jos, precizându-se că încă din vremea lui Leon-vodă acesta luase mai întâi 12 și apoi 24 de megiași, dar nu oricum, ci se sublinia „*pre răvașe domnești*”, ca să jure¹⁶. Pornind de la ideea conținutului identic al jurământului/blestem în partea sa teoretic spirituală și constrictivă, formulată în toate întâlnirile procesuale progresive, se ridică întrebarea cât de imuabil putea fi acesta dacă era posibilă o revenire motivată prin dublarea numărului jurătorilor? Desigur aici trebuie căutată mai mult tentativa domnească de subordonare a instituției cojurătoriei, iar confirmarea ar putea fi găsită în același hrisov al lui Matei Basarab, unde se

¹⁴ D.R.H., B, vol. I, nr. 21, etc.

¹⁵ Idem, vol. XXIV, nr. 375, nr. 385, etc.

¹⁶ Ibidem, vol. XXIV, nr. 281.

preciza : „... *domnia mea am adus pe toți jurătorii în divan*, de au mărturisit ...” Dislocarea din contextul local al întregului ritual de depunere a jurământului/blestem nu ilustra oare o evidentă tentă a domniei de dominare a oricărui act justițiar ? La aceasta trebuie adăugată și inițiativa legislativă de creare a cojurătoriei progresive, concepută ca procedură de recurs și care dilua efectul psiho-juridic al jurământului/blestem asupra colectivității locale, pentru că foarte subtil consolida autoritatea domnească, ce deținea dreptul de revenire chiar dincolo de un legământ spiritual deja pronunțat.

Aceeași interpretare poate fi atribuită și măsurii de introducere a blestemului în actul domnesc, deși la prima vedere prin natură divină a forțelor invocate lasă să se înțeleagă că era doar o confirmare superioară și inatacabilă a așezământului încheiat. Intenția domnului era bine disimulată în spatele acestei formule, dar ea transpare în momentul determinării exacte a obiectului ocrotit prin invocarea divină. Astfel, nu întâmplător Mircea cel Bătrân adresa aceste urgii spirituale la <1389-1400> octombrie, către „cine s-ar încumeta să strice această poruncă și înscris al domniei mele”¹⁷, iar variațiile de formulare care apar în alte acte conturează această intenție premeditată de completare a prerogativei domnești.

În consecință, întreaga sa greutate era transferată asupra actului domnesc și nu asupra așezământului propriu-zis. Ideea a fost direct receptată de succesori, pentru că tot astfel a fost inclusă în formularul diplomatic, de aceea, cu mici modificări formale, se regăsește până în cancelaria lui Matei Basarab : „... dacă va cinsti și va înnoi și va întări această carte a domniei mele...”¹⁸.

Odată pătruns în procedura juridică medievală a Țării Românești, jurământul/blestem, în forma sa scrisă, poate fi desemnat sub denumirea de blestem domnesc. Revenind asupra afirmației deja enunțate privind conținutul său, nu lipsit de importanță este faptul că acesta s-a calculat pe vechiul formular arhaic al cojurătoriei, structurat și modificat după apariția creștinismului în Țara Românească. Deci se poate admite că până târziu au coexistat două variante redacționale diferite, una inițială, mai simplă și mai stabilă, conservată oral în sfera locală a jurătorilor și alta amplificată, cizelată printr-o anume erudiție de dogmă creștină și aflată într-o permanentă modificare, dar cu marele avantaj de a fi consemnată în scris.

Treptat însă aceste deosebiri, dar și conjuncturile procedurale diferite ale ritualului de prestare, au condus la alte modificări structurale, astfel că varianta creată și perfectată în rândul cojurătorilor localnici a rămas în forma jurământului/blestem, în timp ce cea domnească a pierdut tot mai mult însușirile de jurământ, rămânând mai mult blestem.

Hrisovul lui Alexandru Mircea din 1573 (7081) iulie 31, confirmând mănăstirii Cotroceni mai multe danii, lasă să se înțeleagă că ar fi existat obiceiul fixării concomitente a jurământului/blestem pe de o parte de domn și pe de alta de către localnici, iar citarea sa la interval de un secol și jumătate de la apariția în scris atestă profunzimea acestei cutume în mentalitatea epocii. Interesant este că informația era furnizată și deci confirmată chiar prin hrisovul domnesc, care menționa: „Încă și blestem am pus *domnia mea și ei singuri...*”¹⁹. Mai mult, domnul a legalizat astfel obiceiul, chiar dacă acesta repeta în esență conținutul și procedura domnească.

Din analiza documentelor se constată că în perioada modificării formularului diplomatic al hrisovului domnesc prin introducerea jurământului/blestem au existat unele variații și căutări în

¹⁷ Ibidem, vol. I, nr. 11, 17.

¹⁸ Ibidem, vol. XXIV, nr. 66, etc.

¹⁹ Ibidem, vol. XVII, nr. 147.

definitivarea exprimării. O redactare tranzitorie semnificativă, foarte bogată în informații, se găsește în hrisovul lui Vladislav voievod din 1372 iulie 16, acordat lui Vladislav de Dobca. De la început trebuie precizat că în acest stadiu se discuta încă de jurământ, căci domnul adăugase acest pasaj în înțelesul „ca să nu se strice *jurământul meu*”²⁰, drept pentru care formula rugămintea, împreună cu porunca adresată în aceeași măsură domnilor succesori, dar și boierilor : „... rugăm și poruncim urmașilor noștri, care vor fi urmași în stăpânirea voievodatului nostru, precum și boierilor, ca să nu calce și să nu întoarcă această carte a noastră...”.

Altfel suna însă blestemul/jurământ din actul său din <1374> pentru mănăstirea Vodița. Mai simplu și mai concis, păstra totuși rugămintea de respectare: „... rog pe fiecare dintre urmași, niciunul să nu le schimbe...”²¹.

Formula de cancelarie a lui Mircea cel Bătrân devine mult mai hotărâtă și autoritară, căci, referitor la hotarul mănăstirii Cozia, întărit la 1389 (6898) septembrie 4, arăta: „Și această scrisoare a domniei mele nimeni nu are voie să o schimbe...”²². Interesantă devine în această domnie variația formulei de adresare și de consemnare a jurământului/blestem, confirmând de fapt circumscrierea temporală într-o epocă de consolidare a autorității domnești²³.

O mare diversitate și instabilitate s-a manifestat și în exprimarea textului blestemului, la început fiind invocată divinitatea numai în personificarea lui Dumnezeu, apoi adăugându-se Isus Hristos în forma indirectă a vânzătorilor „Iuda și Arie”, așa cum apare în varianta definitivată din hrisovul lui Matei Basarab²⁴.

Analiza atentă a conținutului blestemului din primele documente relevă un alt element semnificativ, anume că la acea dată cutuma cuprindea numai partea negativă, deci blestemul propriu-zis și poate de aceea avea o valoare spirituală și un efect psihologic mult mai accentuat, datorită exprimării directe a urgiei divine.

Ulterior, spre sfârșitul secolului al XIV-lea, probabil ca o puternică influență a creștinismului sud-est european, s-a adăugat în componența deja constituită, binecuvântarea. Absența acestei părți pozitive din conținutul inițial, deci din perioada prestatală și apoi a cojurătoriei locale, conduce la concluzia că această nouă componentă fusese concepută tot în sensul consolidării autorității domnești, nu numai pentru că domnul își asuma dreptul de a propune divinității răsplătirea celor ascultători, ci și pentru motivul că binecuvântarea era asociată direct și condiționat actului domnesc și așezământului său. La 1633 (7141) aprilie 29, Matei Basarab, întărind mănăstirii Argeș satul Flămânzești, prevedea pentru urmașii săi, în încheiere, că „... dacă va cinsti și va înnoi și va întări acest hrisov al domniei mele, Dumnezeu să-l cinstească și să-l întărească și să-l păzească în domnia lui și aici și în veacurile viitoare”²⁵.

Privită în acest context, cu atât mai nefirească apare formula blestemului din actul lui Vintilă vodă, dat la 1533 (7041) ianuarie 12, pentru mănăstirea Matei Lavră de la Athos, căci cuprindea

²⁰ Ibidem, vol. I, nr. 5.

²¹ Ibidem, nr. 6.

²² Ibidem, nr. 10.

²³ Ibidem, nr. 11, <1389 – 1400> octombrie, „Cine s-ar încumeta să strice această poruncă și înscris al domniei mele, sau domn sau boier, să fie blestemat.”; nr. 16 <1391 – 1392> (6900). „Cine ar îndrăzni să strice ceva din toate acestea sau să strâmbă în răi, să fie blestemat...”.

²⁴ Ibidem, vol. XXIV, nr. 56, 91, etc.

²⁵ Ibidem, nr. 41.

numai componenta binecuvântării, cea primitivă fiind restrânsă la o exprimare concisă și foarte dogmatică, lăsând în seama lui Dumnezeu atribuirea pedepsei la judecata viitoare : „Iar dacă nu va înnoi, nici va cinsti, ci va lăsa în uitare, să dea seama la înfricată zi a judecății”²⁶. Situația, deși neobișnuită, nu era totuși întâmplătoare, pentru că este reluată la scurt interval în hrisovul din 1533 (7042) ianuarie 26, pentru mănăstirea Dochiariu, iar aici orice referire la blestem era eliminată²⁷.

Reacția este cu atât mai surprinzătoare cu cât s-ar putea afirma că în epocă sau chiar mai înainte, în domnia lui Radu de la Afumați, blestemul a cunoscut cel mai amenințător și mai agresiv concept, după cum reiese din hrisovul mănăstirii Snagov, la <1527 septembrie 1528 aprilie 4; august noiembrie >: „... iar dacă nu va cinsti și nu va păzi și nu va înnoi și nu va întări, ci va nimici și va risipi, pe acela Domnul Dumnezeu să nu-l cinstească și să-l calce și să-l risipească și să-l batjocorească și să-i ucidă aici trupul lui, iar în veacurile viitoare sufletul lui și să-i fie potrivnică preacurata maica lui Dumnezeu la înfricoșata și nefățarnica judecată. Și să aibă parte cu Iuda și de trei ori blestematul Arie”²⁸.

Se observă însă că în secolul al XV-lea, concomitent cu inițiativa de concepere a unor nuanțări cât mai înfricoșătoare a intervenției divine, s-a realizat definitivarea formularului diplomatic al blestemului, cuprinzând obligatoriu, în forma sa finală, cele două componente: binecuvântarea și blestemul. Modificările intervenite sunt evidențiate de documentele edite și inedite emise în Țara Românească, conturându-se ca o trăsătură definitorie a acestei perioade de organizare și modernizare juridică.

În acest cadru de stabilizare redacțională a conținutului, formula de cancelarie întâlnită în hrisoavele lui Mihai Viteazul apare ca o excepție a cărei motivație reală este dificil de găsit, totul rămânând în sfera supozițiilor mai mult sau mai puțin plauzibile. Astfel în 1596 (7104) mai 14, întărind lui Dumitru și fiilor săi ocinele stăpânite, adăuga în final, fără nici o introducere prealabilă de anunțare a prerogativei domnești de decizie: „Iar cine va vrea să strice această întocmire, să se strice trupul lui și să fie blestemat de 318 părinți, care sunt la Nicheea”²⁹. La fel de neconformist era și blestemul pus în actul din 1598 (7106) iunie 1, prin care întărea ocina de la Stănești lui Manea și fiilor săi, preferându-se numai blestemul³⁰.

Totuși sunt semnalate în domnia sa și câteva documente în care reproduc formula obișnuită sau chiar amplificată, dar nu întâmplător majoritatea consfințeau drepturile domniei³¹.

Din analiza întregului corpus de documente emise de Mihai Viteazul și cunoscute până în prezent se desprinde însă o altă concluzie interesantă, anume că frecvența blestemului în actele domnești este mult mai redusă față de perioada anterioară și ulterioară, iar dacă ar fi să se găsească o motivație, aceasta ar trebui probabil căutată în tendința domnului de a-și asuma întreaga responsabilitate a actelor sale în ideea confundării sale cu puterea divină a cărui reprezentant ales pe pământul Țării Românești era.

Tot la sfârșitul secolului al XVI-lea se situează o altă inițiativă formală, care ilustra gândirea juridică profundă și instruită, anume crearea unei noi formule de comunicare a blestemului, printr-o

²⁶ Ibidem, vol. III, nr. 143.

²⁷ Ibidem, nr. 145.

²⁸ Ibidem, nr. 42.

²⁹ Ibidem, vol. XI, nr. 167.

³⁰ Ibidem, nr. 295, nr. 334. Tot cu formula de început și 388, 390.

³¹ Ibidem, nr. 263.

exprimare indirectă determinată de citarea unui act anterior, purtător de blestem. Astfel, în 1597 (7105), întărind mitropoliei ocina dăruită de jupâneasa Neaga, domnul preciza în hrisovul său: „Pe tŕu că am văzut domnia mea ŝi cartea jupniŝei Neaga vorniceasa *cu blestem*: oricine va strica ŝntocŕmirea ei ori din neamul lui Mitrea sau din neamul ei, iar acela să fie blestem ŝi anatema de 318 ŝfinŝi prinŝi ce s-au adunat ŝn cetatea Nicheii”³². Această ingenioasă modalitate de rezolvare, frecvent ŝntlnit ŝn prima jumătate a secolului al XVII-lea transfera ŝntreaga responsabilitate juridică a aŝezmntului ŝncheiat asupra emitenŝilor anteriori, celor prezenŝi rmnndu-le doar misiunea de reŝnoire, dar fără o profundă investigaŝie juridică. Tot astfel ŝnŝelesese ŝi Matei Basarab reconfirmarea stpnirii satului Tismana de către mănăstirea cu acelaŝi nume, la 1633 (7141) mai 9, căci arătând că „... a lăsat Srbul stolnic cu mare blestem să fie satul Trnava, deadins ŝfintei mănăstiri...” ŝn final se limita la citarea unor martori pentru noul act emis³³. Blestemul anterior era deci un argument unic ŝi suficient pentru o nouă procedură de cercetare, acceptat desigur la toate nivelele sociale.

ŝn gndirea juridică din Țara Românească această schimbare de redactare avea o semnificaŝie mai profundă, pregătind momentul renunŝrii sau mai bine zis al eliminării definitive a blestemului din actul domnesc, constituindu-se deci ŝntr-o formulă de tranziŝie.

Perceput de timpuriu de domnie ca expresie a unei autoritŝi superioare faŝ de care se impune o supunere obligatorie, blestemul a fost acceptat cu mari rezerve ŝn jurisdicŝia medievală a Țării Romneŝti. De aceea, ŝns din cancelaria lui Mircea cel Bătrân s-a căutat o formulă de conŝtrngere pentru respectarea aŝezmntului domnesc ŝi care poate fi socotit drept un jurământ/blestem laic. Situarea sa ŝn formularul diplomatic ŝnainte a blestemului religios venea să confirme această intenŝie domnească. Astfel, ŝn 1409 (6917) mai 11, Mircea cel Bătrân, scutind satul Pulcovŝi al mănăstirii Stugalea de slujbe ŝi djdi, preciza ŝnainte a blestemului propriu-zis, că: „Cine se va ŝncumeta dintre boierii domniei mele, mari ŝi mici sau dintre dregătorii domniei mele (...) să-i ŝmpiedice pe acei săteni măcar cu un fir de păr, ŝn timpul vieŝii domniei mele, sau ŝn timpul vieŝii fiului domniei mele, Mihai voievod, unul ca acela va primi mare rău ŝi urgie de la domnia mea, ca un călcător ŝi necredincios al acestui hrisov al domniei mele”³⁴. Formula redacŝional a avut o mare stabilitate ŝn cancelaria domnească, regăsindu-se aproape identic ŝi ŝn 1500 (7009) decembrie 15, ŝn hrisovul lui Radu cel Mare pentru mănăstirea Govora³⁵.

Mentalitatea juridică a vremii, reflectnd ŝi susŝinnd ŝn primul rnd interesele domniei, a determinat la ŝnceputul secolului al XVII-lea o recompunere a formulei aŝa-numitului blestem laic domnesc. Străvechiul enunŝ „le-am dăruit domnia mea (...) ca să-i fie de ocină ŝi de ohabă” a dobndit un conŝinut nou cu valoare legislativă consolidată pe fundamentul tradiŝional. Reiese deci că efectul conŝtientizrii dreptului domnesc de confirmare a nuanŝat exprimarea ŝn sensul dorit. O variantă completă este cea ŝntlnit ŝn hrisovul lui Vlad ŝnecatul din 1531 (7039) mai, pentru mănăstirea Cutlumuz, arătând: „Acestea toate să le fie de ocină ŝi de ohabă, de nimeni neatins, după spusa domniei mele ŝi nimeni să nu cuteze să calce sau să strice aceste mai sus zise hotare, pentru că cine s-ar ŝncumeta să le strice, unul ca acela va primi mare rău ŝi mnie de la domnia

³² Ibidem, nr. 247.

³³ Ibidem, vol. XXIV, nr. 59.

³⁴ Ibidem, vol. I, nr. 35.

³⁵ Ibidem, nr. 303.

mea”³⁶. Semnificativ este că pedeapsa și mânia domnească preceda chiar pe cea dumnezeiască, dat fiind că după aceea urma blestemul prin invocarea divinității. Se crease deja și varianta din care eventuala pedeapsă domnească era exclusă, așa cum apare în hrisovul aceluiasi domn, din 1592 (7040) mai 28, la întărirea ocinii Nușoara lui Radu și altora: „De aceea le-am dat și domnia mea să le fie ocină și ohabă lor și fiilor lor și nepoșilor lor și de nimeni neatins, după porunca domniei mele”³⁷. Dar absența amenințării nu însemna însă desființarea sa, ci trebuie privită doar ca o variantă eliptică având același scop constrictiv de la sine înțelese.

Prezența constantă și aproape invariabilă a acestei formule de întăritură și confirmare, din care de obicei a fost înlăturat blestemul, semnalată în documentele lui Mihai Viteazul³⁸ și chiar până la Matei Basarab³⁹, confirmă greutatea legislativă dobândită în acea vreme, fără alte prerogative și investituri. De aceea citarea indirectă a blestemului trebuia considerată ca un moment de tranziție, de purificare a conținutului.

Măsura trebuie interpretată însă și ca o evidentă intenție de laicizare a justiției, domnul asumându-și întreaga responsabilitate a deciziilor. Orice urmă a ordaliilor arhaice dispărea astfel din actele domnești în favoarea instalării unei ordini juridice echilibrate și pământene. Desigur, aceasta nu poate fi asimilată cu înlăturarea totală a jurământului/blestem, căci acesta a continuat să se exercite la nivel local după același ritual arhaic, ba mai mult, domnia l-a acceptat pentru cazuri excepționale în calitate de categorie probatorie cu cel mai eficace efect constrictiv.

Dintr-o perspectivă mai largă se poate afirma că, dacă în secolul al XV-lea se poate vorbi de intenția domnului de suplimentare a mărturiilor privind originea divină a judecăților sale, în secolul al XVII-lea, fără a renunța la aceste drepturi câștigate, din aceeași inițiativă suverană au pornit alte decizii concepute spre a-i consolida puterea juridică prin lărgirea atribuțiilor laice. Fenomenul este similar prin conținut și motivație cu cel legat de crearea legislației autohtone. Exact când domnul, simțind cum legea putea deveni un mijloc de limitare a autorității personale, a luat hotărârea de a o eluda prin instituirea aceluși cod cutumiar domnesc, tot astfel presimțind o anume formă de dependență și subordonare spirituală față de mitropolitul țării, prin fixarea și chiar redactarea blestemului, a găsit soluția radicală de eliminare a sa din formularul diplomatic obligatoriu al hrisovului domnesc, ceea ce s-a constituit în momentul esențial în procesul de laicizare a justiției medievale din Țara Românească.

Integrând această modificare în sfera largă a schimbărilor produse în general în tipologia documentelor de epocă și în special apariția altor feluri de acte și nu întâmplător cele ale particularilor, rezultă că decizia domnească a avut o intenționalitate bine gândită.

Astfel, la scurt timp de la semnarea primelor zapise încheiate în Țara Românească, se poate constata în formularul lor diplomatic prezența, la început sporadică, a blestemului ca garanție perenă, unică a respectării înțelegerii perfectate. Deși componența unilaterală, conținând numai blestemul, ar putea conduce la concluzia preluării directe din varianta ordalică orală creată de localnici, în compoziția sa redacțională elementele de dogmă creștină sugerează mai degrabă preluarea sa din hrisovul domnesc. În zăpăsul din 1630 (7138) mai 12, la înțelegerea dintre Stanciu logofăt și Oancea logofăt cu egumenul Nicodim de la mănăstirea Valea pentru o țigancă, s-a considerat necesar să se introducă blestemul

³⁶ Ibidem, vol. III, nr. 114.

³⁷ Ibidem, nr. 126.

³⁸ Ibidem, vol. XI.

³⁹ Ibidem, vol. XXIV.

impotriva oricăror contestări ulterioare: „Iar care va mai scorni pără de acum înainte, acela om să fie blestemat de Vlădica Hristos și de 318 oți și vă Nichei și să lucuiască cu Iuda și cu Aria”⁴⁰.

Printru schimbul de moșii intervenit între Staico paharnic și soția sa Rada se consemna în finalul actului din 1632 (7140) august 15: „Iar cine va sparge această tocmeală a mea și de va fi legea să-i vânz... moșiile ei, ia să fie săracă, bine va fi, iară de nu, acela om ce va sparge această tocmeală să fie proclei și afurisit și blestemat de Vlădica Hristos și de 318 oți și vă Nichei”⁴¹.

Faptul că pentru populația localnică blestemul scris rămânea totuși o formulă abstractă, este atestat de adăugirea unor constrângeri mai palpabile, chiar dacă erau de natură pecuniară. De aceea la 1628 (7137) octombrie 30, când Stan logofăt se înțelegea cu Gheorghe vătaf, după ce se judecase pentru moșia Dobrotești, se fixează un blestem fondat exclusiv pe pedeapsa pecuniară: „... și gloabă ughi 40”⁴².

Mai interesant că aceeași formulă inițiată de localnici a fost preluată și de hrisovul domnesc de întăritură acordat la 1629 (7137) ianuarie 10, de către Alexandru Iliș⁴³.

Ipoteză preluării blestemului domnesc de către zapisul particularilor este confirmată deci și de crearea ipotezei inverse, relevând că a existat o simbioză reală și constructivă între cele două tipuri de acte. Alexandru Iliș, reînnoind în 1628 (7136) iunie 5, lui Antonie cămărășanul mai multe ocini, arăta în continuare „... am văzut domnia mea și zapisul de cumpărătură de la mâna lui Ghedeon, la mâna jupanului Antonie (...) făcut cu mare blestem”⁴⁴, drept pentru care domnul l-a reproduș identic, reactivându-l în aceeași substanță juridică.

Preluarea blestemului domnesc de către zapisele particularilor s-a făcut prin acceptarea și chiar prin încurajarea tacită din partea domniei, iar coincidența semnalării sale la începutul secolului al XVIII-lea este cu atât mai semnificativă.

Tot atunci sau poate chiar mai devreme, dacă ar fi să se ia în considerație actul din 1571 (7079) mai 20, blestemul, în formula domnească de redactare a fost introdus și în cartea județului și pârgarilor, consolidând astfel nu numai propria hotărâre, ci și instituția administrativ-locală. Faptul că la data amintită deja era vorba de întărirea unei dării făcute de un anume Nicolae către mănăstirea Sf. Nicolae din București îndreptăța cu atât mai mult introducerea afuriseniei, tocmai pentru că actul era o reproducere fidelă în structură și fond a hrisovului domnesc⁴⁵.

Aceeași pledoarie pentru respectarea așezământului lor se înscrie în tentativa de copiere fidelă a formularului de cancelarie: „... și oricare om se va ispiti să strice această întocmire a noastră și această carte a noastră, acel om să fie de trei ori blestemat și afurisit și să aibă parte cu Iuda și cu Arie și să fie blestemat de 318 sfinți părinți cari sunt la Nicheia”. Mult mai concis, poate și din pricina stării de conservare precară, este blestemul pus de Iane județul cu cei 12 pârgari la <1627-1628 iulie> pentru un loc de casă din București a lui Lepădat logofăt⁴⁶.

Mai interesant că blestemul a fost preluat și de actul emis de autoritățile cu competență juridică acționând la nivel local. Raportul celor 6 boieri judecători numiți pe moșia Gânda pentru a

⁴⁰ Ibidem, vol. XXIII, nr. 98.

⁴¹ Ibidem, nr. 409.

⁴² Ibidem, vol. XXII, nr. 112.

⁴³ Ibidem, nr. 207.

⁴⁴ Ibidem, nr. 102.

⁴⁵ Ibidem, vol. VII, nr. 26.

⁴⁶ Ibidem, vol. XXII, nr. 242.

rezolva conflictul ivit între mănăstirea Bistrița și Buzinca mare comis se încheia cu garantarea dreptății prin propriile lor conștiințe: „Drept aceia și noi încă am făcut această carte a noastră de judecată cum am aflat cu sufletele noastre”⁴⁷.

Prezența blestemului în actul comisiei de judecată pentru hotărnicii constituie totuși o excepție specifică perioadei de tranziție spre alte forme. Astfel, deși justiția își păstrează caracterul pregnant religios, constrângerea spirituală devine extrajuridică, evoluând paralel, dar cu efecte specifice realizate prin intermediul acelor iradierii tradiționale.

Extinderea jurământului/blestem în celelalte tipuri de acte a fost determinată și de altă cauză, anume tendința tot mai accentuată de lărgire a sferei de aplicare, a motivațiilor concrete. Astfel, prin tradiție cutumiară arhaică și orală, acesta era invocat numai în pricinile privind dreptul de stăpânire al pământului, cu acea diversitate limitată a manifestărilor (împroprietăriri, confirmări, delimitări, etc.) specifică perioadei desprinderii din devălmășie și apoi cea a constituirii a marelui domeniu funciar. Evoluția relațiilor socio-economice în societatea medievală a Țării Românești în secolele următoare a avut drept consecință apariția unor noi motivații legate de complexitatea legăturilor funciare. Astfel, înfrățirea satului Soricul cu Stăneștii, în 1570 (7078) mai 20, era pecetluită de domn cu precizarea că „oricare dintre ei care se va apuca să strice această întocmire și judecată a domniei mele, să fie blestemat”⁴⁸, reproducând în continuare formula obișnuită, pentru ca în final să adauge: „... și alt nimeni neclintit după porunca domniei mele”.

Reînnoirea vechilor hrisoave de stăpânire a proprietății era un prilej de citare a blestemului, fie în forma directă, așa cum apare în actul lui Alexandru Coconul din 1627 (7136) noiembrie 3, „și încă blestem punem domnia mea...”⁴⁹, fie în cea indirectă, din același an, iunie 5, pentru ocinile cumpărate de Antonie cămărașul⁵⁰.

Dacă în secolul al XV-lea și cel următor confirmarea dreptului de proprietate era însoțită frecvent de scutirile de dări, la un moment dat s-a făcut o departajare evidentă, astfel că scutirea de dări⁵¹ sau reînnoirea sa⁵² a reprezentat un motiv curent și de sine stătător de fixare a constrângerii spirituale.

O situație mai deosebită se întâlnește în hrisovul lui Alexandru Iliș din 1628 (7136), când acorda mănăstirii Argeș dreptul de judecată și de vamă asupra zonei Argeș, pentru care stabilea un groaznic blestem, dar totodată intervenea și cu limitarea atribuțiilor lor: „... nici un amestec să nu aveți cu orașul, numai să judecați țara, iar orașul să-l lăsați”⁵³.

Altă motivație semnalată în prima jumătate a secolului al XVI-lea, având însă o acțiune temporală limitată, a fost eliberarea din rumânie, pentru care domnul s-a considerat obligat să o consfințească prin blestem, nu dintr-o rutină redacțională de cancelarie, ci din considerații juridice mai profunde. Întreg satul Gureani (Gorj) a fost eliberat din rumânie la 1628 (7136) august 17, iar

⁴⁷ Ibidem, vol. XXIV, nr. 261.

⁴⁸ Ibidem, vol. VI, nr. 204.

⁴⁹ Ibidem, vol. XXII, nr. 280.

⁵⁰ Ibidem, nr. 102.

⁵¹ Ibidem, nr. 168, nr. 135, nr. 348.

⁵² Ibidem, nr. 40.

⁵³ Ibidem, nr. 14.

pedeapsa divină era invocată special pentru evitarea oricăror abuzuri ulterioare, dar poate și ca o compensație morală pentru acea nedreptate instituită prin abuziva „legătură a lui Mihai”⁵⁴.

Desigur, sunt semnalate și situații excepționale, căci interesant și unic prin conținutul său este hrisovul lui Leon Tomșa din 1631 (7139) iulie 15, prin care adopta anumite măsuri pentru îndreptarea pagubelor făcute de grecii veniți în țară, iar includerea blestemului în text, într-o vreme când nu mai exista nici o obligație în acest sens, relevă importanța acordată de domnie finalizării acestei hotărâri⁵⁵.

Extinderea sa s-a resimțit și în actele particularilor, iar domeniul principal l-a constituit actul testamentar, esențială fiind referirea la proprietatea funciară. Astfel, Dumitru vornic din Mogoșești lăsa fiului său Bunea logofăt ocini în Grădiștea de Sus și de Jos, pecetluind actul său din 1628 (7136) iunie 22, numai cu componenta constrictivă a blestemului⁵⁶. În <1634> noiembrie 2, când Maria fiica lui Stațco postelnic lăsa moștenire averile sale lui Ianu spătar și fiicei sale Elina, blestemul devenea clauză testamentară⁵⁷.

Deși fixat printr-o altă procedură juridică, în secolul al XVIII-lea blestemul s-a aplicat în situații mult mai diversificate, conservându-și deci valoarea sa constrictivă în aflarea adevărului. Astfel, era invocată la vânzarea caselor⁵⁸, la confirmarea existenței unei diate⁵⁹, pentru datorie de bani⁶⁰, pentru furt⁶¹, pentru zestre⁶², pentru verificarea existenței unor vedre de vin⁶³, dar mai ales pentru verificarea seriozității mărturiilor⁶⁴.

La capătul acestor investigații documentare se poate constata deci că apariția unor tipuri de acte și pătrunderea treptată și spontană a blestemului în formularul lor diplomatic, concomitent cu retragerea la fel de treptată din hrisovul domnesc, a fost o acțiune stimulată direct de domnie, orientată spre consolidarea autorității sale prin laicizarea justiției medievale din Țara Românească.

O consecință a acestei politici domnești a fost crearea cărții de blestem, de aceea trebuie socotită una din cele mai importante realizări juridice ale perioadei. Astfel, apare cu atât mai firesc momentul desprinderii blestemului de actul domnesc în vremea lui Matei Basarab și atât de aproape de promulgarea primei legiuri laice a Țării Românești, căci dincolo de aparențe, aceasta a însemnat o alternativă inteligentă de legiferare a subordonării bisericii față de domnie în procedura juridică, iar aplicarea trebuia efectuată înaintea apariției *Îndreptării legii* din 1652. Domnul era astfel deasupra legii pe care o aplica dacă și cum voia, dar avea și libertatea deplină de decizie asupra emiterii sau nu a cărții de blestem.

⁵⁴ Ibidem, nr. 144.

⁵⁵ Ibidem, nr. 255.

⁵⁶ Ibidem, vol. XXII, nr. 112.

⁵⁷ Ibidem, vol. XXIV, nr. 402.

⁵⁸ Ibidem, nr. 43, nr. 301.

⁵⁹ Ibidem, nr. 417.

⁶⁰ Ibidem, nr. 291, nr. 302.

⁶¹ Ibidem, nr. 647.

⁶² Ibidem, nr. 764.

⁶³ *Acte judiciare din Țara Românească (1775-1781)* București, 1978, nr. 420, 654, etc.

⁶⁴ DRH, vol. XXIV, nr. 791.

Coroborarea atentă a documentelor vremii relevă deci că în același spațiu temporal cu eliminarea blestemului se situează și crearea cărții de blestem a mitropolitului țării, ca act independent și intermediar între părți și care conținea exact aceeași formulă de anatemizare la care domnul renunșase.

O primă semnalare a cărții de blestem se înregistrează la începutul secolului al XVIII-lea, dar, fără a fi considerată ca fiind cea dintâi, ar trebui citată cea emisă de mitropolitul Grigorie la 1633 (7141) iunie 4, pentru cei 24 de boieri luați de Chisar paharnic pe moșia Dobriceni, pentru rumânie. Scopul intervenției era constrângerea celor 24 de boieri de a jura corect, „cu dereptu”⁶⁵. Din modul de redactare al actului se observă că mitropolitul fusese oarecum implicat în judecarea pricinii prin succintul istoric al conflictului, prezentat la început, dar aceasta nu depășea totuși sfera spirituală a atribuțiilor sale, adică lansarea constrângerii divine pentru obținerea adevărului. Formula de redactare, reunind binecuvântarea și blestemul aproape identică cu cea din hrisovul domnesc, atesta aceeași implicare a mitropolitului și în actul suveranului, de aceea crearea cărții de blestem, ca act independent, nu însemna renunșarea la procedura ordalică, ci doar o subtilă, dar radicală separare a domeniilor în cadrul aceleiași ierarhii juridice bine consolidate.

Tendința de imixtiune în prerogativa juridică domnească este mai pronunțată în actul emis de mitropolitul Eftimie la 1596 (7105) septembrie 28, când acesta își asumase dreptul de a judeca pricina mănăstirii Glavacioc cu Stanca lui Danciul vornic și cu David postelnic pentru satele Comoșteni și Sadova⁶⁶. Chiar dacă în final actul conținea blestemul în varianta domnească, aceasta nu era totuși o carte de blestem, ci rivaliza prin conținutul său decizional definitiv cu hrisovul domnesc.

Totuși, pentru prima jumătate a secolului al XVII-lea, cartea de blestem rămâne o procedură excepțională, confirmată de faptul că uneori era dată chiar de către patriarhul Ierusalimului, așa cum se întâmpla la 1630 (7138) iunie 28, pentru pricina dintre mănăstirea Cozia și sătenii de la Studenița⁶⁷. De fapt, înalta față bisericească fixa blestemul sub care trebuiau să depună jurământ megiașii desemnați pentru aceasta, dar semnificativă aici este precizarea că ei fuseseră „luați pre răvașe domnești”, ceea ce dezvăluia subordonarea juridică față de domnie, exercitată chiar și la nivelul celei mai înalte ierarhii bisericești. Mitropolitul țării sau patriarhul Ierusalimului dobândeau dreptul de emitere a cărții de blestem abia după ce domnul admitea aplicarea procedurii respective, uneori exprimându-și apobarea sau nu față de persoanele nominalizate, propuse din rândul localnicilor. Acesta era deci statutul juridic pe care și-l crease și consolidase cu tenacitate și inteligență domnia până la începutul secolului XVII-lea.

Prin apariția noului tip de act domnia a intenționat să acționeze în două direcții paralele: pe de o parte, să creeze cadrul menținerii obiceiului tradițional al jurământului/blestem la nivel local, dar a intervenit asupra sa modelându-i conținutul și forma pentru a servi funcției domnești de coordonare și decizie absolută, iar, pe de alta, să instituționalizeze procedura jurământului, marcând un moment esențial în organizarea juridică a Țării Românești.

Renunșarea la jurământul/blestem din formularul hrisovului domnesc a echivalat cu o separare evidentă a domeniilor, dar dincolo de aparențe, acesta a devenit un instrument juridic mai eficient și discret la dispoziția domniei. Abundența conflictelor, dar mai ales a recursurilor la pricinile deja

⁶⁵ Ibidem, vol. XXIV, nr. 89.

⁶⁶ Ibidem, vol. XI, nr. 209.

⁶⁷ Ibidem, vol. XXIII, nr. 123.

judecate, trebuie să fi sugerat suveranului adoptarea acestei forme preventive de cercetare. În temeiul cărții de blestem se instituia o cercetare sub prestare de jurământ înainte de emiterea hotărârii domnești. Ca urmare, calitatea juridică a destinatarilor actului se modifica în sensul că aceștia nu mai erau beneficiarii așezământului, ci martorii, deținători ai adevărului, convocați înaintea instanței pământene și divine.

În consecință, crearea cărții de blestem a mitropolitului țării a consfințit modificarea definitivă a conținutului și destinației legământului spiritual, radical diferită de hrisovul domnesc prin finalitatea sa imediată și prin transformarea destinatarilor în categorie juridică.

În noul context creat s-a destrămat treptat calitatea sa de act în sine, devenind fundamentul unei proceduri juridice de referință pentru secolul al XVIII-lea și cel următor. Restrâns exclusiv în sfera măturiei, blestemul și-a recăpătat astfel menirea sa inițială de jurământ, regăsind acea matcă originară a cutumei orale tradiționale.

Structura compozițională a actului imita în ansamblu formularul diplomatic al hrisovului, pentru că rezerva un spațiu amplu motivației sau istoricului conflictului, pentru ca în final să lanseze blestemul în varianta domnească, cu cele două componente: binecuvântarea și blestemul.

Se constată însă că, în pofida conținutului său profund religios, apariția procedurii cărții de blestem a constituit momentul laicizării justiției din Țara Românească, ilustrând mai pregnant separarea puterilor în stat, concomitent cu relația de subordonare conform noii ierarhii socio-politice instituite.

Același procedeu de laicizare transpore și din mecanismul de declanșare a procedurii de depunere a jurământului/blestem, pentru că singurii în măsură să acționeze erau marii boieri judecătorești. Astfel, în pricina pentru moșia Chiozdeni (Slam Râmnic), dintre Iordache Neculescu și moșnenii de acolo, marii boieri, după efectuarea cercetării, propuneau domnului, în anaforaua lor din 1776 iunie 6, „care carte de blestem fiind făcută după cum să cuprindă mai sus, să fie luminată porunca înălțimii tale înaintea dumnealor ispravnicilor județului să o citească lui Manolache Robe arhiepiscop, și în ce chip va primi blestem, să scrie el cu mâna lui cum scrie mai sus, să să iscălescă”⁶⁸.

De fapt, reconstituirea întregii filiere procedurale conduce la concluzia instaurării în Țara Românească în secolul al XVII-lea a tendinței progresive de desprindere a justiției de biserică, favorizată de apariția praxilei autohtone, a principiilor de organizare juridică, dar și a organelor de judecată ca instituții de sine stătătoare. Pe parcursul judecării pricinii și numai în cazuri excepționale, marii boieri erau cei care solicitau domnului aplicarea procedurii de blestem, tot lor revenindu-le obligația demersurilor necesare atât pe lângă mitropolie, pentru emiterea „cărții” propriu-zise, cât și pe lângă ispravnicii județului. Odată depășit acest stadiu, întreaga responsabilitate privind organizarea ceremoniei rituale revenea ispravnicilor județului, ca autorități juridice locale. Aceștia trebuiau să anunțe și să convoace la o dată anume părțile implicate în conflict. Modalitățile de intervenție la nivel local erau de obicei consemnate în anaforaua boierilor judecătorești, așa cum procedau la 1779 martie 1, în conflictul lui Manolache cu Iordache logofăt pentru două pogoane de vie, căci, după ce arătau mai întâi că: „... am găsit cu cale să să facă carte de blestem asupra Dinului și asupra Păunii”, nominalizând deci localnicii desemnați pentru jurământ, precizau în continuare obligația că „... ducând-o la dumnealor ispravnicii județului, dumnealor să cheme pe Păuna, cât și pe Dinu Căprescu...”⁶⁹. Important era că anaforaua lasă să se înțeleagă că nerespectarea procedurii și a termenelor putea conduce la pierderea procesului.

⁶⁸ *Acte, judiciare din Țara Românească (1775-1781)*, nr. 107.

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 682.

Antrenarea ispravnicilor județului în procedura de blestem nu se limita doar la aspectul organizatoric formal, ci atrăgea implicarea lor cu responsabilități de martor înaintea domnului garanți ai legalității întregii acțiuni, având totodată obligația de a-i comunica în scris rezultatele demersurilor. În virtutea acestor drepturi boierii judecători arătau, în actul deja citat, din 1776 iunie 6, pentru moșia Chiozdeni, că: „... după ce va primi-o și va iscăli (cartea de blestem – *n.n.*) scriind cu mâna lui cum scrie mai sus, să să iscălească și dumnealor ispravniciei mărturie, adevărind înălțimii tale cum că înaintea dumnealor au primit cartea și au scris cu mâna lui, cele ce au știut, prin blestem, ca să să poată hotărâ această judecată de înălțimea ta”⁷⁰.

Alteori, sarcinile transmise de comisia de judecători erau mai dificile, fiind necesare mai multe intervenții la fața locului, căci în ianuarie 14, 1777, în pricina între șetrarul Șerban Oteteleșanu cu sătenii din Băteșani, Mărgineni și Mățulești (Vâlcea), veliții boieri propuneau ca „să să orânduiască 6 boieri hotarnici, pe care îi va cere și o parte și alta, însă trei de o parte și trei dăspre alta, cu portărel, și să meargă acolo în fața locului și să strângă pe toți moștenitorii, cum și pe alți împrejurenii ce vor avea moșie pe lângă această moșie și prin carte de blestem a preasfinții sale părintelui mitropolitului să tragă acea moșie toată”⁷¹. Împlinirea tuturor acestor prevederi înainte de depunerea jurământului/blestem reveneau ispravnicilor de județ, orice abatere putând anula procedura finală de „tragere” a moșiei.

Semnificativ este faptul că domnia a considerat necesară implicarea ispravnicilor de județ în acțiunea juridică, nu numai în virtutea atribuțiilor lor generale, stipulate probabil mai mult oral, ci a instituit și o formulă mai concretă și mai responsabilă prin depunerea propriei iscălituri.

Rostul iscăliturilor ispravnicilor de județ în actul final era acela de a confirma nu numai îndeplinirea procedurii, stabilite de veliții boieri-judecători, ci și legalitatea sa. De aceea în anaforaua din 1776 noiembrie 17, se recomandă ca „... într-aceia carte de blestem supt iscăliturile tuturor să iscălească și dumnealor ispravniciei ca să te încredințezi înălțimea ta”⁷². Angajarea prin iscălituri a ispravnicilor era și mai bine justificată în anaforaua din 1776 iulie, pentru moșia Brătivoiești, căci „... după ce vor primi acei împrejurați carte de blestem și vor iscăli în dosul cărții, fiecare cum știe pricina, să iscălească și dumnealor ispravniciei cu mărturie”⁷³, tot lor revenindu-le obligația de a trimite domnului această carte de blestem semnată, împreună cu anaforaua.

Semnăturile ispravnicilor județului echivalau însă cu o legalizare oficială, mai precis cu obținerea confirmării definitive a aplicării procedurii de blestem, în condițiile în care exista totuși posibilitatea ca localnicii să nu primească blestemul. Din păcate conținutul documentelor prezintă mari lacune de informare, limitând determinarea exactă a influenței acestor reprezentanți locali.

Martorii puteau însă să nu accepte luarea cărții de blestem și atunci trebuiau găsite alte mijloace juridice pentru soluționare. În conflictul ivit între schitul Brătiești și sătenii din Pășiși pentru un hotar de moșie, s-a făcut „poruncă isprăvnicească către dumnealui lordache Balotă fiind zapciu” pentru cercetare. Ca urmare „au chemat pă toți brăteștii de față și i-au întrebat să arate în frica lui Dumnezeu, că de nu vor arăta, pă urmă li să va da carte de blestem”⁷⁴. Este relevată cu claritate aici

⁷⁰ Ibidem, nr. 107.

⁷¹ Ibidem, nr. 261.

⁷² Ibidem, nr. 265.

⁷³ Ibidem, nr. 49.

⁷⁴ Arh. St. Buc. *Episcopia Argeș*, V/35.

intenția constructivă a procedurii, ceea ce motivează de altfel și reacția sătenilor exprimată în actul din 1799 octombrie 28: „Și au zis toți într-un glas că carte de blestem nu primesc niciunul, aruncând toți pricina la pârcașul Preda cel Bătrân, că el știe toate hotarele”.

În consecință, soluția fusese dată chiar de către săteni, pentru că Preda Gorunescu, deși bătrân și orb, a acceptat declarația privind vechile hotare. Importantă era mărturisirea sa, conținută în același act, pentru că ilustra valoarea juridică a blestemului în mentalitatea contemporanilor: „Acest hotar l-am arătat cu Preda Gorunescu la sfârșitul vieții mele, una temându-mă de păcat, alta ca să nu mai ia alții cartea de blestem, în urma mea”. De aici rezultă că intrarea sub incidența acestei proceduri nu era o situație normală pentru localnici, probabil din cauza responsabilității spirituale.

Nouă era însă acea libertate juridică dobândită desigur prin tendința de laicizare relativă a jurisdicției din Țara Românească, aceea de a refuza luarea cărții de blestem. Semnalată în documente abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea, și mai ales în cel următor, aceasta trebuie să se fi conturat totuși în practica juridică mult mai devreme, iar momentul ar trebui corelat cu apariția „Pravilniceștii condicii”.

Situația complexă ivită pe moșia Butiasca (Argeș) a mitropoliei în confruntarea dintre preotul de acolo și sătenii din Vulturești a ridicat nenumărate dificultăți înaintea judecății, tocmai din pricina acestei mobilități în acceptarea sau nu a procedurii de blestem, după cum relatează în actul său din 1803 aprilie 23 Dositei Ancoșan. O primă tentativă de aplicare s-a făcut pentru a descoperi ocolnică scrisă, bănuindu-se a o fi deținut bătrânul satului Marin, de aceea: „S-au apucat unchiaș Marin cu strânsoare ca să scoată acea ocolnică. Zice că au fost dar s-au prăpădit și *blestem zice că primește*, că nu-i știe de știre ce s-au făcut”⁷⁵.

A existat și propunerea luării blestemului de către părțile direct antrenate în conflict, dar aici reacțiile au fost contradictorii, pentru că „moșnenii cerea să primească blestem după a lor știință și să hotărască sau să primească jăluitoarii, mai vârtos popa Stanciul duhovnicu și să rămână odihniți”. Partea adversă s-a dovedit total împotrivă, arătându-se că „Popa Stanciul și cu ceilalți jăluitoari zic că ei, după cum știu vechea stăpânire în frica lui Dumnezeu arată, iară blestem nu primescu...” Semnificativă este aici disjungerea pe care însuși jăluitoarii contemporani o fac între procedura blestemului, ca expresie a jurisdicției pământene și sacralitatea responsabilității lor înaintea divinității, de unde și poziția diferită, de refuzare a celei dintâi și de acceptare a celei din urmă, de la care de fapt nu se puteau sustrage.

Nu lipsită de interes este și motivația pentru care nu primesc blestemul și care era menționată chiar în act: „... iară jăluitoarii nu primesc zicând că ei sunt niște clăcași și *nu pot să să încarce cu blestem*”. Conotația socială introdusă de această precizare conturează deja caracterul preferențial al justiției medievale românești, deși aici afirmația avea mai mult o nuanță speculativă, cu intenția evidentă de sustragere.

Despre ceremonialul depunerii jurământului pe cartea de blestem nu s-au păstrat decât relatări ulterioare, deci indirecte și pentru că citarea lor nu avea decât o intenționalitate probatorie curentă, detaliile sunt mai puțin prezente. Din anaforaua boierilor emisă la 1777 pentru elucidarea situației venitului de pe moșiile Drăguleasca și Zămbreasca (Telm.) reiese ca element semnificativ caracterul public și evident oral al ritualului, specificându-se: „... cercetând prin vecini împrejurări de *am citit tuturora* și cartea de blestem...”⁷⁶. După antrenarea colectivă în citirea actului constrictiv, urma însă

⁷⁵ Arh. St. Buc. *Mitr. T. Românești*, CCXC/48.

⁷⁶ *Acte*, nr. 492.

exprima ea individuala a răspunderii, exercitată de astă dată prin marturia scrisă: „... și fieștecarele după cum au știut au mărturisit în fața lui Dumnezeu și *s-au iscălit* în dosul cărții de blestem”.

Sistemul depunerii semnăturii pe verso-ul cărții de blestem trebuie apreciat, din perspectivă istorică, drept o expresie a evoluției medievale românești, pentru că atrăgea responsabilitatea individuală a martorilor, iar din perspectivă imediată, cauzală, oferea posibilitatea identificării și chemării declaranților în procedură de recurs.

În acest mod fusese identificat Barbu Cațiche slugerul, care depusese anterior un jurământ strâmb, în conflictul pentru niște țigani și ca urmare, în anaforaua din 1776 iulie 4, se preciza atitudinea adoptată față de un asemenea delict: „ca un călcător dă jurământ, la blestem nu i să dă credință”⁷⁷. Deci nu era prevăzută o măsură punitivă, fizică sau pecuniară, ci numai una morală, obiectivată în excluderea sa de la orice jurământ ulterior.

Revenind la ritualul practic al depunerii jurământului/blestem, o semnalare singulară, dar cu atât mai prețioasă, apare în actul boierilor din 1780 martie 14, când, judecându-se un conflict pentru o sumă de bani, dintre Vlad Tulbureanu și Dumitru Lipscanul, se consemna că „... după poruncă *au băgat* pă acel Vlad în *sfânta biserică* și fiind dă față și Dumitru Lipscanul neguțătoru, ce cerea acești bani dă la dânsul, *i-au citit cartea dă blăstem* după cuprinderea ponturilor ce mai sus să arată și arată că au primit blestem”⁷⁸. Aceeași procedură, într-o formă indirectă, tot pentru o datorie de bani, este citată în 1776 martie 22, anume că „dumnealui logofătu Badea primi că, de va face dumnealui logofătu Nicolae cum *este obiceiu*, pe ponturile ce i se va da, dar atunci a fi răbdător dă bani și dumnealui logofătu Nicolae necurat”⁷⁹.

La hotărnicii, după citirea actelor și depunerea jurământului în biserică, ceremonialul era completat cu alte practici absolut necesare. În 1783 iulie 23 nai mulți preoți și „moșneni bătrâni de la Dârvari pă Mostiște, sud Elf(ov)”, mărturiseau că „știind semnele hotarelor, în frica lui Dumnezeu după cum s-a citit și cartea de blestem, am mersu de am arătat hotar pre unde am pomenit despre Golgota”⁸⁰. De fapt practica este întâlnită și în secolul al XVII-lea, pentru că în 1678 (7186) martie 18, pentru hotarul Obileștilor pe Colentina se arăta: „Deci noi ne-am strânsu toți la un loc pe această ocină ce scrie mai sus și cu alți mulți megiași și bătrâni și am citit cartea sfinții sale părintelui Vlădicăi cu mare afurisanie și groaznic blestem, scriind asupra celora ce ar ști și n-ar mărturisi drept”⁸¹. Dacă în celelalte pricini depunerea jurământului încheia întreaga procedură, în judecățile pentru hotare abia din acel moment începea derularea demersurilor pentru aflarea adevărului, prin reconstituirea la fața locului a delimitărilor anterioare.

Apărută în prima jumătate a secolului al XVII-lea ca procedură de excepție, cartea de blestem întocmită cu prilejul cercetării conflictelor de proprietate a continuat deci în altă formă cutuma cojurătorilor, selectând prin constrângerea spirituală scrisă numai pe cei care, din întreaga colectivitate locală, cunoșteau faptele și își asumau responsabilitatea mărturiei. De aici se poate deduce că alegerea lor se făcea în acel moment și pe acest criteriu de cunoaștere, prin acceptare directă și nu prin nominalizare anterioară. Din păcate documentele nu sunt suficient de explicite în

⁷⁷ Ibidem, nr. 169.

⁷⁸ Ibidem, nr. 811.

⁷⁹ Ibidem, nr. 97.

⁸⁰ Arh. St. Buc. *Mitr. T. Românești*, XVII/71.

⁸¹ Arh. St. Buc. *Mitr. T. Românești*, XIX/6.

dezvăluirea modului de angajare și cointereseare a locuitorilor în depunerea mărturiei, pentru că exprimarea foarte generală surprinsă în actul din 1700 (7208) iulie 6 „... și dacă nu veți vrea să adevărați și să descoperiți semnele și hotarele moșiei...”⁸², excludea orice individualizare, dar prin amenințarea însoțită de groaznică afurisenie putea constitui un temeinic motiv de refuz de participare din partea celor convocați.

Considerații de ordin practic au condus deci uneori la nominalizarea hotarnicilor jurători, așa cum proceda în cartea de blestem din 1722 noiembrie 14, pentru identificarea hotarelor moșiei Măceșul Mare, când au fost însemnate numele „bătrânilor” chemați să jure⁸³. Măsura s-a extins totuși abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când s-a înregistrat o modificare esențială în redactarea cărții de blestem, prin introducerea unui paragraf special cu numele martorilor chemați să depună jurământul, deși de cele mai multe ori informația provine din surse indirecte. Astfel, într-o anafora din 1777 noiembrie 29, se indică că fusese prezentată o carte de blestem purtând numele și iscăliturile martorilor luați pe moșia Valea Largă, în care se arată că au dat mărturie „un popă Duca, Popa Dumitru din Valea Largă (...) iscăliți în dosu cărții de blestem...”⁸⁴.

Consemnarea numelui martorilor era propusă de obicei chiar de către judecători, căci în 1778 ianuarie 23, pe moșia Hotaru Izvoranilor aceștia cereau ca „... acei ce vor mărturisii oricum să să iscălească în dosu cărții de blestem...”⁸⁵. Schimbarea intervenită în conținutul cărții de blestem trebuie corelată cu modificarea statutului juridic al hotarnicilor și cu noile funcții administrativ-locale create după reorganizarea justiției în Țara Românească pe baze moderne.

În aceste condiții era firesc să se semnaleze la sfârșitul secolului al XVIII-lea în actele respective exercitarea constrângerii spirituale împotriva unor persoane nominalizate, renunțându-se la acea formă selectivă generală asupra tuturor locuitorilor care cunoșteau adevărul. O ilustrare indirectă este menționată în actul din 1791 mai 12, pentru moșia Nănești, căci mitropolitul țării, nemulțumit de refuzul lui Constantin Nănescu de a participa la hotărnicie, cerea divanului „... să-l ducă în fața locului, să să cerceteze semnele fieștecărei moșii, una de către alta, cu carte de blestem, prin mărturii, oameni știutori”⁸⁶.

Tot în cazul hotărnicii exista însă și situația când localnicii nu se mai puteau sustrage de sub incidența cărții de blestem, mai exact atunci când era lansată asupra întregului sat, pentru a scoate la iveală actele doveditoare. Astfel, cei șase boieri judecători luați pe moșia Frumușani mărturiseau la 1704 (7212) februarie 25, că fusese dată „o carte a sfinții sale părintelui Vlădicăi cu mare blestem și groaznică afurisenie asupra moșnenilor și a tuturor megiașilor bătrâni, cum ca să scoată moșneanii toate cărțile ce ar fi având de moștenire...”⁸⁷. Efectul se pare că nu a fost cel scontat, dar explicația ar trebui căutată în altă parte. În elucidarea problemei, ar trebui pornit de la o ipoteză firav conturată, anume posibilitatea existenței altei cutume cu circulație paralelă și exclusiv orală, fundamentată pe un alt blestem de nuanță arhaică și ordalică, interzicând arătarea documentelor, de aceea o investigație de profunzime, antrenând informații și din alte domenii (etnologie) ar putea conduce la concluzii surprinzătoare privind această cutumă din vechiul drept românesc.

⁸² Arh. St. Buc. *Mitr. Ț. Românești*, XI/6.

⁸³ DRA, vol. I, nr. 112.

⁸⁴ *Acte...*, nr. 420.

⁸⁵ *Ibidem*, nr. 463.

⁸⁶ Arh. St. Buc. *Mitr. Ț. Românești*, CXXVIII/21.

⁸⁷ Arh. St. Buc. *Mitr. Ț. Românești*, XIV/19.

O formă specială de jurământ/blestem relevată de documentele vremii este cea consemnată sub denumirea de „jurământul cu brazda în cap” sau „cu sacul în spinare”, având drept fundament constrângerea spirituală tradițională, la care se alăturau diverse practici de nuanță ordalică. Exegeza de specialitate a acordat de timpuriu un larg spațiu acestei cutume, situând-o înaintea altor mărturii orale. O prezentare concisă, dar elocventă este publicată în 1865 de Gheorghe Missail și citată deja⁸⁸.

Deși unanim recunoscut ca practică juridică în hotărnicii, nu au lipsit controversele, căci autorul amintit sublinia utilitatea sa numai în situații conflictuale. Gh. Fotino în 1925 susținea că „în vechiul nostru drept se întâlnește (...) în toate pricinile privitoare la determinarea și fixarea hotarelor”⁸⁹. De asemenea câteva decenii mai târziu, cunoscutul sociolog H. H. Stahl afirma că „la noi în toate cazurile cel ce lua traista în cap nu e un martor, cum se afirmă adeseori, ci însuși împricinatul...”⁹⁰. La o analiză comparativă de detaliu se constată că nu numai calitatea juridică a celui ce lua brazda sau sacul reprezenta singura chestiune controversată în privința acestei forme de jurământ, dar pentru elucidarea problemei nici mărturiile citate în această lucrare, nici cele relevate cu alte prilejuri, nu sunt suficiente pentru clarificarea definitivă a problemei în acest moment.

Cercetările istorice și juridice întreprinse până acum au abordat treptat această formă a simbolismului arhaic sub raport global, considerându-l o practică unitară și perenă, ceea ce ar fi impus o limită în interpretarea datelor. De aceea în acest context este cazul a propune o nouă ipoteză mai mobilă și mai nuanțată în temeiul căreia ar trebui să se recurgă la o disjungere a cutumei în două practici distincte: jurământul și „luarea brazdei”, pentru ca la un moment dat să se fi produs reunirea. De fapt, o încercare timidă și abia sugerată se conturează încă din 1922 la D. Mototolescu, atunci când arăta că obiceiul luării brazdei era susținut și prin blestem⁹¹, funcția revenind după opinia sa martorilor. De aici ideea că numai cele două laturi combinate, susținându-se reciproc puteau oferi garanția mărturiei, repetabilă, după cum susține autorul o dată la identificarea și a doua oară la fixarea semnelor, după aprobarea prealabilă a domnului.

Chiar dacă în alt sens, și cunoscutul jurist St. Berechet a propus o disjungere, susținând exigența/circulația unui „jurământ obișnuit” și a unui „jurământ mare bisericesc”⁹², dar abordarea concisă face ca problema să rămână ambiguă și oricum nerezolvată.

O altă lacună evidentă în literatura de specialitate rezidă din absența unei încercări de încadrare temporală precisă, reieșind de aici că „jurământul cu brazda în cap” ar fi existat constant pe toată perioada evului mediu din Țara Românească, fiind o moștenire din perioada prestatală. În schimb, s-au făcut referiri cronologice la dispariția instituției jurătorilor, pe care St. Berechet o situează foarte precis ca petrecându-se între 12 august și 2 mai 1681, în domnia lui Șerban Cantacuzino⁹³, iar I. C. Filitti aprecia că s-ar fi produs în prima jumătate a secolului al XVIII-lea⁹⁴.

În absența unei delimitări cronologice în comentariile de specialitate, semnificativă apare însă citarea exemplelor, astfel că toate documentele menționate de Gh. Fotino⁹⁵, C. C. Giurescu⁹⁶ și

⁸⁸ Vezi p. 2.

⁸⁹ Gh. Fotino, *Încercări...*, p. 28.

⁹⁰ H. H. Stahl, *Contribuții...*, p. 188.

⁹¹ D. Mototolescu, *Jurământul cu brazda în cap*, p. 10.

⁹² Șt. Berechet, *Procedura de judecată*, Iași, 1926, p. 127.

⁹³ Ibidem, p. 90.

⁹⁴ I. C. Filitti, *Contribuții...*, p. 45.

⁹⁵ G. Fotino, *op. cit.*, pp. 10-11, document din 1724 (7233) oct. 24.

⁹⁶ C. C. Giurescu, *Jurământul cu brazda în cap*, București, 1942, p. 182-203.

D. Mototolescu⁹⁷ referitoare la acest obicei aparțin secolului al XVIII-lea, de unde s-ar putea deduce că apariția sa este mult mai târzie și s-ar putea situa în jurul acestei date. Din coroborarea acestor semnalări documentare spontane și necorelate ale istoricilor amintiți cu alte date provenind din documentele editate și inedite ale vremii reiese că opiniile converg către aceeași concluzie.

În susținerea ipotezei după care „jurământul cu brazda în cap” s-a constituit în formă juridică definitivă abia în secolul al XVIII-lea argumentul decisiv este oferit de conținutul documentelor. Din investigațiile întreprinse până acum se poate observa că până în secolul al XVIII-lea toate actele consfințesc jurământul/blestem în varianta sa pără, fără nici o altă manifestare cutumiară practică. Consecvența de aproape patru secole a acestei variante lasă să se înțeleagă că era și unica existentă, iar constrângerea spirituală exercitată în această manieră reflecta profunda implicare religioasă a conștiinței locale.

Acceptând ideea disjungerii cutumei în două componente distincte, se poate admite și ipoteza apariției lor temporale în două momente diferite. Pentru identificarea chiar și cu aproximație a momentului reunirii lor într-o procedură unică este mai utilă analiza pertinentă asupra cauzelor care au generat-o, analiză ce se contituie în al doilea argument pentru susținerea afirmației privind apariția târzie a obiceiului „luării brazdei în cap”.

După cum s-a menționat și mai înainte, documentele vremii au ilustrat de timpuriu practica jurământului/blestem în formă orală și apoi scrisă, aplicată în pricinile neconflictuale sau conflictuale, exclusiv pentru proprietatea funciară. Diversificarea motivațiilor la sfârșitul secolului al XV-lea și a celui următor (veniturile proprietății, eliberarea din rumânie și chiar pricinile civile) a determinat extinderea sferei sale de acțiune, de unde s-a ivit necesitatea creerii unor mijloace mai convingătoare de exercitare a depunerii mărturie. Astfel pe o bază autohtonă fermă, la care s-au adăugat probabil unele influențe europene, trebuie să fi apărut obiceiul „luării brazdei în cap” sau „a sacului în spinare” sau alte variante izvorâte din fantezia populară, precum „bătaia copiilor” sau „pământul în ciubote”. Fuziunea celor două componente trebuie să se fi produs mai devreme, deși documentar era semnalată abia la jumătatea secolului al XVIII-lea.

În sfârșit, un alt argument în favoarea ipotezei că obiceiul este de dată mai recentă decurge din detaliile practice consemnate cu prilejul depunerii jurământului/blestem „cu brazda în cap”. Astfel, cartea de hotărnicie a lui Constantin Buzoianu fost mare armaș la 1744 iunie 15, în conflictul dintre mănăstirea Câmpulung și mănăstirea Vieroș, pentru locurile neîmpărțite ale locuitorilor din Izvorani, menționa unele practici de la o astfel de ceremonie: „... mers-am acolo în fața locului fiind și amândoi egumenii de față și am strâns preoți și megiași bătrâni după împrejur dentru carii s-au aflat că știu ei drumul pe unde au umblat, pe acele vremi și luând traistă cu pământ în spinare, au mers de au arătat drumul pe unde au umblat, punând și semne”⁹⁸. Mai jos se aduceau precizări asupra modalităților de depunere a jurământului: „Și au primit acei megiași să-și jure *cu mâna pe sfânta evanghelie*, pe unde au fost, pe acolo au arătat”.

Din redactarea actului se constată nu numai existența a două practici, ci și aplicarea lor în două momente distincte din punct de vedere temporal, dar și spațial, combinarea lor slujind aceluiași scop comun: aflarea adevărului. Mai interesantă se dovedește influența referitoare la depunerea jurământului, care se făcea foarte simplu, prin punerea mâinii pe evanghelie, excluzând deci

⁹⁷ D. Mototolescu, *op. cit.*

⁹⁸ DRA, vol. I, nr. 262.

redactarea unui jurământ special sau a unei cărți de blestem. Simplitatea acestui obicei atestă inutilitatea redactării unui blestem special, ceea ce se confirmă documentar, căci absența unui asemenea tip de acte este reală. Pe de altă parte, această simplitate însemna, contrar aparențelor, simplificarea procedurală, în sensul modernizării, blestemul fiind golit de încărcătura sa concretă legată de hotărnicii, pentru a căpăta o pronunțată încărcătură simbolică mai generală. Punerea mâinii pe evanghelie s-a constituit deci într-o nouă formă de jurământ, diferită și evoluată de prima, dar care confirma indubitabil că obiceiul „cu brazda în cap” sau „cu sacul în spinare” nu era o procedură arhaică, ci una modernă, chiar pentru motivul că în perioada arhaică și în primele secole după întemeierea statului era exclusă existența evangheliarilor și mai ales răspândirea lor într-o asemenea proporție la nivel local încât să asigure deplina legalitate. Dacă ar fi fost așa, tezaurul nostru de manuscrise și carte tipărită veche ar fi fost mai mare și desigur mai vechi.

Acceptarea ipotezei propuse de situare abia în secolul al XVIII-lea a jurământului cu „brazda în cap” generează însă o evidentă controversă cu opiniile exprimate anterior de primii istorici ai dreptului românesc, dar aceasta poate fi lesne elucidată prin integrarea în contextul istoric. Faptul că Gh. Missail, Gr. Tocilescu, D. Mototolescu, G. Fotino, au atribuit originea obiceiului perioadei prestatale, trebuie pusă în legătură cu afirmația după care aceasta ar fi o influență provenită din occidentul european. Ori singura explicație posibilă este aceea că toți acești antecesorii, prin studiile făcute sau completate în cunoscutele centre universitare europene s-au lăsat influențați de datările propuse în dreptul roman, francez, etc. de unde au preluat-o și au extins-o la dreptul românesc, pentru ca apoi, din lipsa unui codex documentar edit să o coroboreze numai cu datele semnalate în documentele secolului al XVIII-lea, extrapolând-o în schimb asupra întregii perioade anterioare, pentru a o situa chiar în antichitatea dacică.

Este foarte posibil ca străvechiul obicei roman să fi pătruns în procedura juridică a Țării Românești la începutul secolului al XVIII-lea, prin influența iluminismului domniilor fanariote, purtând amprenta unor adaptări locale.

Totuși, cutuma jurământului „cu brazda în cap”, asociată cu jurământul/blestem a apărut subit și fără o rezonanță tradițională semnalată documentar. Din păcate în acest stadiu al cercetării nu există informații suficiente pentru a permite o cât de sumară posibilitate de interpretare a acestui obicei. Poate în viitor o eventuală colaborare cu alte domenii ar putea aduce date semnificative, care să definească și să integreze acest obicei în contextul juridic tradițional al Țării Românești.

Deci se poate conchide că, în pofida opiniilor formulate până acum, procedura „jurământului cu brazda în cap” sau „cu sacul în spinare” nu are o proveniență arhaică, ci este de dată mai recentă, fiind atestată documentar numai în secolul al XVIII-lea, grefându-se pe singurul obicei străvechi cel al jurământului/blestem.

Modernizarea survenită în jurisdicția Țării Românești în secolul al XVIII-lea atât în administrarea probelor, cât și în desfășurarea curentă a situațiilor conflictuale, a impus cartea de blestem ca o procedură specială, menționată în anaforalele boierilor judecători chiar sub aceeași denumire. Efectul acestei modificări a fost mult mai profund, astfel că s-a ajuns la estomparea treptată a interesului pentru conținutul constrictiv concret al blestemului, păstrându-se numai nuanța sa spirituală, ridicată la rangul de simbol religios și juridic. Totuși cartea de blestem a mitropolitului țării a continuat să existe ca act, dar devenise numai un pretext juridic pentru declanșarea procedurii de recurs, ceea ce confirmă procesul de laicizare ireversibilă a justiției.

În această nouă conjunctură, în pofida aparentei descentralizării administrativ-juridice, domnul își consolida funcția sa juridică supremă, fiind singurul în măsură să decidă acordarea procedurii cărții de blestem. Intrarea jurământului/blestem sub directa autoritate domnească a însemnat desființarea treptată a cutumei și convertirea sa definitivă în procedură juridică. Din acest moment, semnalările locale în afara acestui cadru au dispărut sau dacă nu, se situau dcolo de legalitate, nefiind recunoscute ca elemente probatorii.

În finalul acestei ample investigații se pot reconstitui principalele momente ale evoluției jurământului/blestem, de la stadiul de cutumă orală, desfășurată la început în prezența și cu participarea autorității unice, supreme, comunitatea locală, preluarea sa apoi către domnie, cunoscând astfel în secolul al XVII-lea prima transpunere în scris, într-o variantă modelată de cancelaria suveranului. Penetrarea în actele particularilor a formulei din hrisovul domnesc a reprezentat un alt moment esențial, care trebuie corelat cu apariția cărții de blestem emisă de mitropolitul țării, primul document consacrat exclusiv acestei cutume și care în secolul al XVIII-lea a constituit fundamentul pentru o nouă procedură, oferindu-i chiar și denumirea. Odată cristalizate aceste informații, se poate deduce că etapele conturate în evoluția jurământului/blestem au coincis cu cele ale procesului de laicizare, conducând în final la constituirea bazelor justiției moderne în Țara Românească.

Complexitatea vieții juridice românești, reflectată în mentalitățile și cutumele sale, consemnate în documentele vremii, dar din păcate multe rămase în stadiul oral, constituie nu numai un impuls necesar, dar și obligația continuării cercetării temei deja enunțate, doar într-o anume măsură descifrate.

ISTORIE ȘI CRONOLOGIE

PREOCUPĂRI PRIVIND CRONOLOGIILE DOMNILOR DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA DE-A LUNGUL VREMILOR

CONSTANTIN REZACHEVICI

O caracteristică a istoriei politice a țărilor române în evul mediu și în epoca modernă, până la 1859, a constituit-o numărul mare de domni și domnii ale acestora. Sistemul acesta nu are analogie în statele centralizate ale Europei decât cel mult în Imperiul bizantin și parțial în statele slave ortodoxe, influențate de modul de succesiune bizantin. Nicăieri însă nu apare un număr atât de mare de conducători de state ca în țăările române extracarpatine¹. Astfel, între secolul XIV și 1859, datorită unor condiții specifice, prezentate cu alt prilej, în cadrul cercetării instituției *domniei*, în Țara Românească se întâlnesc 93 de domni și 135 de domnii (unii domnind în mai multe rânduri), iar în Moldova 89 de domni și 139 de domnii! Pe lângă aceștia se înregistrează zeci de pretendenți domnești (unii confirmați în domnie), locotenențe domnești, căimăcămii, administrații imperiale străine și un guvern provizoriu la 1848.

Nu e de mirare că în lunga perioadă amintită, la care se adaugă eforturile istoricilor până în zilele noastre, stabilirea ca atare a cronologiei integrale a domnilor din Țara Românească și Moldova, ceea ce a fost socotit adesea o acțiune fundamentală pentru reconstituirea istoriei politice a acestora, a însemnat o preocupare pentru destui istorici și oameni de cultură, care au îndrăznit să se angajeze la o astfel de lucrare dificilă, despre care, pe nedrept, nu s-a pomenit mai nimic în istoriografia românească. Dificilă, deoarece trebuiesc cercetate, în măsura posibilului, toate izvoarele interne și externe ale istoriei românești, cunoscute până în prezent, editate și inedite, ceea ce înseamnă un efort deosebit. Firește, pe lângă documentele domnești și inscripțiile murale (pisaniile) avute în vedere și de către primii alcătuitori de „cataloage” și „cronologii” ale domnilor români, treptat au trebuit astfel să fie luate în considerare și izvoarele narrative de tot felul, pomelnicele mănăstirești, colecțiile de documente străine, interne și externe, inscripțiile de pe manuscrisuri și vechi tipărituri, cele de pe obiecte bisericesti, predosloviile etc., practic orice izvor, cât de mic, putând aduce precizări în stabilirea cât mai exactă a listelor cronologice ale domnilor români.

Luând în considerare numărul mare de domni și de schimbări de natură dinastică petrecute în Țara Românească și Moldova de la începutul secolului XIV și până la 1859, listele amintite cuprind patru epoci:

- I. *Epoca dinastiilor Basarabilor din Țara Românească și a Bogdăneștilor din Moldova* (secolele XIV-XVI).
- II. *Epoca familiilor domnești diferite* (secolul XVII-1711/1714).
- III. *Epoca familiilor domnești fanariote* (1711/1714-1821).
- IV. *Epoca familiilor domnești autohtone* (1822-1859).

¹ În Transilvania cucerirea maghiară a împiedicat apariția instituției românești a domniei. Lista consemnând *Voievozii, vicevoievozii, principii și guvernatorii Transilvaniei* între 1111 și 1867, în *Documente privind istoria României, Introducere*, I, București, 1956, p. 497-507.

Delimitările dintre aceste epoci nu sunt rigide, reprezentanții unor familii domnești sau urmașii lor, pretendenți sau domnii efemere, încălcând într-un sens sau altul hotarele epocilor, care reprezintă doar în mare repere cronologice. La aceasta se adaugă, cum am amintit, consemnarea locotenențelor domnești, a căimăcamiilor și a ocupațiilor și administrațiilor străine, austriece, rusești și turcești, care perturbă șirurile cronologice ale domnilor, îndeosebi în secolele XVIII și XIX.

DE LA PRIMA LISTĂ DE DOMNI LA CATALOAGELE PRINCIPIILOR ALE STOLNICULUI CONSTANTIN CANTACUZINO (MIJLOCUL SECOLULUI XV – SFÂRȘITUL VEACULUI XVII)

Ținând seama de dificultățile alcătuirii listelor de domni din Țara Românească și Moldova, nu e de mirare că la 1856 Edgar Quinet, interesat de istoria românilor, se arăta dezamăgit că: „Nici măcar seria domniilor nu era fixată; era domeniul în care, după părerea tuturor, rămânerea în urmă era cea mai vizibilă”². Chiar un deceniu mai târziu, la 1866, maiorul D. Pappasoglu, un istoric reputat la acea vreme, nu cunoștea nici măcar anii de domnie al lui Mihai Viteazul, pe care îl considera născut în 1539 și domnind între 1582-1601³!

Și totuși, la acea dată încercările de alcătuire a listelor de domni aveau în Țara Românească o lungă tradiție. Interesul pentru cunoașterea șirului domnilor apare aici vizibil încă de la mijlocul veacului XV, dar va mai trece mult timp până la consemnarea lui. Într-una din povestirile germane despre Vlad Țepeș (redacțiile din 1463, 1488, 1500), temutul voievod se adresează pe rând celor 500 de boieri invitați la curtea domnească, începând cu cel mai vârstnic, cu întrebarea: câți voievozi sau principii au domnit în Țara Românească, după cât își aduce fiecare aminte. „Unul a răspuns 50, un altul 30, unul 20, un altul 12, și niciunul nu era atât de tânăr pentru a-și aminti <mai puțin> de 7”⁴. Evenimentul care ar putea fi plasat în anul 1459, dincolo de conotația politică pe care probabil i-a dat-o Vlad Țepeș⁵, arată că lista domnilor nu era cunoscută la acea dată, nici măcar de către marii boieri ai țării (în realitate, știm astăzi că de la Basarab I la Vlad Țepeș au domnit 15 voievozi), deși de la întemeierea Țării Românești și până la data amintită trecuse doar aproximativ un veac și jumătate, atât cât se socotește că funcționa relativ corect memoria colectivă medievală⁶.

Cu trecerea timpului și sporirea numărului domnilor situația s-a complicat. Pomelnicele primelor, sau a celor mai importante ctitorii domnești, deși păstrate după recopieri succesive, de-a lungul veacurilor, indică de cele mai multe ori corect șirul primilor domni, până la sfârșitul secolului XIV. În Țara Românească, de pildă, pomelnicele Tismanei, al episcopiei Râmnicului (Noul Severin), al mitropoliei din București, sau al mănăstirii din Câmpulung, menționează corect succesiunea domnilor de la Basarab I la Mihail, fiul lui Mircea cel Bătrân⁷. Același lucru se poate spune și despre

² Edgar Quinet, *Români. Reorganizarea Provinciilor Dunărene*, în *Opere alese*, II, București, 1983, p. 341.

³ „Anulul nașterii lui Mihai, 1539, al venirii lui la Domnia Țării 1582, all' u asasinării lui la Torda 1601” (D. Pappasoglu, *Monumentul lui Mihai Vodă Vitețul...*, București, 1866, p. 14).

⁴ Redactare din 1463 (Matei Cazacu, *L'histoire du prince Dracula en Europe Centrale et Orientale (XV siècle)*, Genève, 1988, p. 98-99. Variante mai scurte, la 1488 (*ibidem*, p. 162-163) și 1500 (Ion Stăvărșuș, *Povestiri medievale despre Vlad Țepeș-Dracula*, București, 1978, p. 131, 140).

⁵ Cf. Constantin Rezachevici, *Vlad Țepeș – Cronologie, Bibliografie în RdI, XXIX* (1976), nr. 11, p. 1748; idem, în *Dracula. Essays on the Life and Times of Vlad Țepeș*, Iași, New York, 1991, p. 257.

⁶ Georges Duby, *Memorii fără istoric*, în *Evul mediu masculin*, București, 1992, p. 230.

⁷ Alexandru Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București, 1909, p. 149-157; Athanasie <Mirosescu>, *Sfânta Episcopie a eparhiei Râmnicului Noul Severin în trecut și acum*, București, 1906,

pomelnicul mănăstirii Bistrița din Moldova, în ceea ce privește succesiunea domnilor de la Bogdan I la Iuga⁸. Numai că pomelnicele nu au fost luate în considerare cel puțin în Țara Românească, pentru veacul XIV și începutul secolului următor, nici de către autorii celor dintâi cronici interne compilate din a doua jumătate a veacului XVII, care urmăreau de obicei, se pare, în stabilirea listei primilor domni, satisfacerea unor interese politice⁹, nici ulterior, în secolul XVIII, de către autorii „hronologiilor” domnești. De altfel, redactarea primelor cronici ale Țării Românești nu a fost precedată, cum ar fi fost firesc, și cum s-a petrecut în Moldova, de alcătuirea listei domnilor. Tocmai de aceea, cum vom vedea, în secolul XVIII, în Țara Românească s-a simțit nevoia alcătuirii cronologiei domnilor.

Situația a fost diferită în Moldova, datorită condițiilor politice în care s-a întemeiat această țară românească, unde în mod cert apare prima listă de domni, păstrată ca atare până astăzi. Ea a fost redactată (poate cu ajutorul pomelnicului domnesc de la mănăstirea Bistrița, început în 1407, sau cu cel al mitropoliei – lăcașul Mirăuți) la mijlocul veacului XV, îndată după 1451, mai precis pe la 1451-1452, în timpul celei de-a doua domnii a lui Alexandrel (1452-1454). Ea înșiră corect numele domnilor de la Bogdan I la Alexandru (Alexăndrel), din a cărui domnie trecuse doar un an, menționând în capul listei numele lui Dragoș și Sas, care însă făceau parte din altă familie. La ea a fost adăugat ulterior numele lui Bogdan II, desigur în vremea urmașului acestuia, Petru Aron, când lista a început din nou să fie redactată, fiind apoi transcrisă în această formă într-un *Sbornic* din veacul XVI. Ea nu conține anii domniilor, ci doar duratele acestora¹⁰.

Ulterior, această listă a domnilor Moldovei, anteriori lui Ștefan cel Mare, completată până la începutul veacului XVI cu date genealogice și unele informații istorice de tipul analelor, a fost cuprinsă ca atare în letopiseșele anonime moldovene din secolele XV-XVI¹¹, și în parte, prin intermediul unora dintre acestea, în cronicile Moldovei ale lui Grigore Ureche¹² și Nicolae Costin¹³.

p. 244, 251-252, 256; Virg. Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeș. Note istorice și arheologice*, în BCMI, X-XVI (1917-1923), p. 25; Veniamin Miclă, *Monumentul istoric-bisericesc Coșușna-Bucovățul Vechi Craiova*, Craiova, 1982, p. 14; *Inscripții medievale ale României. Orașul București*, I, București, 1965, p. 320.

⁸ Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941.

⁹ Cf. mai nou, Ștefan Andreescu, *Din nou despre prima cronică a Țării Românești*, în BOR, C (1982), nr. 9-10, p. 855-867.

¹⁰ *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 39-40. Leon Șimanschi consideră că această listă a domnilor a fost redactată la curtea lui Alexăndrel, sub îndrumarea mitropolitului Theoctist și a logofătului Mihail (Mihu). Ea ar reprezenta o variantă dezvoltată a unei prime liste de domni, de la Bogdan I la Alexandru cel Bun, din care era însă omisă domnia lui Iuga, alcătuită spre sfârșitul domniei lui Alexandru cel Bun (*Istoriografia româno-slavă din Moldova. I. Lista domnilor din a doua jumătate a secolului XIV*, în AIIAI, XXI (1984), p. 119-135 + anexele).

¹¹ *Cronicile slavo-române*, p. 6-7, 14-15; 43-44, 48-49; 55-56, 60-61; 69-70; 157, 160-161; 168, 177-178. Cf. și Leon Șimanschi, *op.cit.*, II. *Lista domnilor din prima jumătate a secolului XV*, în AIIAI, XXII² (1985), p. 567-578 + anexele.

¹² Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. II-a, P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 72-73.

¹³ Nicolae Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ed. Ioan Șt. Petre, București, 1942, p. 175-176. Prin intermediul lui G. Pray (1774 și 1775), lista primilor domni ai Moldovei a fost folosită în 1792-1796 și de Samuil Micu, *Scurtă cunoștință de istoria românilor*, ed. Cornel Câmpeanu, București, 1963, p. 63-64.

În exterior, una dintre primele încercări de a stabili o listă a „*principilor sau voievozilor*” Moldovei aparține germanului Hieronym Hennings (c. 1550-1597), genealogist din Luneburg, în Hanovra. În partea a treia a celui de al patrulea volum din masiva sa lucrare, *Theatrum genealogicum ostentas omnes omnium aetatum familias [...] usque ad haec nostra tempore vixerunt [...]*, Magdeburg, 1598, p. 409, el încearcă să stabilească, exclusiv după izvoare externe, lista domnilor de la Petru Aron până la Petru Șchiopul¹⁴.

Intitulată *WALACHICI vel VALACHICI PRINCIPES vel VAIVODAE*, lista cuprinde 14 nume însoțite de comentarii istorice, dintre care doar unul, aparținând lui Dracula (Vlad Țepeș), apare eronat aici. Bogdan cel Chior (*Luscus*) e însă menționat înainte de Ștefan cel Mare, care e urmat tot de un Bogdan, prin confundarea și inversarea poziției tatălui lui Ștefan cu fiul acestuia având același nume. Lipsesc domniile scurte ale lui Ștefan Lăcustă, Alexandru Cornea, cele ale fiilor lui Petru Rareș, Iliăș și Ștefan, și efemera domnie a lui Ioan Joldea, în schimb apare ca domn pretendentul Dimitrie Wiśniowiecki¹⁵.

În această formă, lista datează desigur din perioada imediat următoare instaurării lui Petru Șchiopul (iunie 1574), căruia nu i se înregistrează, ca atare, decât numele.

Un sfert de veac mai târziu, pe la 1600, cronicarul transilvănean Ștefan Szamosközy încearcă în însemnările sale de croncă să stabilească „Șirul Domnilor din Țara Românească”, de la Mircea Ciobanul la Mihai Viteazul, deci în răstimpul celei de-a doua jumătăți a secolului XVI, care îl interesa. Deși fusese cronicar de curte al principelui Sigismund Báthory, el nu a izbutit să refacă șirul domniilor de la „Mircea Vodă” (Ciobanul) până la „Mihnea Vodă” (Turcitul), pe care îl credea fiul celui dintâi, plasând corect doar domniile lui „Petru Cercel”, „Ștefan Vodă” (Surdul), „Alexandru Vodă” (cel Rău) și „Mihai Vodă”. Revine într-o notă marginală rectificatoare, confundând însă, de data aceasta, pe Alexandru Mircea (1568-1577) cu Alexandru cel Rău (1592-1593), drept pentru care afirmă că după ultimul a urmat Mihnea Turcitul (1577-1583, 1585-1591), la „anul 1590”, în vreme ce Mihai Viteazul ar fi luat domnia în „anul 1592” (corect 1593)¹⁶.

Dacă un cronicar de curte din vecinătatea Țării Românești dispunea de atât de puține informații despre cronologia domnilor acesteia, contemporani cu el, ne putem atunci întreba despre ce fel de informații o fi dispus în secolul următor învățatul francez Du Cange (1610-1688), în cazul în care el însuși este autorul unei „liste a voievozilor Moldovei și Țării Românești”, aflată în manuscrisul 5 047 din arhiva sa, de la cabinetul de manuscrise al Bibliotecii Arsenalului din Paris? ¹⁷

Oricum, în secolul XVII interesul pentru stabilirea ca atare a cronologiei domnilor români, deosebit de preocupările cronicărești, a început să se manifeste vizibil în țările române extracarpatiche. Înainte de 1681, Dosoftei, mitropolitul Moldovei (1670-1686, cu întreruperi) redactează în versuri prima cronologie propriu-zisă (mai mult decât o simplă listă) a domnilor moldoveni, tipărită la Iași în 1681, la începutul *Molitevnic*-ului (carte de rugăciuni) și republicată cu puține adausuri și indicarea, în partea dreaptă a textului, a văleatului documentelor domnești folosite, în *Parimiile preste an*, Iași, 1683.

¹⁴ Paul Păltănea, *O genealogie a domnitorilor români din secolele XV și XVI în „Theatrum genealogicum” (Magdeburg, 1598)*, în *România în istoria universală*, III³, Iași, 1988, p. 111-117, 119-121.

¹⁵ *Ibidem*, p. 119-121.

¹⁶ Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români 1566-1608*, Cluj, 1928, p. 100-101.

¹⁷ Sergiu Iosipescu, *Călătorie de studii în Franța*, în *AIHAI*, XXIII² (1986), p. 1136. Nu se dau detalii, în afara simplei semnalări. Autorul mi-a relatat că probabil lista a fost alcătuită de Du Cange în legătură cu lucrarea sa *Illyricum vetus et novum...*, Bratislava, 1746.

După o dedicație către Gheorghe Duca, „domnu țării Moldovei și Ucrainei” (1678-1683), aflat în scaun la vremea ambelor ediții, Dosoftei începe șirul domnilor cu Dragoș vodă și fiul său Sas, continuând de la Bogdan I până la Antonie Ruset (1675-1678), predecesorul în scaun al lui Duca, cu menționarea familiei cărui se încheie această primă variantă – fără titlu – a cronologiei domnilor Moldovei¹⁸. Cu acest prilej el aduce o serie de precizări, care nu se află în cronici, probabil interpretate din vechi pomelnice mănăstirești („de să pomeniaște”), cel puțin pentru primii urmași ai lui Bogdan I. Astfel, el afirmă că acesta era căsătorit cu doamna Maria, iar fiul lor era Fedor (Teodor) numit Lațco, căsătorit cu doamna Ana. De la Petru vodă „carele-i dzic Mușatin”, până la Ilie și Ștefan, fii lui Alexandru cel Bun, sunt înșirați toți voievozii, dar apoi până la „Ștefan cel Bun” (Ștefan cel Mare), nu mai e amintit decât Bogdan II, tatăl acestuia. Tot cu omisiuni continuă șirul domnilor de la Ștefan cel Mare la Antonie Ruset, fără a fi însă uitați domnii importanți, aceasta deoarece Dosoftei nu repetă datele cronicilor, ci urmărește ca izvoare principale documentele domnești și pisanile mănăstirilor voievodale, exemplu care va fi urmat de autorii următoarelor cronologii domnești.

Pomenind pe Roman I, Dosoftei menționează: „Acesta ce să scrie-ntr-a țării urice”, însemnând pe marginea dreaptă a cronologiei o dată cu ediția a doua, din 1683, uricul folosit („6900 vâleatul era atunci”)¹⁹. După care continuă să noteze justificativ, pe aceeași parte, vâleatul actelor domnești folosite, împreună cu completări de nume la lista voievozilor. Acest fel de alcătui a cronologiei, prin întrebuintarea izvoarelor de primă mână, folosite și astăzi, l-am putea numi critic, fără a greși. Oricum, învățatul mitropolit al Moldovei este cel dintâi care aplică sistematic această metodă într-o lucrare istorică.

Dosoftei a continuat să lucreze la cronologia domnilor moldoveni și în anii următori, deși din 1686 s-a refugiat în Polonia până la moarte, în 1693. Și astfel, a luat naștere o nouă variantă – a treia – a acesteia, cu titlul *Domnii Țării Moldovei*, mult sporită, încheiată la 1 ianuarie 1690, în vremea lui Constantin Cantemir (1685-1693), ultimul domn amintit în ea. Este, de altfel, singurul manuscris autograf păstrat al fostului mitropolit, și el însuși l-a lipit după prefața lui Șerban Cantacuzino, la începutul *Bibliei* tipărită la București în 1688, exemplar pe care îl primește în Polonia, dovadă că socotea utilă reproducerea cronologiei domnilor în toate tipăriturile religioase ale vremii²⁰.

În această a treia variantă, Dosoftei a inclus unele adausuri marginale din ediția a doua, de la 1683, de pildă cele despre Ion vodă cel Viteaz, Iancu Sasul și Gaspar Grațiani, renunțând însă la dedicația către Gheorghe Duca, mort încă din 1684 în prinoare polonă²¹.

Patru ani mai târziu, în 1694, un alt învățat român, de data aceasta din Țara Românească, Constantin Cantacuzino stolnicul (c. 1640-1716), a redactat două „cataloge” ale principilor din Țara Românească dintre 1290 și 1694, respectiv din Moldova între 1395-1694. Scrise în limba italiană, ele răspund unor cerințe de documentare formulate de generalul imperial, contele Luigi Ferdinando de Marsigli (1658-1730), care aduna atunci materiale pentru o descriere a Daciei (*Descrittione naturale, civile e militare delle Dacie sive Ripense, Mediteranee e Transalpine*²²).

Marsigli cerea informații îndeosebi despre „primul conducător” al Țării Românești, „Negrul” pe care stolnicul C. Cantacuzino îl identifică cu „Radu” (Radu Negru), dorea „*catalogul numelor*

¹⁸ Dosoftei, mitropolitul Moldovei, *Cronologia domnilor Moldovei*, în *Cronici și povestiri românești versificate (Sec. XVII-XVIII)*, ed. Dan Simonescu, București, 1967, p. 49-53.

¹⁹ *Ibidem*, p. 50. Este vorba de hrisovul lui Roman I din 30 martie 1392 (P. P. Panaitescu, I. Donat, *Arhivele în sprijinul cercetării istorice*, în RA, VI (1963), nr. I, p. 72).

²⁰ Dosoftei, *Opere*, I, ed. N. A. Ursu, p. 392-394. Acum exemplarul *Bibliei* de la 1688 cu manuscrisul original al cronologiei domnilor Țării Moldovei se află la mănăstirea Putna.

²¹ *Ibidem*, p. 4-9; notele marginale și comentariile lui Dosoftei, p. 394-399.

²² Dumitru Zaharia, *Mărturii străine despre unitatea românilor. Frații din cele „trei” Dacii*, în MI, XIV (1980), nr. 6, p. 12-15.

tuturor principilor, voievozii Țării Românești, de la Negru, până la ultimul” (Constantin Brâncoveanu), ceea ce stolnicul îl încredințează că a făcut. El mai solicita informații despre „familia Basarab”, în legătură cu ținutul Basarabia (Bugeac) și C. Cantacuzino trimite la același catalog al principilor Țării Românești. Cât despre Moldova, Marsigli îi cerea informații despre primul conducător al ei, „cum a fost în Țara Românească Negru”, precum și „catalogul numelor tuturor celorlalți principii până la ultimul”, ceea ce învățatul stolnic a și realizat²³.

Sub titlul general, *Catalogo dei principi della Wallachia*, prin care C. Cantacuzino se referea atât la Țara Românească cât și la Moldova, el a grupat cele două liste de domni. *Catalogo de'principi di Valachia*, așadar lista domnilor Țării Românești, cuprindea 53 de nume, începând cu „Radul Negrul” și până la Constantin Basarab („Constantino Basaraba”), adică Constantin Brâncoveanu care domnea la 1694. Domnii cu același nume au fost numerotați, dar nu se arată anii de domnie, și cu excepția lui Paisie, cu porecla „Radu tiranul”, Petru Cercel, Ștefan Surdul și „Radu zis cel Mare” (Radu Mihnea), nu se indică porecele voievozilor, excepție făcând cei menționați doar prin acestea: „Laiotă”, adică Basarab cel Bătrân și „Tepeluș”, adică Basarab cel Tânăr²⁴. În ultimele două cazuri, desigur intenționat, stolnicul Cantacuzino nu le-a trecut numele de botez (Basarab), pentru a nu fi confundat cu numele de familie Basarab, pe care îl acordă lui Neagoe Basarab, Șerban Basarab (Radu Șerban), Matei Basarab, Șerban Cantacuzino Basarab și Constantin Basarab (Constantin Brâncoveanu), insistând asupra tuturor, cu excepția lui Matei Basarab, toți ceilalți fiind, după părerea vremii, înrudiți cu el însuși. Numai că această familie domnească „Basarab” era de fapt cea a boierilor Craiovești, ceea ce stolnicul Cantacuzino se ferește să precizeze. Basarab, numele domnesc al lui Neagoe, devenind, cum vom vedea²⁵, nume de familie, abia de la Radu Șerban, bunicul pe linie maternă al stolnicului și străbunicul lui Constantin Brâncoveanu.

Izvorul stolnicului C. Cantacuzino este în acest caz, în primul rând, cronica internă, *Istoria Țării Românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini, 1290-1690*, adică *Letopiseșul Cantacuzinesc*, cum rezultă limpede din compararea celor două texte²⁶. Pe lângă care, evident, adaugă știri din tradiția familiei sale materne, cea a Basarabilor (Craiovești), iar în cazul lui Mircea cel Bătrân și Mihai Viteazul, unele ecouri ale istoriilor străine, rezultat al erudiției sale.

Pentru *Catalogo de principi de Moldavia*, care numără 55 de nume de voievozi, de la Dragoș (menționat la 1395, desigur printr-o inversare a ultimelor două cifre) la Constantin Duca (1693-1695), stolnicul a folosit letopiseșele moldovene, în primul rând cel al lui Grigore Ureche. Ca atare, lista e corect concepută și lipsurile sunt puține (îndeosebi din al doilea sfert al secolului XVII: Alexandru Movilă și rivalul său Ștefan Tomșa II)²⁷.

²³ N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, Al doilea memoriu, în AAR, M.S.I., S. II, t. XXI, 1899, p. 69-73; *Operele lui Constantin Cantacuzino*, ed. N. Iorga, București, 1901, p. 41-51.

²⁴ N. Iorga, *op.cit.*, p. 73-76; *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. 50-56.

²⁵ Cf. *Nume și porecle domnești* (mss.).

²⁶ Este eronată afirmația lui Andrei Pippidi, după care „nici în 1694 stolnicul nu dispunea încă de letopiseșul cantacuzinesc”. Drept argumente se menționează prezența sau absența în catalogul principilor Țării Românești a unor voievozi (*Pornind de la o carte nouă despre Radu Popescu*, în AIIAI, XXV¹ (1988), p. 430-431). Numai că o lectură efectivă, în paralel, a catalogului și a *Istoriei Țării Românești 1290-1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu, D. Simonescu, București, 1960, arată limpede că informația stolnicului provine, cum era și firesc, din această din urmă cronică, redactată în mediul familiei sale.

²⁷ Alexandru Coconul nu lipsește din această listă (cum i se pare „straniu” lui Andrei Pippidi, *op.cit.*, p. 431), ci e înregistrat sub numărul 42 („Alessandro sesto”), la locul potrivit ultimei sale domnii în Moldova (1629-1630), între Miron Barnovschi și Moise Movilă.

Sunt menționate și stăpânirile efemere sau chiarетенțele (Ciubăr, Joldea, Ioan și Alexandru Potcoavă). Domnii cu același nume sunt de asemenea numerotați, porecle fiind înregistrate doar în cazul lui „Ștefan patru, zis cel Mare”, „Petru Rareș”, „Ioan Armeanul”, „Iancul Sasul”, „Ștefan Burdușca” (Gheorghe Ștefan) și „Constantin al doilea, Cantemir, zis barbarul”. Nici anii de domnie și nici duratele acestora nu sunt însă pomeniți, iar câteva informații pe lângă simpla mențiune a numelui, se dau doar pentru Ștefan cel Mare și pentru familia Movilă (în legătură cu înrudirile ei din Polonia și Lituania)²⁸.

Nu e de mirare că L. F. Marsigli, deși a reproduș listele domnilor din Țara Românească și Moldova, trimise de C. Cantacuzino, în lucrarea sa, amintită mai sus, *Descrittione naturale, civile e militare delle Dacie*, rămasă până acum în manuscris²⁹, a căutat și ulterior să-și completeze cunoștințele în acest domeniu³⁰.

ÎNTRE LISTA DOMNILOR A LUI DIMITRIE CANTEMIR ȘI CRONOLOGIILE DOMNEȘTI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ (SECOLUL XVIII)

Două decenii după lucrarea stolnicului C. Cantacuzino, în 1714-1716, Dimitrie Cantemir, aflat pe atunci în Rusia, încheia redactarea celei mai complete liste a domnilor Moldovei de până atunci. Cuprinsă în *Descrierea Moldovei*, ea înregistra 65 de domnii, de la Dragoș la Mihail II Racoviță (1715-1726). Nici Dimitrie Cantemir nu indică anii domniilor și nici durata acestora, în schimb, spre deosebire de listele precedente, menționează domniile repetate și mai ales adaugă amănunte interesante în legătură cu fiecare domnie. Și învățatul voievod al Moldovei numerează domnii cu același nume, însă în mai multe cazuri nu se mulțumește doar să menționeze poreclele domnești, ci le și explică. De asemenea, încearcă să stabilească legăturile de rudenie între voievozii diferitelor familii care s-au succedat în scaunul Moldovei, începând cu neamul Drăgoșeștilor (pe care însă îl confundă cu cel al urmașilor lui Bogdan I). Întreaga listă e alcătuită, de altfel, cu scopul de a dovedi că domnia Moldovei se moștenește în sânul neamului domnesc³¹.

Mult timp lista domnilor, mai precis succesiunea acestora, datorată lui Dimitrie Cantemir, nu a fost cunoscută în spațiul românesc. Ca atare, la 10 septembrie 1730 în cancelaria domnească a Moldovei a fost alcătuită o altă listă a domnilor, începând cu „Bogdan voievod cel Bătrân” și până la prima domnie moldovenească a lui Constantin Mavrocordat (1733-1735). De fapt, ea fusese redactată în 1730, în vremea precedesorului acestuia, Grigore II Ghica (1726-1733), numele lui Constantin Mavrocordat fiind completat cu prilejul transcrierii ei în condica domnească de documente inițiată de acesta. Lista cuprindea, ca atare, numele, rareori însoțit de vreo poreclă, a 40 de domni, având multe lipsuri, îndeosebi în partea de început, unde între Bogdan I și Alexandru cel Bun apare eronat doar numele lui „Aron vodă cel Bătrân” (Petru Aron!). Foarte probabil ea a fost alcătuită după documentele cunoscute în 1730 în cancelaria domnească de la Iași³².

Cu venirea la domnie a lui Constantin Mavrocordat, care, în perioada care ne interesează, inaugura o adevărată domnie continuă în țările române extracarpatiche, trecând succesiv de pe un tron pe celălalt (1730, 1731-1733 în Țara Românească, 1733-1735 în Moldova, 1735-1741 în Țara Românească, 1741-1743 în Moldova, 1744-1748 în Țara Românească, 1748-1749 în Moldova etc.),

²⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 76-78; *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. 57-59.

²⁹ Muzeul L. F. Marsigli, Universitatea din Bologna, ms. 108 (Arh. St. București, *Microfilme Italia*, rola 49), cf. Constantin Șerban, *Ecouri românești în opera lui Luigi Ferdinando Marsigli*, în „RdI”, XXXIII (1980), nr. 11, p. 2 179, nota 62, p. 2 181-2 182, 2 186.

³⁰ *Călători străini despre țările române*, VIII, București, 1983, p. 63.

³¹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 134-145.

³² *Condica lui Constantin Mavrocordat*, III, ed. Corneliu Istrati, Iași, 1987, p. 102-103.

preocupările pentru istoria ambelor țări române capătă un impuls deosebit. Îndeosebi în Moldova, unde cronicile erau mai multe și mai felurite, învățatul domn, care urmărea stăruitor să se românezeze, a inițiat sau a sprijinit, poate preluând și o idee mai veche a tatălui său, Nicolae Mavrocordat (1709-1710, 1711-1715), și acesta om de condei, pe lângă adunarea documentelor interne în condica domnească amintită mai sus³³, un adevărat program de alcătuire a unei istorii a Moldovei și Țării Românești, ca lucrare unitară, de la întemeierea celor două principate și până în vremea sa.

Desigur, din interesul său s-a alcătuit acel corpus unitar al cronicilor moldovene, care, înmănunchiind lucrările lui Miron și Nicolae Costin și Ion Neculce, au alcătuit „istoria Moldovei” (de la *De neamul moldovenilor* a Miron Costin până în anul 1743), volum în care, așa cum atrăgeam atenția mai demult, „istoriile” (cuvintele) lui Neculce reprezentau nu o introducere la letopiseșul acestuia, cum se afirmă până acum, ci completări la cronicile înaintașilor săi neinterpolate la locul cuvenit, ci plasate la sfârșitul letopiseșului lui Miron Costin³⁴. Și tot în vremea lui Constantin Mavrocordat în 1733, la începutul primei domnii în Moldova, cămărașul de izvoade Vasile Buhăescu, cum se credea până nu demult³⁵, sau cu mai mult teme Vasile Buzilă³⁶, a realizat o formă „pre scurt adunate den multe letopiseșe”, a *Istoriilor Țării Românești și a Țării Moldovei. De viața a prealuminașilor domni...*, o adevărată istorie paralelă a celor două țări române, „den descălecătura țărilor” și până la 1733³⁷, tradusă în anul următor la Iași în grecește³⁸, care, în forma în care a fost concepută, putem spune că este în fapt o adevărată cronologie a domnilor din cele două țări române.

Dar și forma dezvoltată („pre larg”) a acestei cronici paralele atribuită în singura ediție a ei lui Axinte Uricariu³⁹, înregistrând perioada 1290-1724⁴⁰, redactată între 1733-1743⁴¹, cuprinde în partea de început o adevărată cronologie a domnilor din Țara Românească și Moldova, însă numai din perioada 1290-1633. Cronologie „tabelară” am fi tentați să-i spunem, cu un termen actual, pentru că se prezintă sub forma unui tabel. Acesta cuprinde în coloane paralele, rânduite cronologic ascendent, în dreptul anilor, de la 1290 la 1633 mai întâi numele sultanilor și alé vizirilor, apoi cele ale domnilor Țării Românești și a Moldovei, fiecare precedat de un număr de ordine, care se regăsește în cuprinsul cronicii, încheindu-se cu o rubrică unică, privind numărul de ani ai stăpânirii respective, și cu o alta trimițând la paginația manuscrisului. Redactat pe la mijlocul secolului XVIII, nu este vorba, așadar, de o adevărată „cronologie tabelară”, cum vom vedea mai jos, ci mai degrabă de un sinopsis (tabel sinoptic) al domniilor cuprinse în această mare compilație de cronici⁴².

³³ *Ibidem*, I-III, *ed. cit.*, Iași, 1985-1987.

³⁴ Constantin Rezachevici, *Un alt „cuvânt” al lui Neculce confirmat de documente din veacul al XVII-lea și câteva relatări în legătură cu „istoriile” sale*, în *RdI*, XXVII (1974), nr. 4, p. 582 și nota 112.

³⁵ Andrei Pippidi, *În jurul cronicarului Vasile Buhăescu*, în „AIIAI”, XXIII² (1986), p. 835-841.

³⁶ Ștefan S. Gorovei, *Între Vasile Buhăescu și Vasile Buzilă – O problemă de „paternitate” literară* –, în „AIIAI”, XXV¹ (1988), p. 445-451; idem, *Spre unificarea istoriografiei naționale: „Cronica paralelă” (Iași, 1733)*, în AIIAI, XXV² (1988), p. 139-185.

³⁷ Em. E. Kretzulescu, *Cronica lui Vasile Buhăescu cămărașul în RIAF*, XIV (1913), p. 155-170; XV (1914), p. 219-225; XVI (1922), p. 162-186.

³⁸ I. Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV-XVIII. Privind istoria României*, București, 1963, p. 119-120.

³⁹ Gabriel Ștrempel, *Introducere*, la Axinte Uricariu, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, I, București, 1993, p. X-XVIII.

⁴⁰ Axinte Uricariu, *op. cit.* Volumul I conține perioada 1290-1626.

⁴¹ Ștefan S. Gorovei, *Între Vasile Buhăescu și Vasile Buzilă*, p. 446-449; idem, *Spre unificarea istoriografiei naționale*, p. 149-157.

⁴² Axinte Uricariu, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, I, p. XL-XLV.

Este însă demn de subliniat că autorul moldovean al versiunii „pre larg” a cronicii paralele nu se mulțumește să compileze doar letopisețele vremii, ci, pentru perioada de început a domnilor Moldovei, își extrage date „din hrisoavele lor și din pomelnicile vechilor mănăstiri”, citând în mod deosebit „o carte de pomelnic a Mănăstirii Bistrișii”⁴³, adică pomelnicul acesteia alcătuit din 1407, până atunci nefolosit la alcătuirea letopisețelor sau a cronologiuilor domnești.

Se pare că în octombrie 1742 cronica paralelă atribuită lui Axinte Uricariul ori nu fusese încă încheiată și prezentată lui Constantin Mavrocordat, ori acesta nu era mulțumit de ea, astfel că domnul s-a adresat la 11 ale lunii unui tânăr învățat grec, Markos Antonios Katsaitis (1717-1787) din Kerkyra, aflat atunci într-o scurtă călătorie la Iași, cu propunerea de a lucra „la compilarea istoriei Valahiei și Moldovei, la care s-au supus probei mai mulți, fără a putea reuși și că, de aceea, a chemat până chiar și de la Veneția pe pater Catiforo” (Anton Catiforos din Zante), fixându-i o retribuție generoasă. Numai că abilul greco-italian a refuzat politicos, în ultimă instanță, înțelegând greutatea compilării „unei istorii atât de complicate cum era aceea a Valahiei și Moldovei” la care, a fost informat de marele postelnic, s-au supus „mulți alții, mult mai abili și cu talente mai mari, fără a-i da de cap”, cu atât mai mult cu cât Constantin Mavrocordat „pretinde să fie puși în concordanță, în cronologie și în fapte, toți autorii, ceea ce era imposibil de realizat”, iar domnul „din natură nerăbdător și ciudat, vrea orice lucru să fie îndeplinit cu promptitudine și desăvârșit”. În plus, lucrarea o dată terminată „trebuia să cadă sub cenzura atâtor care n-au avut norocul de a reuși”, referire desigur la cronicarii moldoveni ai vremii⁴⁴.

Aceștia, însă, nu au fost singurii competitori, domnul adresându-se și unor învățați sași din Transilvania, și chiar iezuiților din Ungaria habsburgică⁴⁵. Astfel că șapte luni mai târziu, în mai 1743, la Iași sosea iezuitul maghiar Carol Péterfi, un alt candidat la scrierea istoriei țărilor române extracarpatiche, invitat de Constantin Mavrocordat. El însă nu a rămas în Moldova decât până la sfârșitul lunii iulie 1743, când protectorul său a fost mutat în Țara Românească. Întorcându-se în Ungaria, Péterfi lua cu el o listă a domnilor din Țara Românească și din Moldova, alcătuită după cronica paralelă atribuită lui Axinte Uricariul. Lista înmănată de secretarul, încă neidentificat, al lui Constantin Mavrocordat⁴⁶, urma să-i slujească la redactarea amintitei istorii a țărilor române. În 1746 însă Péterfi a murit pe neașteptate, și lista domnilor țărilor române extracarpatiche a ajuns în arhiva iezuiților de la Bratislava, împreună cu alte manuscrise ale sale.

Știm aproximativ cum arăta această listă, care are în parte și aspect de arbore genealogic, deoarece ea se regăsește în prelucrarea lui George Prav, un alt iezuit, preocupat de această dată de istoria Ungariei și a țărilor din jurul acesteia. El a aflat-o în arhiva amintită din Bratislava a ordinului său și a publicat-o (folosind pentru domniile Moldovei și lista lui Dimitrie Cantemir, din *Descriptio Moldaviae*) în *Dissertationes Historico-Criticae in Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*, Viena, 1774, p. 139-141, nota r (altă ediție identică în 1775)⁴⁷.

Această listă, tributară erorilor din cronica paralelă atribuită lui Axinte Uricariul și celei alcătuite de Dimitrie Cantemir, are totuși, fapt pentru care am și stăruit asupra ei, o dublă însemnătate, așa cum de altfel s-a mai amintit. Pe de o parte, este *prima listă a domnilor din Țara Românească și Moldova, conținând și date genealogice, răspândită pe plan universal*, prin lucrarea

⁴³ *Ibidem*, p. 6, Cf. și Ștefan S. Gorovei, *Spre unificarea istoriografiei naționale*, p. 161-162.

⁴⁴ Markos Antonios Katsaitis, *Călătorie de la Constantinopol la Iași și de la Iași la București în anul 1742*, ed. Elena Moisuc și Dumitru Limona, în *Saeculum*, Iași, 1977, p. 79, 81, 83, 86.

⁴⁵ Ștefan S. Gorovei, *Spre unificarea istoriografiei naționale*, p. 150.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 151-152.

⁴⁷ Cf. și Andrei Veress, *Istoricul marele serdar Gheorghe Saul (1743-1785)*, în AAR, M.S.L., S. III, t. V., 1931, p. 83-88; Ștefan S. Gorovei, *op.cit.*, p. 150-151; idem, *Între Vasile Bihănescu și Vasile Buzilă*, p. 448, și nota 16.

lui G. Pray⁴⁸, iar pe de altă parte, prin preluarea ei, sub aspectul datelor esențiale din lucrarea lui G. Pray, de către istoricul austriac Johann Christian von Engel, „prea vestitul Engel”, cum îl numește Gh. Șincai în toată cronica sa, a cărui *Geschichte der Moldau und Walachey*, apărută la Halle în 1804⁴⁹, a influențat întreaga istoriografie românească din secolul XIX, începând cu Florian Aaron, ea a avut un impact important asupra istoricilor români din secolul XIX. În sfârșit, pornind de la datele aceleiași liste reprodusă de G. Pray, pe care o citează ca „lista domnească a lui Scarlatti”, și adăugându-i datele cronologiei domnilor a mitropolitului Dosoftei, amintită mai sus, B. P. Hasdeu pune în circulație, prin *Istoria critică a românilor*, București, 1873 (ed. II-a, 1875), o inexistentă *familie domnească a „Mușateștilor”*⁵⁰, care devenită ulterior a *Mușatinilor* va rămâne până astăzi – în bună măsură și cu aportul lui Eminescu – numele sub care se ascunde în fapt familia domnească din Moldova a urmașilor lui Bogdan I, până la Movilești, adică, în realitate, cea a *Bogdăneștilor*⁵¹!

Dacă pentru Moldova existase încă din secolul XV, cum am văzut, o preocupare pentru alcătuirea listelor domnești și de folosire a hrisoavelor, iar din veacul XVII chiar a pomelnicelor mănăstirești, pentru precizarea succesiunii în cadrul acestora, în Țara Românească, unde marile letopisețe interne s-au alcătuit în secolul XVII și la începutul veacului XVIII, o asemenea preocupare nu se întâlnește, exceptând încercarea stolnicului Constantin Cantacuzino, prilejuită, cum am văzut, de întrebările contelui L. F. Marsigli. Astfel încât până la mijlocul veacului XVIII cronologia domnilor munteni până la Radu cel Mare (1495-1508) prezenta multe lacune și inexactități. Aceasta a făcut pe o seamă de boieri doritori să restabilească mai exact șirul domnilor din Țara Românească, mai cu seamă pentru secolele XIV-XV, să recurgă în acest scop direct la hrisoavele domnești, la inscripțiile mănăstirești și la pomelnice.

În acest fel au luat naștere așa-zisele „cronologii domnești” care se întâlnesc doar în Țara Românească în a doua jumătate a secolului XVIII, în unele cazuri continuate epigonic la începutul secolului XIX. Una dintre acestea având, cum vom vedea, chiar o formă specifică de tabel, ceea ce i-a adus în epoca modernă numele de „cronologie tabelară”. Și mai înainte compilatorii și copiiștii *Letopiseșului Cantacuzinesc* folosiseră hrisoavele domnești mai cu seamă pentru „titlușul domnilor de atunci”, creând astfel chiar un inexistent voievod „Radu Negru”, dar interesul lor se referea la *faptele domnilor și nu la stabilirea cronologiei acestora*⁵². Nici măcar învățatul stolnic C. Cantacuzino, autor, cum am văzut, al unui „catalog” al principilor din Țara Românească și Moldova, deși mărturisește că: „mai trudit-am încă ca doar din hrisoavele domnilor ce sânt pre la boierime și pre la mănăstiri date și la sate, cât am putut vedea, să poci scoate cevași”⁵³, nu folosește documentele pentru

⁴⁸ A. Veress, *op.cit.*, p. 88, dar s-a înșelat atribuind această listă medicului grec Gheorghe Saul, și crezând că își are izvorul într-o „însemnare de domnii Moldovei”, care s-ar fi păstrat la mitropolia din Iași, tipărită apoi aici în 1794 și 1795.

⁴⁹ Johann Christian von Engel, *Geschichte der Ungarischen Reichs unde seine Nebenländer*, IV¹⁻²; *Geschichte der Moldan und Walachey. Nebst der historischen und statistischen Literatur beyden Länder*, Halle, 1804, I, p. 151 și urm.; II, p. 107 și urm. Cunoștea însă și cronicile Țării Românești traduse de J. Filstich la Brașov.

⁵⁰ B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, București, 1984, p. 122-125.

⁵¹ Cf. Constantin Rezachevici, *Nume și porecle domnești*, unde ne înfățișează și isorografia problemei.

⁵² P. P. Panaitescu, I. Donat, *Arhivele în sprijinul cercetărilor istorice*, p. 73; Cătălina Velculescu, *Continuitate și salt în transmiterea variantelor „Letopiseșul cantacuzinesc”*, în vol. *Între scrieri și oralitate*, București, 1988, p. 49.

⁵³ Constantin Cantacuzino Stolnicul, *Istoria Țării Românești*, ed. Damaschin Mioc, București, 1991, p. 60.

stabilirea cronologiei domnilor, cum ne-am fi așteptat, ci doar pentru a studia originea îndepărtată a Țării Românești, unde acestea, cum însuși mărturisește, nu-i puteau fi de vreun folos.

Din a doua jumătate a secolului XVIII, însă, apare o nouă concepție, poate în legătură cu transcrierea în condiții documentelor domnești⁵⁴, aceea a recurgerii la izvoarele documentare în exclusivitate (o parte din aceleași folosite și astăzi în același scop), pentru stabilirea cât mai exactă a cronologiei domnilor. Spiritul critic raționalist al veacului era însă de această dată o creație internă, ca și cronologiile domnești muntene pe care le produce, lucrări fără corespondență în istoriografia universală a vremii, și care în mod evident reprezintă un salt calitativ în literatura istorică românească.

Lipsa unei arhive istorice domnești a îngreuiat mult acest demers, căci vorba stolnicului Cantacuzino, „cine iaste acela care să poată ședeja toate ale tuturor hrisoavelor să vază ce scriu și cum scriu”⁵⁵. Și totuși, până la sfârșitul secolului XVIII și începutul celui următor, s-au alcătuit, după mărturia lui N. Bălcescu, nu mai puțin de șase cronologii ale domnilor⁵⁶. Lucrări care, cum vom vedea, s-au bucurat de puțină atenție în istoriografia problemei, și care au rămas în cea mai mare parte inedite. Astfel că cercetarea acestor manuscrise s-a impus totodată ca o necesitate de valorificare a unui patrimoniu istoric original și interesant.

Până la noi au ajuns doar trei mari cronologii domnești, legate între ele și continuate, în ultimele două cazuri până la 1834. Cea aparținând lui Dumitrache medelnicerul (1725-1790), deși, se pare, a doua în ordinea scrierii, a fost alcătuită independent între 1746-1764⁵⁷, și s-a păstrat în trei copii. Prima, cea mai bună, datează chiar din 1764⁵⁸ (mss. 4 649, f. 285-322 v., Biblioteca Academiei Române), celelalte două datează din secolul XIX (mss. 1 322, f. 2-22 v., idem, și mss 1 976, f. 207-274, Biblioteca națională din Turnu Severin)⁵⁹, și îndeosebi cea dintâi conține multe lipsuri și erori, datorate copistului. Primele două manuscrise au fost recopiate spre sfârșitul secolului XIX pentru colecția de izvoare a lui Ștefan Greceanu, faimoasă în epocă, după care N. Iorga a dat singura ediție a lucrării lui Dumitrache medelnicerul, pe care – neavând titlu – a intitulat-o în 1901 *Cronologia tabelară*⁶⁰. Titlul pe deplin justificat deoarece cronologia se prezintă sub forma unui tabel alcătuit din trei coloane. De la stânga la dreapta paginii de manuscris, în prima coloană sunt trecuți anii în ordine cronologică, de sus în jos, în cea de-a doua sunt înscrise numele domnilor menționați în letopisețe, în dreptul anilor citați (sau se lasă loc gol dacă în cronici nu e pomenit nici un domn), iar în coloana a treia se rezumă hrisoave și pisanii care menționează domniile respectivi și unele date genealogice

⁵⁴ Cătălina Velculescu, *loc.cit.*

⁵⁵ Constantin Cantacuzino Stolnicul, *loc.cit.*

⁵⁶ Nicolae Bălcescu, *Cuvânt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor*, în *Opere*, I, București, 1974, p. 100. Citează doar cronologiile lui Părvu Canacuzino, Dumitrache clucerul și Naum (Râmniceanu) Clococeanu, celelalte trei fiind desigur anonime.

⁵⁷ Aurora Ilieș, *Autorul Cronologiei tabelare, în Omagiul lui P. Constantinescu Iași*, București, 1975, p. 351-355. Cf. și Al. A. Vasilescu, *Cronologia tabelară. Data alcătuirii și autorul ei*, în RIR, II (1932), nr. 4, p. 367-381; III (1933), nr. 1, p. 54-77; *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 307.

⁵⁸ Aurora Ilieș, *op.cit.*, p. 355.

⁵⁹ I. Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne*, p. 188-189.

⁶⁰ N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. 19-40. Cf. și *Introducere*, p. XXXVIII-XXXIX. La 18 decembrie 1894, aflat în vizită la Ștefan Greceanu (1825-1908), Ioan Cerkez (1847-1924), mărturisește că a văzut: „și un tablou [tabel] foarte interesant cu seria domnilor de la descălciătoare, luat după pisanii și hrisoave, care pune domnia lui Radu Negru cu vreo trei sferturi de secol mai sus, [mai înainte]” (*Însemnări din viața mea*).

de pre ei De aceea col ana a doua are înscris deasupra: *După letopiseș, iar cea de a treia Dupa p sanii a Dupa hris ave*

Numa ca N. I ga a reprodus d r coloana a treia, singura căreia îi atribuie valoarea istorică⁶¹ ceea ce face de neînțeles ap lativul „tabelară” dat cronologiei. care astfel editată se prezintă ca o simplă înșiruire și în plus o atribuie stolnicului C. Cantacuzino⁶², astfel că sub numele acestuia se mai citează eronat și astăzi!

Cronologia lui Dumitrache medelnicerul începe cu Radu voievod Negru, la 1215, după pisania mănăstirii Câmpulung, „care iaste cu 75 de ani mai nainte zidirea mănăstirii decât vâleatul ce scrie létopiseșele de descălecătorea țării”⁶³, adică anul 1290⁶⁴, fiind păstrată până la 7174 (1665-1666). în vremea lui Radu Leon. S-a presupus că originalul continua până la 1765⁶⁵, deși o afirmație certă în acest sens e greu de susținut. În realitate, nu știm unde se oprea cronologia lui Dumitrache medelnicerul, în mod cert ea a reprezentat cea mai completă listă a domnilor Țării Românești, adăugând nume noi celor cunoscute din letopiseșe și precizând anii de domnie, după izvoare de primă mână, așa cum o vor face abia istoricii epocii moderne, un veac după scrierea sa⁶⁶. E greu de crezut că o asemenea lucrare dificilă ar fi avut doar o finalitate pedagogică⁶⁷, mult mai probabil ea slujea nevoii de sporire a cunoștințelor istorice manifestată ca un adevărat curent în Țara Româneă că în a doua jumătate a secolului XVIII.

O altă *Cronologie a domnilor Țării Românești* a fost lucrată de Părvu Cantacuzino (?-1769), un descendent al lui Drăghici (fratele mai mare al stolnicului C. Cantacuzino), frate cu banul Mihai Cantacuzino, autorul *Genealogiei Cantacuzinilor*, așadar, un reprezentant al mediului Cantacuzinesc. Ea nu e „tabelară”, dar era probabil anterioară celei a lui Dumitrache medelnicerul de care nici nu este legată, autorul ei fiind mai vârstnic și citat înaintea acestuia din urmă de Naum Râmniceanu (1764-1838), copistul (de fapt alcătuitorul) manuscrisului la 9 iunie 1800. Acest manuscris (Biblioteca filialei din Cluj a Academiei Române, fond Blaj, nr. 40) conține în partea a doua a sa: *Hronologhia domnilor Țării Românești dupre adunarea ce au făcut Părvul Cantacuzino și clucer Dumitrache*, opera lui Părvu Cantacuzino, datată de acesta 1763, dar nu ca atare, ci prelucrată de Naum Râmniceanu⁶⁸. Acesta din urmă ar fi vrut, la rândul său, să facă o cronologie de felul celei a lui Dumitrache clucerul (medelnicerul), cel puțin până la domnia lui Vlad Țepeș, prin adunarea hrîsoavelor, „dar – mărturisește el – fiindcă aceasta cere osteneală îndelungată [...] vom urma întocmai după adunarea ce au făcut Părvul Cantacuzino și lăsăm a să face hronologie nouă dupre hrîsoave sau de noi sau de alți fii ai patriei”⁶⁹. Așadar, cronologia domnilor Țării Românești a lui

⁶¹ „În multe locuri ni revelează, după documente pierdute, lucruri interesante și nouă” (N. Iorga, *op.cit.*, p. XXXIX).

⁶² Cf. și Aurora Ilieș, *op.cit.*, p. 352.

⁶³ Biblioteca Academiei, ms. 4694, f. 285 r.

⁶⁴ Cf. și Al. A. Vasilescu, *Data 1290 a descălecatului Țării Românești*, în CL, LV (1925), p. 497-510; idem *Cronologia tabelară*, în RIR, II (1932), p. 370; Nicolae Stoicescu, „Descălecat” sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei românești. *Legendă și adevăr istoric*, în *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 97-141.

⁶⁵ Al. A. Vasilescu, *Cronologia tabelară*, în RIR, II (1933), nr. 1, p. 67-69.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 73-75.

⁶⁷ Cum susține Al. A. Vasilescu, *op.cit.*, p. 72-73, doar pentru a atribui cronologia tal e ră lui popa Florea dascăl slovenesc, între 1741-1768, la școala domnească de la Sf. Gheorghe Veci din București.

⁶⁸ Marieta Chiper, *Părvu Cantacuzino – un nume nou în istoriografie?*, în MI, S.N., XXVI (1992), nr. 2, p. 18-21.

⁶⁹ Biblioteca filialei din Cluj a Academiei Române, fond. Blaj nr. 40, p. 64.

Pârveu Cantacuzino, din manuscrisul copiat și prelucrat de Naum Râmnicăeanu în 1800 (p. 56-97), începe cu anul 1290, când are loc „Pogorârea Radului vodă Negru, după létopiseș și după hronologia cea veche a domnilor țării”, mergând cu șirul domnilor, desigur, până la cel mult înainte de decembrie 1769, când moare Pârveu Cantacuzino⁷⁰.

Textul lui Pârveu Cantacuzino a fost prelucrat și adăugit de către Naum Râmnicăeanu, care pomenind, de pildă, mutarea curții domnești de la Târgoviște la București, menționează curtea nouă făcută de Alexandru Ipsilanti și uciderea lui „Gheorghe Hanger” (Constantin Hangerli, 1797-1799) de către turci. Numele lui Pârveu Cantacuzino e citat de mai multe ori, dar se menționează și „hronologia cea veche a domnilor țării”, care începe la 1290 (deci nu este cea a lui Dumitrache medelnicerul) sau „hronologia Iancului vodă al Transilvaniei” (Iancu de Hunedoara)⁷¹.

Este interesant de subliniat că în hronologia lui Pârveu Cantacuzino apare, singura dată în izvoarele medievale românești de după veacul XIV, pomenit numele lui Basarab I, la anul 1339 (în prelucrarea lui Naum Râmnicăeanu, care însă neîntâlnind acest nume în letopiseșul țării și în „hronologia Iancului vodă”, crede că „Basarab nu este nume ci o poreclă a Basarabeștilor, din care s-au tras și însuș Radu vodă Negru...”⁷².

Dorința lui Naum Râmnicăeanu de a alcătui o cronologie nouă a domnilor munteni, nu s-a realizat. El a continuat doar pe cea a lui Pârveu Cantacuzino până la domnia lui Constantin Ipsilanti (1802-1806), după care, în același manuscris miscelaneu de la Cluj, altcineva, necunoscut, a continuat cronologia domnilor până la Alexandru Dimitrie Ghica, în 1834⁷³.

De altfel, cronologia domnilor Țării Românești a lui Pârveu Cantacuzino, cuprinsă și în *Istoria politică și geografică a Țării Românești de la cea mai veche a sa întemeiere până la anul 1774* [care, deși atribuită de N. Iorga fratelui său, Mihai banul Cantacuzino (1723-c. 1790), atribuire în general acceptată până astăzi⁷⁴, de asemenea i-a aparținut, într-o primă formă, redactată în românește până la 1763⁷⁵], a fost ulterior sporită până la domnia lui Alexandru Ipsilanti (1774-1782), suferind și o seamă de modificări. S-a păstrat astfel în câteva manuscrise românești și grecești⁷⁶, dintre care unul din ultima categorie, a fost tipărită la Viena în 1806 de frații Tunusli, și tradus din nou în românește de George Sion în 1863⁷⁷. Precum și în înșurirea „neamului Basarabilor [care] s-a înălțat la domnia Țării Românești de la anul 1339”, cuprinzând 15 domni, de la Basarab, care a biruit pe craiul

⁷⁰ Mihai banul Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 179.

⁷¹ Biblioteca filialei din Cluj a Academiei Române, fond Blaj, nr. 40, p. 56-97. Cf. și citatele prezentate de Naum Râmnicăeanu din cronologia lui Pârveu Cantacuzino, în *Cuvânt înainte la adunarea hronologii (sic) domnilor țării noastre*, partea întâi a manuscrisului din 1800, singura publicată (Șt. Bezdechi, *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului Naum Râmnicăeanu*, I, Sibiu, 1944, p. 95-96). Analiza conținutului cronologiei domnilor, reprezentând partea a doua a manuscrisului lui Naum Râmnicăeanu, *ibidem*, p. 33-38.

⁷² Biblioteca filialei din Cluj a Academiei Române, fond Blaj, nr. 40.

⁷³ *Ibidem*. Cf. și I. Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne*, p. 197-198; Șt. Bezdechi, *op.cit.*, p. 7, 36-37.

⁷⁴ *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, p. 148-149. Cf. și Ilie Corfus, *În legătură cu opera lui Mihai Cantacuzino*, în RIR, XVI (1946), p. 129-141.

⁷⁵ Marieta Chiper, *op.cit.*, p. 20-21. Numele „Pârveu Cantacuzino” și anul 1763 redat în acrostih în ms. 40, fondul Blaj, aflat la Biblioteca filialei din Cluj a Academiei Române. Cf. și Șt. Bezdechi, *op.cit.*, p. 24-27.

⁷⁶ I. Crăciun, A. Ilieș, *op.cit.*, p. 189-191; Șt. Bezdechi, *op.cit.*, p. 10 și urm.

⁷⁷ *Chronologia domnilor*, cap. LI din *Istoria politică și geografică a Țării Românești de la cea mai veche a sa întemeiere până la anul 1774, dată mai întâi la lumină în limba grecească la anul 1806 de frații Tunusli*, tradusă de George Sion, București, 1863, p. 126-170.

Ungariei, „Carol Napoliteanul”, până la „Constantin Basarab Voevod” de la 1654, cuprinsă pe la 1787 în *Genealogia Cantacuzinilor* a banului Mihai Cantacuzino⁷⁸.

Probabil, unele dintre aceste manuscrise, alături de cronologia tabelară a lui Dumitrache medelniceanul, au fost folosite de Dionisie Fotino (1777-1821) în *Istoria vechii Dacii, a Transilvaniei, a Valahiei și a Moldovei*, încheiată în limba greacă la 1818, în cadrul părții a patra, capitolul I, intitulat *Domnii Țării Muntenesti*, care este de fapt o cronologie a 86 de domni, ceva mai dezvoltată, de la Radu Vodă I Negru Basarab (1241) la Ioan Vodă Caragea (1817), sub numele de „cronologia țării”, „cronologia veche a țării” sau „cronologii locale”⁷⁹.

Cu aceasta, epoca cronologiilor domnești documentate din Țara Românească, începută înainte de 1763, a luat sfârșit, chiar dacă manuscrisul cronologiei lui Naum Râmniceanu a fost continuat, cum am văzut până la 1834.

LISTE DOMNEȘTI DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI XVIII ȘI DIN VEACUL XIX

În Moldova, în schimb, în a doua jumătate a secolului XVIII continuă redactarea de liste domnești simple, după datele letopisețelor, adesea chiar atașate manuscriselor de copii ale acestora. Ca cea încheiată de Enache Kogălniceanu la 1 iunie 1769: „*Arătare domnilor din Moldova după cum au stătut la domnie pi rânduri, și câte câți ani au domnit fiește carele*”, aflată la sfârșitul manuscrisului letopisețului lui Simeon Dascălul (-Grigore Ureche), a cărui copie după porunca lui Nicolae Mavrocordat din 1711, o terminase în 1724, Constantin al lui Vlad logofătul de divan, din Filipești. Aceasta mergea de la Dragoș (1352) la Grigore Callimachi (1767-1769), cuprinzând patru coloane paralele: „véleat”, „domnii”, „ani” și „luni”, adică anul de început al domniei, numele domnului și răstimpul stăpânirii, exprimat în ani și luni⁸⁰.

Lista lui Enache Kogălniceanu cu unele modificări și continuată de la 1767 la 1793, mergând, așadar, de la Dragoș și până la Mihai Constantin Vodă Suțu (1792-1795), cu aceleași rubrici, a fost tipărită într-o *Psaltire*, apărută la Iași în 1794, sub titlul: „*Însemnarea de domnii Moldovei, ce au domnit și la ce an au fost domni și câți ani au domnit și câte luni, cum arată în josu anume, de la domnul Dragoș Voevod ce au descălecat Țara Moldovei*”⁸¹. Aceasta a fost prima listă de domni răspândită pe calea tiparului. Nu e de mirare că a devenit cunoscută, fiind retipărită în anul următor în cartea lui Amfilohie Hotineanu, *Geografia moldovenească*, Iași, 1795, de unde a intrat în atenția lui Johann Christian Engel.

În Țara Românească, în același sfârșit de secol XVIII, lista domnilor e mai bogată în date istorice, amintind parcă cronologiile domnești. Cea cuprinsă în manuscrisul românesc nr. 3 162 de la Biblioteca Academiei Române, terminată după 17 mai 1786, urmează însă șirul domnilor de început după *Letopisețul Cantacuzinesc*, cu unele erori de transpunere. Sub titlul „*Istoriia domnilor Țări(i) Rum(ă)nești câți au (s)tătutu din vremea Radului ci să chiamă Negru, care s-au pogorât di(n) Țara Ungurească cu oști și au gonit pi tătari, care lăcuia într-aciste locuri și au stătut domn al Țări(i)*”

⁷⁸ Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 60-77. N. Iorga afirmă eronat (p. 60, nota 1) că „aceasta poate e făcută după Cronologia tabelară”, pe care el o atribuia stolnicului C. Cantacuzino.

⁷⁹ Dionisia Fotino, *Istoria generală a Daciei, sau a Transilvaniei, Țării Muntenesti și a Moldovei*, II, traducere George Sion, București 1859, p. 4-264 (domnii sunt numerotați). Cf. și Al. A. Vasilescu, *Cronologia tabelară*, în RIR, III (1933), nr. 1, p. 68.

⁸⁰ Ioan Bianu, *Catalogul manuscriselor românești*, I, București, 1907, p. 401-403. Un fragment al acestei liste, dintre 1733-1769, a publicat C. Giurescu, *Pseudo-cronicari I. Enache Kogălniceanu*, în BCIR, II (1916), p. 171-172.

⁸¹ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, II, București, 1910, p. 371-373.

Rum(â)nești la leatu dă la H(ri)s(tos) 1290”, sunt menționați 85 de domni, până la începutul domniei lui Nicolae Mavrogheni (1786-1790). Această cronologie a început să fie redactată în a doua jumătate a secolului XVIII, căci manuscrisul grecesc nr. 164 de la Biblioteca Academiei Române, care o conține, merge doar până la anul 1716, și a fost alcătuit în deceniile următoare⁸². Ea a stat și la baza cronologiei domnilor munteni de la Radu Negru (1290) la Constantin Hangerli (1798), redactată de Șerban Andronescu între 1791-1798, și continuată până la uciderea lui Hangerli la Poartă (18 februarie 1799), de către fiul său, Grigore Andronescu⁸³.

Șirul domnilor munteni stabilit de spătarul Ianache (Ienăchiță) Văcărescu pe marginea manuscrisului *Istoria preaputernicilor înperați othomani*, redactat de el între 1788 și 1794⁸⁴, a fost considerat chiar de editorul său, A. Papiu Ilarian drept „chronologia domnilor Țării Românești”⁸⁵. Într-adevăr, deși nu este o listă propriu-zisă, ci o însemnare a voievozilor începând cu „Radu vodă Negru de la 1290” și până la „1786 Nicolae vodă Mavrogheni”, notată în marginea textului, la locul cronologic potrivit, poate fi socotită ca atare. Deși I. Văcărescul și-a redactat lucrarea – astăzi pe nedrept trecută cu vederea – în Imperiul otoman, unde se afla în exil, totuși lista sa, deși reproduce șirul domnilor după cronologiile care circulau pe atunci, are totuși unele datări exacte, deosebite de ale acestora. Altfel, este plasat corect începutul domniei lui Mircea cel Bătrân: „1386. Mircea vodă sin Radu vodă”, introduce domnia lui Alexandru Aldea (1431-1436), pe care îl arată pe drept ca fiu al Mircea: „Alexandru Mircea vodă” (sub anii 1427 și 1432, acest din urmă an aparținând într-adevăr domniei lui Aldea)⁸⁶, cunoaște și plasează corect în timp până și scurtele domnii de la începutul secolului XVI ale lui Mihnea cel Rău (1508-1509), Mircea (1509-1510) și Vlăduț (Vlad cel Tânăr) (1510-1512): „1509 Mihnea vodă Vlad. 1510, Mircea vodă Mihnea. 1511, Vlăduț, sin Vlad vodă”. La fel și în ceea ce privește domnia lui Neagoe Basarab (1512-1521), menționată sub anul de început: „1512, Neagoe vodă”⁸⁷ etc.

I. Văcărescul a murit în vara anului 1797, tocmai atunci când preocuparea pentru stabilirea șirului domnilor, dincolo de consemnările precise ale cronicarilor din veacul XVIII, a devenit în Țara Românească o *activitate oficială*. Nu întâmplător, aici, unde se alcătuiseră amintitele cronologii documentate ale domnilor, apare în vara lui 1797, din porunca lui Alexandru Ipsilanti „logofeția obiceiurilor”, condusă de un mare logofăt al obiceiurilor sau rednic (= rânduitor), documentat din martie, dregător important, membru al divanului velișilor boieri, rânduit după marele logofăt de Țara de jos, având în subordine încă trei grade (II-IV) de „logofeți mici” de obiceiuri⁸⁸.

Prin hrisovul de constituire a logofeției de obiceiuri, din 20 iulie 1797, care e numită și „*Canțalarie*, sau cămară osebită”, aceasta cuprindea cinci „capete” (departamente). Cel dintâi purta titlul de *Istoria Domnilor Valahiei* și avea încărcinarea să „facă adunare de toate letopisețele, ce s-au scris după vremi de oameni cu știință, pentru oblăduirea țării, cu schimbările și prefacerile ei, împreună și *chronologia Domnilor și ocârmuitorilor, pe scurt*” (n.a.)⁸⁹.

⁸² Cf. și I. Crăciun. A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne*, p. 187-188. Pentru alte liste de domni similare din Țara Românească, dar și din Moldova, cf. Ilie Corfus, *Introducere la Însemnările Androneștilor*, București, 1947, p. 14-15.

⁸³ *Însemnările Androneștilor*, ed. cit., p. 21-33. Pentru partea originală a însemnărilor, cf. p. 15.

⁸⁴ Ianache Văcărescul, *Istorie a preputernicilor înperați othomani*, în *Tesaur de monumente istorice pentru România*, II, ed. A. Papiu Ilarian, București, 1863, p. 245-302.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 242.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 252, 256.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 259.

⁸⁸ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, Seria 1774-1800, VII, București, 1894, p. 54.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 55-56; N. Iorga, *Un ordin domnesc din 1797 de a se scrie istoria și geografia țării*, în RI, XXIV (1938), nr. 10-12, p. 289-290 (reproduce același document din 20 iulie 1797, după V. A. Urechia); Dionisie Fotino, *op.cit.*, III, București, 1859, p. 275; Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, București, 1939, p. 247-249; P. P. Panaitescu, I. Donat, *Arhivele în sprinjalul cercetărilor istorice*, p. 75.

În Moldova, logofeția de obiceiuri exista cam în același timp, în domnia lui Alexandru Callimachi (1795-1799), având, probabil, aceleași atribuții ca și în Țara Românească⁹⁰. Mai înainte, cum am văzut, în vremea domniilor muntene și moldovene ale lui Constantin Mavrocordat, de alcătuirea compilațiilor de letopisețe (cronicele paralele ale țărilor române extracarpătice), „pre larg”, dar și „pre scurt” (care era, de fapt, în întregime, o cronologie a domnilor români), se ocupase cămărașul de izvoade, mai târziu, pe la 1762, numit și logofăt de taină. Acesta lucra chiar la curte, într-o „Cămară de taină, la care cămară scria și uricarii și diecii de divan”⁹¹.

Cum s-a concretizat în domeniul alcătuirii cronologiilor domnești activitatea logofeției de obiceiuri, care a funcționat, cel puțin în Țara Românească până după 1818, când Dionisie Fotino consemnează rangul și atribuțiile marelui logofăt de obiceiuri⁹²? E greu de știut dacă la lista domnilor munteni, care începe la 1290 cu Radu Negru mergând până la sfârșitul veacului XVIII sau începutul secolului XIX, a contribuit în vreun fel instituția amintită. Fiind vorba de o simplă înșiruire de nume, pare mai puțin probabil. De altfel, știm de obiceiii cui au aparținut asemenea liste. După 20 august 1802 o astfel de „*Lista numelor domnilor care au domnit în Muntenia în anii 1290-1802*”, adică de la Radu Negru la Constantin Ipsilanti (1802-1806), alcătuită sau doar primită de viitorul mare istoric al Imperiului otoman, Joseph von Hammer-Purgstall, a fost adăugată manuscrisului traducerii în limba germană a cronicii lui Radu Greceanu de Johann Filstich la 1727, revăzută în 1802 de Lukas Joseph Marienburg, manuscris ajuns în posesia lui Johann Christian Engel, care în cele din urmă l-a depus la biblioteca „F. Szechenyi” din Budapesta. Datorită legăturilor lui Engel cu Hammer, secretar de legație la Constantinopol și apoi consul austriac la Iași în 1806, lista domnilor munteni a ajuns în manuscrisul amintit⁹³.

Ea cuprindea, după tipicul vremii, trei rubrici: „A început domnia în anul”, „numele domnitorului”, și „au domnit: ani, luni” și se întindea pe zece pagini de manuscris, sub această formă de tabel⁹⁴.

Se pare că J. von Hammer-Purgstall a alcătuit și o listă a domnilor din Moldova, pe care i-ar fi dat-o medicului sas Andreas Wolf înainte de 1805, după relatarea acestuia, listă care însă nu s-a păstrat⁹⁵.

S-a păstrat în schimb o cronologie a domnilor Moldovei în manuscrisul grec nr. 699 din Biblioteca Academiei Române, purtând titlul *Istoria pe scurt a Moldovei*. Cronologie care mergea de la Dragoș (1352) până la începutul domniei lui Alexandru Moruzi (1802-1806, 1807) în vremea căruia a început să fie redactată⁹⁶.

Cam din aceeași perioadă, din 1808, datează în formă definitivă și „*Lista succesiunii împăraților turci, a vizirilor și a domnilor Munteniei și Moldovei până la anul 1781* (sic)”, redactată de asemenea în limba greacă. Lucrare anonimă, cuprinde domniile Țării Românești de la Radu Negru (1290) până la începutul domniei lui Nicolae Mavrogheni (25 martie 1786)⁹⁷, și pe cei ai Moldovei,

⁹⁰ Dan Simonescu, *op.cit.*, p. 246.

⁹¹ *Ibidem*, p. 268.

⁹² Dionisie Fotino, *loc.cit.*

⁹³ Antonie Plămădeală, *Altă completare inedită la ms. traducerii în limba germană a cronicii lui Radu Greceanu*, vol. *Calendar de inimă românească*, Sibiu, 1988, p. 108-109.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 110-115.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 109.

⁹⁶ I. Crăciun, A. Ilieș, *op.cit.*, p. 120-121.

⁹⁷ Humurzachi, XIII, texte grecești, ed. A. Papadopoulos – Kerameus, p. 335-337; XIII, traducere de G. Murnu și C. Litzica, p. 307-309.

de la Dragoș (1352) la începutul stăpânirii lui Manole Giani-Ruset (11 mai 1788)⁹⁸, ultima dată cronologică marcând și perioada reală după care a fost redactată această listă⁹⁹, care, pentru domniile din a doua jumătate a secolului XVIII, cuprinde și unele însemnări istorice.

Acest tip de liste ale domnilor români, care se inspiră din *Cronica paralelă* atribuită lui Axinte Uricariul, din Dimitrie Cantemir, Enache Kogălniceanu, cronicile din veacul XVIII etc., va circula în prima jumătate a veacului XIX răspândit, cum vom vedea, și pe calea tiparului. Deși de pe acum numele și porecele domnilor și succesiunea acestora după 1508 sunt destul de corect fixate, cronologia, îndeosebi pentru perioadele mai vechi, stârnea oarecare îndoială. De unde și unele încercări critice de refacere a acestor liste. Fără prea mare succes, de altfel. Lista domnilor Moldovei alcătuită la 1823 de Mihail Sturza, în vederea redactării unui memoriu asupra istoriei Moldovei, se baza de fapt pe cea a lui Dimitrie Cantemir și pe expunerea lui Dionisie Fotino¹⁰⁰.

În 1841 Mihail Kogălniceanu anunță în primul număr din „Arhiva românească” proiectul lui „D. Alexandru Popovici, moldovean de loc, acum inginer noului oraș Severin în Valahia, cel mai învățat dintre toți românii în știința istoriei naționale”, de a publica, între altele: „I. Șirul Domnilor țării Românești, din *hrisoave scos*, care se abate cu totul de șirul pus de Engel, și prin urmare și de D. F. Aaron”¹⁰¹. Așadar o revenire la metoda de documentare a cronologiilor lui Dumitrache medelnicerul și Pârvu Cantacuzino. Din nefericire această lucrare nu a fost publicată, astfel că s-a pierdut. Mențiunea ei dovedește însă că succesiunea domnilor români stabilită de J. Chr. Engel – F. Aaron, care se bucura pe atunci de cea mai mare autoritate era contestabilă în lumina izvoarelor documentare.

În același an, 1841 (1843 după o dată înscrisă în interior), însă, publicând la București traducerea *Tabelelor istorice ... (Tafeln der Welt – und Kulturgeschichte, 1834)* a generalului Karl Eduard Vehse, din îndemnul domnului muntean Alexandru Ghica, lucrare destinată școlilor, Ioan Voinescu II îi adaugă o listă a domnilor Țării Românești, însoțită de date istorice¹⁰². Lucrarea pe care N. Iorga înclina să o atribuie lui N. Bălcescu, care în 1846 va făgădui în „Magazin istoric pentru Dacia” „o presintare cronologică a Domnilor care ar corespunde cu lucrarea, uimitor de bine făcută, ce se dă aici”. La aproape un veac după apariția listei lui Ioan Voinescu II (paternitatea lui Bălcescu rămânând doar o supoziție), în 1938, N. Iorga considera chiar că „lucrarea aceasta, revăzută, ar fi și astăzi de cel mai mare folos, pentru cercetători ca și pentru studenți”¹⁰³. Dar o examinare mai atentă a acestei liste: „De la întemeierea Principatului până în zilele noastre sau de la 1290 până la 1843”, cuprinzând 68 de domni și domnii de la Radu I Negru (1290-1314) până la Ștefan II Cantacuzino (1714-1716), 35 de „Prinți Fanarioși de la 1716-1820” (domni și domnii) și 3 „Părinți pământeni” („Grigore IV Ghica VIII, 1822-1828”, „Alexandru X Ghica IX, 1834-1842” și „Gheorghe Bibescu, domn după alegerea țării”)¹⁰⁴, vedește multe neajunsuri îndeosebi în partea de

⁹⁸ *Ibidem*, XIII, texte grecești, *ed.cit.*, p. 339; XIII, traducere, *ed.cit.*, p. 309-311.

⁹⁹ Succesiunea sultanilor din această listă merge până în 1808 (*ibidem*, XIII, traducere, p. 301-302, an care indică cel puțin momentul în care lista domnilor români a fost transcrisă în această lucrare.

¹⁰⁰ Humurzachi, *Supliment*, I⁴, p. 13-14.

¹⁰¹ „Arhiva românească”, Iași, I (1841), p. 369.

¹⁰² N. Iorga, *Începuturile istoriei universale la români*, în AAR, M.S.I., S.III, t. XX, 1938, p. 84-88. Cf. și Vasile Netea, în *Studii*, XVII (1964), nr. 5, p. 1153.

¹⁰³ N. Iorga, *op.cit.*, p. 88

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 98-105.

început până la 1508¹⁰⁵. Aprecierile favorabile ale lui N. Iorga erau în fapt rezultatul cercetării izolate a acestei liste, rupte de contextul celor care au precedat-o și au urmat-o.

În realitate, această listă a domnilor munteni, reproducând anii de domnie și numele voievozilor, completate la sfârșit, însă fără alte note istorice, apare și în *Almanahul Statului din Prințipatul a toată Țara Românească*, tipărit la București de Z. Carcalechi, în anii 1840 („*Cronologia prinților Țării Românești (1290-1834)*”, p. 142-146; 1841 (p. 156-160); 1842 (p. 198-202); 1844 („*Tablă cronologică de prinți voievozi ai României*”, 1290-1842, într-o anexă istorică, p. 43-47); 1846 (p. 149-152) și 1850 („*Listă cronologică de toți prinții stăpânitori ai României*”, 1290-1848, p. 146-151)¹⁰⁶. Apare de asemenea sub titlul „*Table chronologique des Princes Voïvodes de Valachie*”, 1290-1842, în *Annuaire de la Principauté de Valachie*, București, 1842, întocmit de inginerul Vladimir de Blaremborg, p. 41-46¹⁰⁷, singura publicație de acest fel în limba franceză, pentru informarea străinătății.

Ținând seama că partea istorică a anuarului în limba franceză din 1842 a fost alcătuită de Vladimir Blaremborg după istoriile lui Florian Aaron și Dionisie Fotino, și tot el a editat respectiva parte din *Almanahul Statului* pe același an, după F. Aaron¹⁰⁸, este posibil ca autorul acestei cronologii a domnilor munteni reprodușă de Ioan Voinescu II, și atât de răspândită după 1840, să fi fost chiar Blaremborg. Oricum autorul ei a folosit datele cunoscutului manual a lui Florian Aaron, *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Românești*, I-III, București, 1835-1838, cu a cărui listă de domni reprodușă la cuprinsul („registru”) fiecărui volum coincide în bună măsură, și elemente din *Istoria Daciei*, II, a lui Dionisie Fotino, apărută în 1818.

În parte aceleași surse au stat și la baza unei *Table chronologique des voïvodes, des hospodares, et des fermiers de la Moldo-Vallaquie*, datorată lui J. A. Vaillant, și apărută în volumul II al lucrării sale *La Romanie*, Paris, 1844, p. 443-447. Redactată pe două coloane paralele, cuprinzând domniile Țării Românești de la Radu I Negru de Făgăraș (1241) până la Gheorghe Bibescu (1842), și pe cei ai Moldovei, de la Bogdan I (1290) la Mihai Sturza II (1834), tabela profesorului Vaillant cuprinde două perioade, despărțite de domnia lui Mihai Viteazul în Țara Românească (1592) și în Moldova (1600); fiecare dintre acestea împărțite tot atât de arbitrar în câte trei perioade. Lista e cuprinzătoare, nu lipsesc nici Ciubăr I (Czuber Ier) în Moldova la 1449, sau Vintilă II (?) „4 zile”, la 1568, în Țara Românească (în realitate mai 1574).

În sfârșit, lista domnilor munteni publicată începând din 1840, cum am văzut, mai apare o dată sub titlul „*Listă hronologică de toți prinți(i) stăpânitori ai României*”, în „*Calendarii popular pentru anul 1852*”, București, XIII (1852), p. 19-22 (nepaginat).

Pentru un timp listele domnilor români rămân la aceste forme¹⁰⁹. Abia la 1878, Émile Picot, publicând letopisețul lui Grigore Ureche cu traducere în limba franceză, îi adaugă la sfârșit o „*Listă*

¹⁰⁵ Succesiunea primilor domni munteni după această listă ar fi fost: Radu I Negru (1290-1314), Mihail I (1314-1333), Dan I Negru (1333-1342), Alexandru I Basarab (1340-1350), Nicolae I Basarab (1350-1352), Radu II Basarab (1352-1360), Vlad I (1360-1373), Dan II (1373-1419), Mircea I (1383-1419) etc. (*ibidem*, p. 98).

¹⁰⁶ Cf. și Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Calendar și almanahuri românești 1731-1918*, *Dicționar bibliografic*, București, 1981, p. 118-125.

¹⁰⁷ La sfârșit se află un „Rezumat al tablei. O sută șase domnii, cinci înterregnuri sau guvernări provizorii; optzeci și unul de Principi, din care șazecișunu pământeni și douăzeci greci – totul în răstimp de cinci sute doi ani” (p. 46).

¹⁰⁸ Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *op.cit.*, p. 122, 160.

¹⁰⁹ Cf. și A. Ubicini, *Table chronologique des voïvodes, ou princes de Valachie et de Moldavie*, în *L'Univers. Histoire et description de tous les peuples. Provinces Danubiennes et*

cronologică a principilor Moldovei de la origine până la sfârșitul secolului XVI", pe lângă mențiunea anilor de domnie aducând și unele precizări cronologice de lună. El identifică însă pe Iuga I cu George Koriatovici, și pe Costea (din pomelnicul de la Bistrița) cu Constantin I Mușat¹¹⁰, erori care vor circula un timp în istoriografia românească.

Cam în aceeași perioadă își manifestă și Mihai Eminescu, pe atunci gazetar în București, interesul pentru cronologia domnilor români, dar nu ca atare, ci ca parte a unor tabele cuprinzând voievozii Țării Românești și dinastia balcanici de Vidin, Târnavo și Serbia în secolul XIV, notate în manuscrisul nr. 2 279 de la Biblioteca Academiei Române¹¹¹. El însă nu preia lista obișnuită a domnilor, care circula în acel timp, ci își alcătuiește una proprie, care începea nu cu Radu Negru, cum se obișnuia pe atunci, ci cu „Tugomir 1300”, adică cu tatăl lui Basarab I (care însă nu e amintit). Nu știm dacă acest personaj a domnit într-adevăr, dar în mod cert el apare astfel pentru întâia oară în fruntea listelor domnilor munteni, fiind plasat destul de corect pe la 1300. De altfel, și succesiunea domniilor următoare până la Mircea cel Bătrân, din care nu lipsește decât Radu I, este corect întocmită, chiar dacă anii de domnie sunt doar parțial potriviți¹¹².

Nevoia unei mai precise plasări în timp a domniilor muntene a resimțit-o și Ioan Brezoianu, fostul deputat în divanul *ad-hoc* al Țării Românești din 1857. În 1882, așadar la aproape un deceniu după publicarea celor două ediții din *Istoria critică a românilor* de către B. P. Hasdeu (1873, 1875), care propune folosirea intensă a izvoarelor, el revine la forma cronologiei tabelare, documentată direct după hrisoave. Această preocupare e trecută chiar în titlul cărții sale, *Vechile instituțiuni ale României (1327-1866) cu Un appendice extras din mai mult de una sută chrisobuli, spre limpezirea cronologiei a domnitorilor Țerei – românesci, pe secolii XIV, XV și XVI*, București, 1882.

Appendicele cu titlul de mai sus, cuprinde domniile muntene de la „Vladislav Alexandru” (adică Vlaicu, autorul adăugând întotdeauna la numele domnului pe cel al tatălui) până la „Nicolae Mihail” (adică Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul). Spre deosebire de cronologia tabelară a lui Dumitrache medelnicerul, I. Brezoianu folosește doar două coloane, inversându-le însă ordinea. Astfel în cea dintâi „de pe chrisobull” sunt rezumate documente domnești după condici mănăstirești aflate la Arhivele Statului din București (existența acestora ușurându-i mult munca, față de cea a lui Dumitrache sau Pârvu Cantacuzino), iar în cea de-a doua: „de pe istoria”, sunt menționate doar numele domnilor preluate în forma amintită mai sus, din listele anterioare, de tipul celor citate¹¹³.

Dacă B. P. Hasdeu n-a reușit să vadă existența lui Basarab I, în ciuda rolului primordial pe care îl acordă dinastiei Basarabilor¹¹⁴, și cu toate că Johann Christian Engel îl amintise încă din

Roumaines, Iași, 1993, p. 891-898 (ed. I-a, Paris, 1856), care pentru domniile Țării Românești urmează succesiunea acceptată de M. Kogălniceanu (în *Histoire de la Dacie, des valaques transdanubiens et de la Valachie*, Berlin, 1837), iar pentru cei din Moldova pe cea propusă de J. A. Vaillant (*La Romanie*, Paris, 1844, lista citată mai sus).

¹¹⁰ Émil Picot, la Gregoire Urechi, *Chronique de Moldavie depuis le milieu du XIVe siècle jusqu'à l'an 1594*, Paris 1878, p. 604-606.

¹¹¹ D. Vatamaniuc, *M. Eminescu. Preocupări pentru istoria națională și universală*, în „Manuscriptum”, XI (1980), nr. 3, p. 12.

¹¹² Succesiunea primilor domni ai Țării Românești, după M. Eminescu era următoarea: Tugomir 1300, Alexandru 1320-1360, Vladislav 1360-1370, Dan I 1370-1380, Mircea I 1380-141 (*ibidem*).

¹¹³ Ioan Brezoianu, *Appendicele séu Extractu din mai multe sute de chrisobuli, prin care se poate limpezi cronologia domnitorilor Țerei-Românesci, pe secolii XIV, XV și XVI*, în *Vechile instituțiuni ale României (1327-1866)*, București, 1882, p. 229-262.

¹¹⁴ „Basarabia reflectă în sine o dinastie întreagă, tare și mare în curs de mai multe veacuri” (B. P. Hasdeu, *Istoria critică românilor*, București, 1984, p. 100).

1804¹¹⁵, în schimb emulul său, Grigore G. Tocilescu, cunoscând inscripția tombală a lui Nicolae Alexandru din 1364, „fiul marelui Basarab voevod”, învingătorul regelui Ungariei, Carol Robert, la 1330, introduce un personaj domnesc nou: „Basarab cel Mare”¹¹⁶, pe care A. D. Xenopol abia îl intuise¹¹⁷. De acum înainte în fruntea listelor domnilor Țării Românești și al arborelui genealogic al acei tora, până la sfârșitul secolului XVI, se instalează pentru totdeauna Basarab I.

PREOCUPĂRI PENTRU DEFINITIVAREA LISTEI DOMNILOR ÎN SECOLUL XX.

La începutul secolului XX, înainte de primul război mondial, se constată o intensificare a preocupărilor istoricilor pentru stabilirea șirului domnilor din Țara Românească și Moldova, pe baza izvoarelor cunoscute atunci, de data aceasta în strânsă legătură cu stabilirea arborilor genealogici ai acestora, acțiune socotită indispensabilă pentru stingerea frecventelor controverse de natura cronologică și genealogică. Astfel, încercările mai puțin reușite ale lui O. G. Lecca din 1899¹¹⁸, aspru criticate în epocă, și cele ale lui I. Karacsonyi din 1910¹¹⁹, de a reconstitui arborele genealogic al domnilor munteni, au fost urmate de cea a lui C. Kogălniceanu, care în 1912 afirma categoric: „Genealogia și cronologia domnilor Țării Românești și ai Moldovei din vechile dinastii ale Basarabilor și ale Bogdăneștilor și Mușatinilor n-a fost încă stabilită [...] Nimeni până acum nu s-a ocupat în deosebit cu această chestiune”¹²⁰, ceea ce, în lumina celor de mai sus, era desigur o exagerare. Oricum, cercetarea despre Basarabi a lui Ștefan D. Grecianu, deși publicată postum, abia în 1916¹²¹, fusese finalizată înainte de moartea acestuia în 1908.

Totuși lucrările lui C. Kogălniceanu, *Tabloul genealogic și cronologic al Basarabilor domni ai Țării Românești 1310-1659 cu adnotațiuni critice și Tabloul cronologic al tuturor domnilor Țării Românești*, București, 1912¹²², și *Tabloul genealogic și cronologic al Dragoșeștilor, Bogdăneștilor, Koriatoviceștilor și Mușateștilor domni ai Moldovei 1352-1668, cu adnotațiuni critice și Tabloul cronologic al tuturor domnilor Moldovei*, însoțit de *Îndreptări și înregistrări la Tabloul genealogic al*

¹¹⁵ Johann Christian Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs...*, IV¹, *Geschichte der Moldan und Walachey*, Halle, 1804, p. 151.

¹¹⁶ Gr. G. Tocilescu, *Manual de istoria românilor pentru școlile secundare de ambe – sexe*, București, 1899, p. 92-93.

¹¹⁷ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, II, ed. IV-a, București, 1986, p. 16-17.

¹¹⁸ Octav George Lecca, *Familiiile boerești române, Istoric și genealogie (După izvoare autentice)*, București, 1899, p. 52-53 (arbore genealogic); idem, *Familiiile boerești române, Seria 1. Genealogia a 100 de case din Țara Românească și Moldova*, București, 1911; Unele greșeli au fost corectate în idem, *Dicționar istoric arheologic și geografic al României*, București, 1937, p. 593 (arborele genealogic).

¹¹⁹ I. Karáksony, *Arborele genealogic al voievozilor din Țara Românească*, în CL, XLIV (1910), nr. 9, p. 1 026-1 030; nr. 10, p. 1146-1147, cu arbore genealogic (p. 1156), traducere din revista maghiară „Századok”, Budapesta, 1910, p. 177-192.

¹²⁰ C. Kogălniceanu, *Tabloul genealogic și cronologic al Basarabilor domni ai Țării Românești 1310-1659 cu adnotațiuni critice și Tabloul cronologic al tuturor domnilor Țării Românești*, București, 1912, p. 3.

¹²¹ Ștefan D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, II, ed. Paul Șt. Grecianu, București, 1916, p. 252-404, cu arbore genealogic. Dincolo de diferite erori, pune în circulație un însemnat material documentar.

¹²² Cf. și N. Iorga, *O genealogie a Basarabilor (Însemnări critice)*, Vălenii de Munte, 1912, 16 p, pe marginea lucrării lui C. Kogălniceanu.

Basarabilor [...], București, 1913, reprezintă pentru acea dată un pas înainte în domeniul tratat. Adnotările critice privitoare la fiecare voievod din dinastiile amintite, cuprinse în cele două tablouri genealogice și cronologice, constituie temeiul lucrărilor, în vreme ce listele „*Domnii Țării Românești*” (p. 25-29), de la „Basarab I zis Negru-Vodă” la Alexandru Ioan Cuza, respectiv „*Domnii Moldovei*” (p. 26-30), de la Dragoș la Carol I de Hohenzollern, prezintă doar anii de domnie, foarte rar însoțiți de alte precizări calendaristice, cele două publicații fiind destinate de autor „mai cu seamă pentru uzul școlar”¹²³.

Tot atunci, în 1913, Alexandru Al. Sturdza publică un „*Tableau de la succession des princes des Pays Roumains a partir du XVIe siècle*”, pe două coloane, închinat domnilor Moldovei și Țării Românești, de la Bogdan III, respectiv „Radu-Basarab, zis cel Mare”, la Carol I de Hohenzollern¹²⁴, asemănător cu cel al lui C. Kogălniceanu, dar păstrând și unele elemente din listele din a doua jumătate a secolului XIX. Preocupări de aceeași natură manifestă și Dimitre Onciul, a cărui „*Lista domnilor Țerei Românești și Țerei Moldovei*”, pe două coloane paralele, cuprinzând: „a) Dinastiile Basarabilor și Bogdan Mușateștilor” și „b) Domni din diferite familii”, așadar de la Basarab I, respectiv Bogdan I, până la Carol I de Hohenzollern, anexată la ediția a doua, din 1914, a lucrării sale, *Din istoria României*¹²⁵, se apropie în bună măsură de aspectul actual al acestui gen de lucrări.

Același lucru putem spune și despre arborele genealogic, cu datele domniilor, publicat de generalul P. V. Năsturel în 1914/1915, sub titlul „*Schița genealogică a domnilor*” (Țării Românești), de la „Ivanco Basarab” la „Petru voievod cel Tânăr” (1559-1568)¹²⁶, acesta din urmă introdus în șirul domnilor munteni, după ce până atunci, cum arăta și Stoica Nicolescu tot în 1915¹²⁷, fusese confundat cu Petru Șchiopul, care figura astfel în listele anterioare, până la cea amintită a lui Alexandru Al. Sturdza din 1913¹²⁸.

N. Iorga a început publicarea listei sale de domni ai țărilor române extracarpatice sub formă de tabele anexate diferitelor sale istorii ale poporului român, încă din 1905, acestea răspândindu-se, fără modificări substanțiale, atât în edițiile în limbile germană (1905, 1929)¹²⁹, franceză (1920, 1922)¹³⁰, engleză (1925)¹³¹, italiană (1928)¹³², cât și în cele în limba română

¹²³ C. Kogălniceanu, *Tabloul genealogic și cronologic al Dragoșeștilor, Bogdăneștilor, Kariatovicesștilor și Mușateștilor, domni ai Moldovei 1352-1668 cu adnotațiuni critice și Tabloul cronologic al tuturor domnilor Moldovei*, București, 1913, p. 3.

¹²⁴ Alexandre Al. Stourdza, *L'Europe Orientale et le rôle historique de Maurocordato 1660-1830*, Paris, anexa VIII/1, p. 431-435.

¹²⁵ Dimitrie Onciul, *Din istoria României*, ed. II-a, București, 1914, p. 184-191. Cf. și idem, *Rezumat asupra succesiunii domnilor [Țării Românești] până la 1420 și Succesiunea domnilor [Moldovei] până la Alexandru cel Bun*, în *Scrieri istorice*, I, ed. Aurelian Sacerdoțeanu, București, 1968, p. 712-715.

¹²⁶ P. V. Năsturel, *Novo Plantatio și regii Romaniei, moștenitori ai împăraților Bizanțului*, în RIAF, XV (1914), București, 1915, p. 4.

¹²⁷ St. Nicolescu, *Petru vodă cel Tânăr și Petru vodă Șchiopul o chestiune controversată din istoria românilor*, București, 1915, 34 p. + tabele genealogie.

¹²⁸ Alexandru Al. Stourdza, *op.cit.*, p. 432.

¹²⁹ N. Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen*, II, Gotha, 1905, p. 529-539 (Principii Țării Românești – p. 529-534 și ai Moldovei – p. 534-539); idem, *Geschichte der Rumänischen und ihrer Kultur*, Sibiu, 1929, p. 358-371.

¹³⁰ Idem, *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, ed. II, Paris, 1922, la sfârșit, p. I-X (ed. I-a, Paris, 1920). Tabel pe două coloane paralele.

¹³¹ Idem, *A History of Roumania. Land, People, Civilisation*, Londra, 1925, p. 266-273; ed. II-a, New York, 1970 (reprint).

¹³² Idem, *Storia dei Romeni e della loro civiltà*, Milano, 1928, p. 430-441.

(1929/1930¹³³, 1908-1935¹³⁴). Spre deosebire de listele precedente, el începuse în 1905 lista domnilor din Țara Românească cu Seneslau, așadar dinainte de întemeierea statului, urmat de „Ivanco Tihomir (Tocomerus) 12...-c. 1330”, în vreme ce lista domnilor Moldovei o începea în chip tradițional cu Dragoș. S-a observat însă pe baza ediției din 1929/1930, că tabelele lui N. Iorga conțineau destule inadvertențe, chiar la nivelul acelor ani¹³⁵.

Progresele studiilor istorice, arheologice, publicarea izvoarelor de toate felurile, a făcut ca în perioada contemporană, de după primul război mondial și până în zilele noastre, lista domnilor români să fie mereu îmbunătățită, sub aspectul precizărilor cronologice, fără a suferi însă schimbări esențiale. Cei câțiva istorici însemnați ai vremii, mai cu seamă autorii de manuale de orice fel, au publicat astfel de liste. Inițial, au pornit de la cele ale lui N. Iorga și Dimitre Onciul (pe care astfel l-a urmat îndeosebi Ioan Lupaș, în răspânditul său manual din perioada interbelică, *Istoria românilor pentru cursul superior*¹³⁶). Ulterior, au utilizat și propriile cercetări, sau rezultatele istoriografiei vremii. S-a simțit și nevoia de prezentare a listei domnilor români pentru uzul literaturii istorice universale. La aceasta a răspuns Virginia Sacerdoțeanu prin *Tableau chronologique des princes roumains*, publicat la Paris, P.U.F., în 1935, pornind de la lista lui N. Iorga, cu îndreptările care se impuneau la acea dată¹³⁷.

La rândul său, Aurelian Sacerdoțeanu, dându-și seama că „lipsa repertoriilor cronologice este cea mai simțită, mai ales când e vorba de trecutul nostru și al vecinilor noștri”, a alcătuit pentru elevii de la Școala de Arhivistică, *Liste de Suverani*, ale românilor (până la Alexandru Ioan Cuza) și popoarelor din jur, folosind pentru Moldova, și Țara Românească „listele cunoscute” și propriile sale note, fiind însă conștient că a realizat „o lucrare strict practică”, în care „datele propuse sunt departe de a fi definitive”¹³⁸. Publicată chiar în primul număr din „Hrisovul. Buletinul Școlii de Arhivistică” din București, I (1941), p. 158-169, lista privitoare la Țara Românească începea la 1240 cu „Litovoiu” și continua cu domni teritoriali (?) Seneslau, Ioan, Farcaș, Bărbat, [Ivancu] Tihomir- Tugomir (Tocomerius), urmași de Basarab I, iar cea privitoare la Moldova, înregistra înainte de Bogdan, pe „[Phynta: 1324]”, „[Andrei Lațcu: 1345-1352]”, Dragoș, „voievozi teritoriali în Țara Șipenițului”: Ștefan (1353-1359), Ștefan (1359) și Petru 1359 (-1374?), Sas (1355-1359) și „(Balc: 1359)”, care ulterior nu au fost acceptați de istoriografia problemei. În plus, adaugă suveranii „Dobrogei”, deși aceasta nu a avut niciodată statutul de „stat”, ci doar de provincie românească, pe „Sviatoslav: 945-972, la Silistra”¹³⁹, cu toate că acesta a fost

¹³³ Idem, *Istoria românilor și a civilizației lor*, traducere din franceză de Al. Lascarov-Moldovanu, București, 1929/1930, p. 291-301.

¹³⁴ Idem, *Istoria românilor pentru poporul românesc*, ed. I-IX, București, 1908-1935, lista domnilor la sfârșitul fiecărui volum; o ediție I (1908) retipărită la Chișinău, 1992, p. 212-219. În ediția X, Georgeta Penelea-Filitti, vol. II, București, 1993, p. 195-206, lista domnilor a lui N. Iorga a fost înlocuită cu cea din *Istoria României în date*, București, 1971 (cf. vol. I, p. XXXII), ceea ce schimbă însă conținutul lucrării lui Iorga. Din 1908 fiecare ediție (I-VIII, 1908-1931) a apărut și ca manual școlar, listele domnilor având deci o mare audiență.

¹³⁵ Constantin C. Giurescu, *O nouă sinteză a trecutului nostru*, extras din RIR, I (1931), II (1932), p. 101-110.

¹³⁶ *Tabloul cronologic și sincronistic al domnilor din Țara Românească și Moldova*, a) *Dinastia Basarabilor și Bogdan-Mușatinilor*, b) *Domni din diferite familii*, de la Basarab I și Bogdan I până la Alexandru Ioan Cuza (*Istoria românilor pentru cursul superior*, ed. X, București, <1935>, p. 359-364; ed. XV, Sibiu, 1944).

¹³⁷ Virginie Sacerdoțeanu, *Tableau chronologique des princes roumains*, în „Bulletin du Comité international des Sciences historiques”, nr. 26, mars 1935, Paris, P.U.F., p. 56-64.

¹³⁸ Aurelian Sacerdoțeanu, *Liste de Suverani*, în „Hrisovul”, București, I (1941), p. 141.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 158-169.

doar cneaz de Kiev, pe Balica, Dobrotici și Ivanco, între 1340-1389, în ciuda faptului că aceștia au condus în fapt o provincie bizantină, Țara Carvonei.

Patru ani mai târziu republică neschimbate aceleași *Liste de Suverani*, într-o culegere de studii pregătită încă din 1943¹⁴⁰. Ulterior, pornind de la cercetarea *Sucesiunii domnilor moldoveni până la Alexandru cel Bun*¹⁴¹, alcătuieste o nouă listă a domnilor Moldovei, de data aceasta doar de la „Bogdan voievod (1363-1369)” până la Petru Rareș, însoțită de date genealogice și de o „*Tabla genealogică a domnilor Moldovei până în secolul al XVI-lea*”¹⁴², lucrare care însă, preluând multe elemente și date depășite, nu a fost decât în parte acceptată de istoriografia problemei.

După critica intransigentă de la începutul deceniului patru a listei domnilor români a lui N. Iorga¹⁴³, în chip firesc Constantin C. Giurescu a publicat în 1943, la sfârșitul istoriei românilor într-un singur volum¹⁴⁴, propria sa „*Listă cronologică și filiația domnilor Munteniei și Moldovei*”, pe două coloane paralele, apreciată la apariție drept cea mai bună publicație de acest fel de până atunci¹⁴⁵. Peste aproape trei decenii, a reluat publicarea acestei liste, împreună cu Dinu C. Giurescu, sub titlul *Liste cronologice. Domnii Țării Românești și domnii Moldovei, în Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și până astăzi*, București, 1971¹⁴⁶, care a cunoscut și o a doua ediție în 1975¹⁴⁷. Aceasta începe cu „Tihomir (Tohomer) cca 1290 – cca 1310”, respectiv cu „Dragoș, cca 1352 – cca 1353”, mergând până la domnia lui Alexandru Ioan Cuza. Ea preia și pe inexistentul voievod „Costea, căsătorit, probabil, cu Mușata, fiica sau nepoata lui Bogdan I, cca 1373 – cca 1375”, în general repetând-o pe cea din 1943, dar adăugând și unele rezultate noi ale istoriografiei din deceniile următoare.

Între timp, în 1956, în volumul întâi din *Introducere la Documente privind istoria României*, fusese publicată lista *Domnii din Moldova și Țara Românească până la 1859*¹⁴⁸, alcătuită îndeosebi după documentele interne, „de cancelarie”, din noua colecție, cum mergea până în primul sfert al secolului XVII, atât în ceea ce privește Moldova cât și Țara Românească, dar folosind și „listele publicate anterior de N. Iorga, A. Sacerdoțeanu și C. C. Giurescu”¹⁴⁹.

Această listă din 1956, cea mai cunoscută și folosită până în prezent, a fost reprodusă de Ștefan Pascu și Vladimir Hanga în *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, II-III, în 1958-1963¹⁵⁰, apoi chiar cu titlul din 1956, în *Dicționar enciclopedic român*, București,

¹⁴⁰ Idem, *Îndrumări în cercetările istorice*, București, 1945, p. 231, 251-264.

¹⁴¹ Idem, *Sucesiunea domnilor Moldovei până la Alexandru cel Bun. Pe baza documentelor din secolul al XIV-lea și a cronicilor românești din secolul al XV-lea*, în Rsl, XI (1965), *Istorie*, p. 219-236.

¹⁴² Idem, „*Descălecători de țară, dătători de legi și datini*”, în MI, II (1968), nr. 12, p. 2-10; III (1969), nr. 1, p. 37-47. Autorul era interesat mai cu seamă de „explicarea crâncenelor divergențe dintre feudații Moldovei din secolul al XIV-lea și a sângeroaselor lupte interdinastice din secolul următor” ca și de „cunoașterea funcțiunilor boierești”, care au frânat „crearea statului centralizat moldovenesc, proces desăvârșit de marele Ștefan Vodă” (III, nr. 1, p. 47).

¹⁴³ Constantin C. Giurescu, *loc.cit.*

¹⁴⁴ Idem, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la moartea regelui Ferdinand I*, București, <1943>, p. 511-523.

¹⁴⁵ A. Boldur, *Lista domnilor*, în SCI, XVIII (1943), p. 492-493.

¹⁴⁶ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și până astăzi*, București, 1971, p. 698-714.

¹⁴⁷ *Ibidem*, București, 1975, p. 901-912. Domnii Țării Românești și ai Moldovei nu mai sunt publicați pe două coloane, ci separat.

¹⁴⁸ *Documente privind istoria României, Introducere*, I, București, 1956, p. 485-496.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 485, nota 1.

¹⁵⁰ *Lista domnilor Moldovei și Țării Românești și a voievozilor și principilor Transilvaniei până la 1600*, în Ștefan Pascu, Vladimir Hanga, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, II, București, 1958, p. 779-782; III, 1600-1849, București, 1963, p. 873-876.

1964, p. 151-154, în plus însă cu indicarea filiației pentru o bună parte dintre domni. Urmează o perioadă de dese reeditări: ca anexă la *Istoria României. Compendiu*, din 1969¹⁵¹, și la *Istoria lumii în date*, apărută în același an¹⁵², apoi la sfârșitul *Istoriei României în date* (1972), lucrare publicată sub conducerea lui Constantin C. Giurescu, în care se menționează însă și consultarea în plus a lucrărilor anterioare ale lui Constantin C. Giurescu Aurelian Sacerdoțeanu etc.¹⁵³. Edițiile în limbile franceză și engleză din 1976, sensibil îmbunătățite, dispun de asemenea de o listă cronologică a domnilor mai bine pusă la punct¹⁵⁴.

Cam în același timp, în 1972, Ion Ionașcu publică *Basarabii în tabele genealogice*, cu arborele genealogic și cronologia a douăsprezece generații de urmași ai lui Basarab I, până la moartea lui Mihnea III Radu în 1660, aducând, sub aspect cronologic, unele mici corecturi anilor de domnie ai unor voievozi, îndeosebi de la începutul dinastiei, și ceva mai multe observații asupra legăturilor genealogice propuse de predecesorii săi în acest domeniu¹⁵⁵.

Patru ani mai târziu, Ștefan S. Gorovei publică la sfârșitul lucrării dedicate *Mușatinilor* un cuprinzător „arbore genealogic” al acestora, de la Bogdan I (1363-1367) la Radu Iliăș, mort în 1704, cu anii de domnie pentru fiecare personaj urecat pe tron, care pentru perioada de la Bogdan I și până la Alexandru cel Bun reprezintă, de altfel, cea mai bine pusă la punct cronologie domnească publicată până acum¹⁵⁶.

O lucrare similară pentru dinastia din Țara Românească a publicat în 1986 Dan Pleșia, sub titlul *Genealogia Basarabilor. Sec. XIV-XVI*, de la „Tihomir c. 1290 – c. 1310”, până la „Mihnea III (Mihail-Radu) 19 ian. 1658-1659”¹⁵⁷, cu unele deosebiri genealogice și cronologice față de lucrarea anterioară a lui Ion Ionașcu.

La 1983, în *Mică enciclopedie de istorie universală*, Marcel D. Popa și Horia C. Matei reiau publicarea listei „Voievozi și domni” din Țara Românească și Moldova¹⁵⁸, păstrând elemente infirmate de cercetarea istorică mai nouă, cum ar fi acel Costea, domn asociat cu Petru I la „cca 1386 – înainte de 1392”, dar introducând unele date cronologice noi, chiar nepublicate încă, după autorul acestor rânduri, pentru primele două decenii ale secolului XVII¹⁵⁹. Lucrarea lui Marcel D. Popa și

¹⁵¹ *Lista domnilor Țării Românești și Moldovei și a voievozilor, principilor și guvernatorilor Transilvaniei*, la Miron Constantinescu ș.a., *Istoria României. Compendiu*, București, 1969, p. 620-626, sub formă de tabel pe trei coloane.

¹⁵² *Istoria lumii în date*, București, 1969, p. 566-569; ed. II-a, București, 1972, p. 567-570.

¹⁵³ *Domnii Țării Românești și Moldova, voievozii, principii și guvernatorii Transilvaniei*, în *Istoria României în date*, sub conducerea lui Constantin C. Giurescu, București, 1972, p. 453-460. Retipărită întocmai în 1993.

¹⁵⁴ *Histoire chronologique de la Roumanie*, București, 1976, p. 380-383, 386-389 (Marcel D. Popa).

¹⁵⁵ Ion Ionașcu, *Basarabii în tabele genealogice*, în SAI, XVII (1972), p. 128-132, cu arbore genealogic. Cu puțin înainte Ștefan Ștefănescu, *Basarabii*, în MI, II (1968), nr. 7-8, p. 6-7, publicase listele selective ale Basarabilor și Craioveștilor-Basarabi, cu anii de domnie după lista din 1956, dar cu unele legături genealogice criticate de Ion Ionașcu, *op.cit.*, p. 131.

¹⁵⁶ Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976. Autorul își numește tabelul „arbore genealogic” (p. 7).

¹⁵⁷ Anexă la Horia Nestorescu-Bălcești, *Io Mircea, mare voievod și domn... Bibliografie selectivă și album. Așezământul cultural „Nicolae Bălcescu”, Râmnicu Vâlcea*, 1986.

¹⁵⁸ Marcel D. Popa, Horia C. Matei, *Mică enciclopedie de istorie universală*, București, 1983, p. 314-320.

¹⁵⁹ Constantin Rezachevici, *Domni și stăpânitori în epoca lui Radu Șerban (liste cronologice) – 1600-1620 –*, I. *Liste rectificcate de domni și principii ai țărilor române*, anexă la *Radu Șerban și epoca sa*, Teză de doctorat, București, 1978 (în mss.).

Horia C. Matei cunoaște încă două ediții, în 1988 și 1993, în ultima, autorii renunțând la menționarea datelor lunare alături de anii de domnie¹⁶⁰.

În sfârșit, în 1992, într-o cărtică de popularizare a istoriei poporului român, Alexandru Ioachimescu republică sub titlul „*Sucesiunea domnitorilor de la întemeierea țărilor române*”¹⁶¹, lista lui Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, după edițiile amintite mai sus, „pentru a aduce un binemeritat omagiu tuturor domnitorilor neamului românesc”¹⁶². Ultima listă de „*Domni, voievozi și principii în Țările Române*” a fost publicată în 1996 de autorul acestor rânduri^{162 bis}.

*

Dar, pe lângă încercările de stabilire a listei cronologice propriu-zise a domnilor români, au existat și alte preocupări pentru precizarea limitelor unor domnii, începând chiar cu încercarea lui Gheorghe Șincai, dinainte de 1811, de a stabili pe baza documentelor vremii șirul domnilor moldoveni de la Dragoș la „Petru Mușat”¹⁶³, de obicei în cadrul unor studii și monografii dedicate anumitor domni, în sintezele de istorie a românilor, dar și în lucrări din domeniile istoriei politice, genealogiei, diplomatiei, instituțiilor¹⁶⁴ etc., prea numeroase pentru a fi amintite aici, dar care au adus uneori interesante precizări de amănunt. Mult mai puține au fost însă preocupările destinate stabilirii sau mai adesea rectificării limitelor cronologice ale unor domnii, în *lucrări anume închinată acestui scop*. Poate fi astfel citată încercarea reușită a lui St. Nicolaescu din 1915 de a elimina confuzia dintre Petru cel Tânăr și Petru Șchiopul, precizând domniile fiecăruia, în Țara Românească, respectiv Moldova¹⁶⁵, ca și cea mai puțin izbutită a lui Radu Rosetti, din 1923, de a stabili succesiunea domnilor Moldovei dintre Lațcu și Alexandru cel Bun¹⁶⁶. În 1932, N. Iorga aduce și el contribuții cronologice la precizarea domniilor urmașilor lui Alexandru, Ilie și Ștefan¹⁶⁷. La rândul său, în 1939 Gh. Duzinchevici publică precizări în legătură cu cronologia domniilor lui „Ștefan I Mușat” și „Iuga Ologul”¹⁶⁸, atrăgând însă îndată replica documentată a lui Damian P. Bogdan în

¹⁶⁰ Marcel D. Popa, Horia C. Matei *op.cit.*, București, 1988, p. 293-298; idem, *Mică enciclopedie de istorie universală. Statele lumii contemporane*, București, 1993, p. 322-328.

¹⁶¹ Alexandru Ioachimescu, „*Agenda istorică*” a poporului român, București, 1992, p. 16-33. La p. 39-42, publică portretele „domnitorilor și voievozilor Munteniei și Moldovei” (unele fanteziste sau greșit atribuite), după panouri didactice antebelice (cu anii de domnie îndreptați).

¹⁶² *Ibidem*, p. 5.

^{162 bis} Constantin Rezachevici, *Domni, voievozi și principii în Țările Române în Addenda la Ion Bulei, Scurtă istorie a românilor*, București, 1996, p. 171-186.

¹⁶³ Gheorghe Șincai, *Chronica românilor și a mai multor neamuri*, I, ed. II-a, București, 1886, p. 521.

¹⁶⁴ De pildă, în 1871, publicând *Documente istorice inedite*, Gr. G. Tocilescu tratează și „despre originea și anul suirii pe tronul a lui Alesandru Bogdan și Michaiu Viteazulu”, în „Foia Societății Romanismul”, București, II (1871), p. 34-36. Prezentând *Divane domnești din Muntenia în secolul al XV-lea. Dregători și boieri 1389-1496*, în RA, II (1927), nr. 1, și extras, George D. Florescu încearcă să stabilească cronologia domnilor de la Mircea cel Bătrân la Vlad Călugărul.

¹⁶⁵ St. Nicolaescu, *Petru Vodă cel Tânăr și Petru vodă Șchiopul o chestiune controversată din istoria românilor*, București, 1915, 34 p. + table genealogice.

¹⁶⁶ Radu Rosetti, *Despre succesiunea domnilor Moldovei dintre Lațcu și Alexandru cel Bun*, extras din „*Viața Românească*”, Iași, 1923, 28 p.

¹⁶⁷ N. Iorga, *La cronologia vechilor domni moldoveni*, în *Studii asupra evului mediu românesc*, București, 1984, p. 188-191 (ed. I-a, 1932).

¹⁶⁸ Gh. Duzinchevici, *Precizări în legătură cu Ștefan I Mușat și Iuga Ologul*, extras din „*Însemnări ieșene*”, IV (1939), nr. 1, 15 p.

aceeași chestiune¹⁶⁹. În anul următor, Constantin C. Giurescu înfățișează interesante rectificări și precizări referitoare la cronologia domniilor din epoca fanariotă¹⁷⁰. Referitor la aceeași epocă, în 1944, folosind însemnări de pe cărți vechi, Ioan M. Neda aduce contribuții la stabilirea limitelor unor domnii din ultimul sfert al veacului XVIII și primul sfert al secolului XIX¹⁷¹.

Observând că „În domeniul istoriei, elementele cele mai mult expuse rectificărilor sunt cele de cronologie. Datele domniilor, în special, greu vor putea fi definitiv fixate pentru toți voievozii”, Gheorghe Ionescu încerca în 1956-1957 să fixeze limitele domniilor lui Mircea cel Bătrân, Vlad I, și Alexandru II Mircea din Țara Românească¹⁷². Era o încercare singulară în acea vreme, când efortul istoricilor era canalizat mai ales spre istoria economică și socială. De abia în 1968 C. Cihodaru face o nouă încercare de a restabili cronologia domnilor Moldovei între 1359-1399¹⁷³. Doi ani mai târziu, Matei Cazacu aduce unele rectificări la cronologia domniei lui Vlad Dracul, a fiului său Mircea și a lui Basarab II, cuprinse între 1436 și 1443¹⁷⁴. În același an, Leon Șimanschi a abordat una dintre cele mai spinoase perioade din cronologia domnilor moldoveni, cea a urmașilor lui Alexandru cel Bun, dintre 1432-1447, propunând un „tablou cronologic” coerent¹⁷⁵.

Cercetările privind cronologia domnilor Moldovei din a doua jumătate a secolului XIV au fost continuate, cum am mai amintit, de Ștefan S. Gorovei, care îndeosebi după 1973 a adus precizări extrem de interesante în acest domeniu¹⁷⁶. În sfârșit, în 1978 Teodor Bojan și Ioan Gabor publică

¹⁶⁹ Damian P. Bogdan, *Despre domnii moldovenești Ștefan I și Iuga*, în RIR, IX (1939), p. 165-176.

¹⁷⁰ Constantin C. Giurescu, *Rectificări și precizări la cronologia domniilor fanariote*, în RIR, X (1940), p. 379-384. Anterior publicase rectificări la tabelele cronologice ale domnilor din Țara Românească și Moldova datorate lui N. Iorga (ed. 1930), în ampla recenzie *O nouă sinteză a trecutului nostru [...] Studiu critic*, extras din RIR, I (1931) – II (1932), p. 101-110.

¹⁷¹ Ioan M. Neda, *Câteva precizări cronologice și de fapte istorice din trecutul românesc*, în RIR, XIV (1944), p. 514-517. Astfel de precizări apar în mai toate publicațiile de însemnări de pe cărți vechi (cf. mai nou, Florian Dudaș, *Însemnări istorice pe bătrâne cărți de cult*, București, 1992, p. 14-15).

¹⁷² Gheorghe Ionescu, *Contribuțiuni la cronologia domniei lui Mircea cel Bătrân și a lui Vlad voievod în Țara Românească*, în *Materiale ale Sesiunii științifice a Institutului pedagogic din București, pe anul 1956*, București, 1957, p. 263-286; idem, *Contribuțiuni privind cronologia domniei lui Alexandru al II-lea – Mircea în Țara Românească*, în *Din activitățile științifice a cadrelor didactice din Institutul pedagogic din București pe anul 1957*, București, 1957, p. 257-283.

¹⁷³ C. Cihodaru, *Tradiția letopisetelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în AIIAI, V (1968), p. 18-41. Cf. și idem, *Rectificarea unor date privind istoria Moldovei la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea*, în AUAIC, XXVI (1980), S. III, Istorie, p. 31-46.

¹⁷⁴ Matei Cazacu, *Precizări privind cronologia domnilor munteni din deceniul 5 al secolului al XV-lea*, în Studii, XXII (1970), nr. 3, p. 607-608.

¹⁷⁵ Leon Șimanschi, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între 1432-1447*, în AIIAI, VII (1970), p. 59-81. Tabloul cronologic, la p. 80. Pentru preocupări ulterioare (1984-1985) în legătură cu lista domnilor din a doua jumătate a secolului XIV și prima jumătate a secolului XV, cf. notele 10-11.

¹⁷⁶ Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan întemeietorii Moldovei*, București, 1973; idem, *Îndreptări cronologie la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea*, în AIIAI, X (1973), p. 111-120; idem, *Cu privire la cronologia primilor voievozi ai Moldovei*, în RdI, XXXII (1979), nr. 2, p. 337-345; idem, *L'État Roumain de l'est des Carpates: la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XIVe siècle*, în RRH, XVIII (1979), nr. 3, p. 473-506; cf. și idem, *Poziția internațională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, în AIIAI, XVI (1979), p. 186-219; idem,

două însemnări din 1568 referitoare la succesiunea domniei de la Alexandru Lăpușneanu la Bogdan Lăpușneanu¹⁷⁷, iar Marieta Chiper aduce rectificări cronologiilor unor domni din secolul XVIII¹⁷⁸.

Iată așadar, cât de susținută și de complexă a fost preocuparea pentru stabilirea listelor cronologice ale domnilor Țării Românești și Moldovei din secolul XV și până astăzi. Fapt explicabil, de vreme ce pe plan european, în perioada amintită, țările române extracarpătice au avut cel mai mare număr de stăpânitori interni. Cu toate acestea, în chip ciudat, studiul acestei interesante preocupări, situată la hotarul dintre însemnările de cronică și istoria politică concentrată în persoana domnului țării, nu a atras niciodată până acum, sub aspect general, atenția istoriografiei românești sau străine. Cronologia domnilor romani trebuie, ca atare, să-și ocupe locul care i se cuvine în cadrul literaturii istorice românești.

ABREVIERI

- AAR – Analele Academiei Române.
 AIIAI – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași.
 AUAIC – Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza, Iași.
 BCIR – Buletinul Comisiunii Istorice a României.
 BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice.
 BOR – Biserica Ortodoxă Română
 CL – Convorbiri literare.
 MI – Magazin istoric.
 RA – Revista arhivelor.
 RdI – Revista de istorie.
 RIAF – Revista de istorie, arheologie și filologie.
 RI – Revista istorică.
 RIR – Revista istorică română
 RRH – Revue Roumaine d’histoire.
 Rsl – Romanoslavica.
 SAI – Studii și articole de istorie.
 SCI – Studii și cercetări istorice, Iași.
 SMIM – Studii și materiale de istorie medie, București

Formarea statului feudal Moldova. Probleme ale istoriei Moldovei în veacul XIV, Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1993; idem; *Începutul domniei lui Alexandru cel Bun*, în RI, S.N., V (1994), nr. 7-8, p. 783-787.

¹⁷⁷ Teodor Bojan, Ioan Gabor, *Contribuții cronologice la domniile lui Alexandru și Bogdan Lăpușneanu*, în RdI, XXXI (1978), nr. 2, p. 329-332.

¹⁷⁸ Marieta Chiper, *Erori în cronologia domnilor în țările române în secolul al XVIII-lea*, *Studiu de caz: Manole Giani Ruset*, în „SMIM”, XIV (1996), p. 153-155; idem, *Vechi însemnări românești ca izvor istoric*, București, 1996, p. 54-63.

UNELE RECTIFICĂRI LA CRONOLOGIA MARILOR DREGĂTORI AI MOLDOVEI ÎN SECOLUL XVII

RADU G. PĂUN

Acum un sfert de veac, Nicolae Stoicescu publica *Lista marilor dregători ai Moldovei (secolele XIV-XVII)*¹, excepțional instrument de lucru pentru medievști. Cercetările noastre – vizând evoluția elitei politice și îndeosebi penetrația elementelor levantine în Moldova veacului XVII² – au dus la modificări – parțiale este adevărat – ale unora dintre datele publicate atunci. Dată fiind utilitatea unui asemenea material, vom prezenta aici ceea ce trebuia să fie doar o anexă la un studiu mai amplu. Și aceasta pentru că folosirea sa – neapărat coroborată cu lista pe care încearcă să o îmbunătățească – va fi astfel înlesnită și, inevitabil, mai ușor de supus verificării și perfectării.

Menționăm că nu sunt inventariate aici decât personajele a căror activitate a suferit modificări cronologice. Nu au intrat deocamdată în vederile noastre *pârcălabii* (de Neamț, Roman și Hotin)³. Datele modificate sunt trecute cu litere cursive iar documentele ce susțin modificările în cauză sunt prezentate în note.

În stabilirea acestei liste am luat în calcul numai *documentele originale*, dovedite și publicate ca atare, sau acele *copii ce se pot verifica prin raportare la mai multe surse sigure*.

Problemele neelucidate în legătură cu *cursus honorum*-ul unor dregători, identificarea lor (unde este cazul) sau eventuale ipoteze în acest sens sunt prezentate deasemeni în note. Acest tip de observații sunt însă rare și aceasta pentru că scopul central al acestui material, în această prezentare, este mult mai limitat: acela de a îmbunătăți pe cât posibil aspectul cronologic și nu cel genealogic de care sperăm să avem posibilitatea să ne ocupăm în altă parte.

Am menținut structura pe dregători stabilită de Nicolae Stoicescu tocmai pentru a înlesni coroborarea cu lista de bază.

Se cuvine deasemenea să menționăm din capul locului că baza documentară ce a permis și susținut această serie de rectificări este constituită exclusiv – după cum se va deduce lesne din note – de documentele istorice aflate în depozitele Arhivelor Statului și publicate în cunoscutele Cataloage de documente din care până acum au apărut șase tomuri. La momentul în care N. Stoicescu publica lista marilor dregători ultimele patru tomuri nu fuseseră încă editate și de aceea cronologia propusă de el resimte lipsa informațiilor cuprinse aici. Singura contribuție care ne revine prin urmare este de a fi inseriat și pus în concordanță datele din acest fond documentar cu acelea deja articulate de către autorul citat.

¹ În AIIAI, VIII, 1971, p. 401-423. O listă similară, de această dată pentru Țara Românească, fusese publicată de același autor în SMIM, IV, 1960, p. 565-583.

² Lucrare înscrisă în planul I.S.S.E.E. și care a constituit nucleul memoriului de D.E.A. pe care l-am susținut la E.H.E.S.S., Paris, în octombrie 1996.

³ Am crede că o cercetare specială ar trebui consacrată acestei instituții și demnitarilor ce o ilustrează, aceasta și pentru că, cel mai adesea, identificarea lor este anevoioasă ei apărând în documente de cele mai multe ori numai cu numele de botez.

Pentru a nu încărca în mod inutil aparatul critic, și așa suficient de amplu, precizăm abrevierile volumelor de documente citate:

Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului (1653-1675), vol. III, București, 1968 = Catalog III

Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului (1676-1700), vol. IV, București, 1970 = Catalog IV

Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului (1701-1720), vol. V, București, 1975 = Catalog V

Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Statului Supliment I (1403-1700), București, 1975 = Supliment I

Chiar și în această formulă, parțială, sperăm ca acest material să poată folosi, facilitând cercetarea, cu deosebire în domeniul prosopografiei istorice și a datării documentelor.

MARI LOGOFEȚI

Racoviță Cehan (fost II log)	1653 febr. 8 ⁴ – 1654 iul. 29 ⁵
Ionașco Rusul (fost mare vornic)	1654 aug. 10 ⁶ – 1658 apr. 20
Racoviță Cehan	1658 apr. 26 – 1664 oct. 6/dec. 12 ⁷
Nicolae Buhuș (fost mare stolnic)	1664 dec. 12 – 1667 mart. 12 ⁸
Solomon Barlădeanu (f. m. vist.)	1667 mart. 12 – 1672 iun. 14 ⁹
Vasile Ștefan (Ceaurul) (f. m. vist.)	1673 febr. 22 – dec. 20 ¹⁰
Neculai Racoviță (f. m. hatman)	1674 mai 31 – 1675 dec. 29
Miron Costin (f. m. vist.)	1675 dec. 29 ¹¹ – 1677 sept. 29 ¹²
Neculai Racoviță	1677 mart. (16)? – 1678 apr. 20 ¹³
Miron Costin	1678 apr. (după 20) – 1683 mart. 30 ¹⁴

⁴ Catalog, III, doc. 70, 71, 72, 77, 78, 83, 86.

⁵ Supliment, I, doc. 715.

⁶ Catalog, III, doc. 88.

⁷ Supliment, I, doc. 817.

⁸ Ibidem, doc. 853.

⁹ Apare în 1672, iun. 8, Neculai Buhuș ca mare logofăt (cf. Catalog, III, doc. 2 171). Dealtminteri el apare în această funcție în intervalul 1672, iun. 8 – 1678 iun. 20! (ibidem, doc. 2 171, 2 173, 2 174, 2 176).

¹⁰ Catalog, III, doc. 2 312, 2 327.

¹¹ Ibidem, doc. 2 513, Catalog, IV, doc. 8, 26.

¹² Supliment I, doc. 937. Există documente din această perioadă în care apar concomitent, cu aceeași funcție, Neculai Racoviță și Miron Costin (Catalog, IV, doc. 221, Supliment I, doc. 937) dar Racoviță apare după Costin, de unde am putea trage concluzia că era *fost*. În Doc. 221 (Catalog, IV), 1677, aug. 26 apare Neculai Racoviță ca fiind *fost*.

¹³ Documentele sunt foarte contradictorii: Nicolae Racoviță apare în funcție la 1678 ian. 16-1678 dec. 22 în documente eminate de cancelaria domnească (Catalog IV, doc. 235, 239, 274, 321). La 1679 ian. 14 apare – în același tip de documente – Miron Costin (doc. 321) pentru ca la 1679 febr. 21 Costin să apară concomitent cu Racoviță dar cu mențiunea *fost*. Din 1679 mart. 31 (doc. 361) nu mai apar astfel de perturbări.

¹⁴ Catalog, IV, doc. 780.

Nicolae Racoviță	1683 apr. – 1685 mart. 1 (?) ¹⁵
Dumitrașco II Ștefan Ceaurul (f. m. stolnic)	1693 oct. 1 ¹⁶ – 1694 iun. 11 ¹⁷
Tudosie Dubău	1694 aug. – 1695 nov. 11 ¹⁸
Nicolae Donici (f. m. vist.)	1695 dec. 8 – 1700 oct. 3 ¹⁹
Ion Buhuș (f. m. paharnic)	1700 sept. 15 (?) – ante 1702 febr. ²⁰

MARI VORNICI DE ȚARA DE JOS

Dumitrașco Șoldan (f. m. vornic de Țara de Sus)	1638 mart. 10 – 1640 iul. 4 ²¹
Ionașco Rusul (f. m. med.)	1654 ian. 15 – mai 9 ²²
Toma Cantacuzino (f. m. vornic de Țara de Sus)	1679 dec. 9 – 1665 sept. 8 ²³
Miron Costin (f. m. vornic de Țara de Sus)	1667 mart. 12 ²⁴ – 1671 sept. 10 ²⁵
Ile Sturza (f. m. paharnic)	1676 ian. 16 ²⁶ – 1678 iun. 20
Vasile Costachi (f. m. paharnic)	1688 febr. 4 – 1691 aug. 29 ²⁷
Alexandru Ramandi (f. m. vornic de Țara de Sus)	1692 ian. 10 ²⁸ – 1693 mai 25 ²⁹
Mitre Apostol (f. m. vornic de Țara de Sus)	1700 sept. 15 – 1703 iun. ³⁰

MARI VORNICI DE ȚARA DE SUS

Petrașco (Nădăbaico?) (f. m. log.)	1607 dec. 12 ³¹ – 1610 iul. 31
Dumitru Ștefan	1622 apr. 1 – 1623 febr. 14; 1623 dec. 20 ³²

¹⁵ La 1685 febr. 1 apare deja Tudosie Dubău (f. m. spătar) în funcție.

¹⁶ Catalog, IV, doc. 1 606.

¹⁷ Ibidem, doc. 1 643, 1 655.

¹⁸ Ibidem, doc. 1 752, 1 769.

¹⁹ Ibidem, doc. 2 198.

²⁰ Dată la care era deja fost (Catalog, V, doc. 118).

²¹ Supliment, I, doc. 592.

²² Catalog, III, doc. 71.

²³ Ibidem, doc. 1 253.

²⁴ La 1667 iul. 20 apare încă Solomon Bărlădeanu fostul deținător al funcției (?), Supliment, I, doc. 860.

²⁵ Catalog, III, doc. 2 097, 2 099, 2 113. Dar la 1670 apr. 8 apare ca fiind mare vornic al Țării de Sus, în funcția care interesează figurând Gr. Hăbășescul (!), Supliment, I, doc. 900.

²⁶ Catalog IV, doc. 8.

²⁷ Supliment, I, doc. 1 010, Catalog IV, doc. 1 354, 1 382.

²⁸ Catalog, IV, doc. 1 436, 1 443.

²⁹ Catalog, IV, doc. 1 514, 1 546, 1 550, 1 561, în care la 1693, mai 25 Vasile Costachi (următorul deținător al funcției), datat de N. Stoicescu începând cu 1693, apr., apare simultan dar cu mențiunea *fost*. În doc. 1587 (ibidem) Ramandi apare și el ca *fost* deci își isprăvește „mandatul” între mai 25 și aug. 7 1693.

³⁰ La 1701 iul. 7 și iul. 27 (Catalog V, doc. 49, respectiv doc. 63) apare Vasile Costachi în funcție, iar în 1701 apr. cu aceeași funcție figurează Vasile Cantacuzino (*Documente privind relațiile agrare în veacul XVIII*, vol. II, *Moldova*, București, 1966, doc. 2, p. 94.

³¹ Supliment, I, doc. 246.

³² Ibidem, doc. 399.

Ion (Ionașco)	1623 mart. 5 ³³ – sept. 15
Solomon Bârlădeanu (f. m. vist.)	1662 nov. 16 – 1665 sept. 8 ³⁴
Vasile (Vasilașco) (Ceaurul?)	1664 ian. 8 ³⁵ – febr. 1; 1666 ian. 12 – apr. 5 ³⁶
Grigore Hăbășescu (f. pârcaș)	1669 ian. 21 – 1671 apr. 13/28 ³⁷
Grigore Ghenghea (f. m. med.)	1673 mart. 4 – 1679 febr. 28 ³⁸
Ionașco Balș	1687 nov. 15 ³⁹ – 1689 nov. 25 ⁴⁰
Velicico Costin (f. m. hatman)	1689 sept. (?) – 1692 aug. 29 ⁴¹
Andronic Cerchez	1691 dec. 31 ⁴² – 1692 iun. 13
Mitre Apostol (f. m. căpitan)	1695 febr. 1 ⁴³ – 1700 sept. 14
Pavel Ciocârlan (f. m. paharnic)	1700 sept. 15 – 1703 mai 22 ⁴⁴

HATMANI⁴⁵

Ion Balica	1607 dec. 12 ⁴⁶ – sept. 26
Grigore Hăbășescul (f. m. serdar)	1658 aug. – 1659 iun. 5 ⁴⁷
Nicolae Racoviță (f. m. postelnic)	1661 oct. 6 – 1671 sept. 10 ⁴⁸

³³ Ibidem, doc. 392.

³⁴ Apare și în 1622 ian. 10 (Catalog, III, doc. 1253) când funcționează Ilie Șeptilici (datat de N. Stoicescu între 1662 ian. 3 – oct. 22).

³⁵ Supliment, I, doc. 870.

³⁶ Catalog, III, doc. 1 285, 1 300, 1 337.

³⁷ Ibidem, doc. 2 030, 2 055 (când apare *fost*, 1671, apr. 20). Cum în doc. 2 049 (1671, apr. 13) e încă în funcție, probabil că îi expiră mandatul între 13/28 apr.. De menționat că există documente în care Grigore Hăbășescu apare ca m. vornic al Țării de Jos iar Miron Costin ca m. vornic al Țării de Sus (Supliment I, doc. 898, 1670, febr. 27, doc. 900, 1670, apr. 8).

³⁸ Catalog, IV, doc. 351.

³⁹ Ibidem, doc. 118.

⁴⁰ Ibidem, doc. 1222, N. Stoicescu consideră că următorul deținător al funcției, Velicico Costin, își începe mandatul în sept. 1689.

⁴¹ Supliment I, doc. 1 010.

⁴² Catalog, IV, doc. 1 430, 1 436, 1 451.

⁴³ Supliment I, doc. 1 033, 1 034.

⁴⁴ La 1701 iul. 5 și iul. 27 apare în funcție Vasile Cantacuzino (Supliment, I, doc. 49 respectiv 63).

⁴⁵ Există documente în care e menționat Ion Costin hatman (Catalog, V, doc. 120, 1702, febr. 28, doc. 129, 1702, mai 5). Nu ne putem pronunța încă asupra acestui aspect. Semnul de întrebare pus de N. Stoicescu (*Dicționarul marilor dregători din Țara Românească și Moldova (secolele XIV-XVII)*, București, 1971, p. 391) credem că rămâne în picioare. Semnalăm totodată și două documente de la Dumitrașcu Cantacuzino din 1685 mart. 14, respectiv mart. 15 (Catalog, IV, doc. 815, 862) prin care se întăresc unui Iane fost hatman (?) două mori pe Bahlui lângă Iași, danie de la Duca vodă. Cum nici un Iane nu deține anterior această funcție, ar putea fi același Ion Costin.

⁴⁶ Supliment I, doc. 246.

⁴⁷ Catalog, III, doc. 413.

⁴⁸ Ibidem, doc. 2 099, 2 111, 2 113.

Grigore Hăbășescul (f. m. vist.)	1673 febr. 14 ⁴⁹ ; 1673 iun. 11-20
Nicolae Costin (f. III logofăt)	1693 mai 25 ⁵⁰ – 1695 sept. 15

MARI POSTELNICI

Mihai Trifan	1601 febr. 12 ⁵¹ ; 1602 iun. 9 – 1603 mai 12 ⁵²
Gheorghe Catargi	1622 mart. – 1623 dec. 20 ⁵³
Neculai Racoviță	1660 oct. 5 – 1661 sept. 9 ⁵⁴
Stamatie Hiotul (Sacâzliul)	1662 sept. 12 – 1670 apr. 8 ⁵⁵
Constantin Ciobanul (f. m. sulger)	1670 iun. 20 ⁵⁶ – 1676
Alexandru Ramandi (f. m. pitar)	1676 apr. 4 – 1679 ante febr. 28 ⁵⁷
Constantin Ciobanul	1679 ante mai 19 ⁵⁸ – 1685 sept. 19 ⁵⁹
Alexandru (Ramandi?)	1686 mai 29 ⁶⁰ – iun. 9
Manolache Roset (f. m. sulger și staroste de Putna)	1692 – 1693 ⁶¹
Mănoilache Roset	1696 apr. 1 ⁶² – 1697 – 1698 febr. 20 ⁶³

MARI SPĂTARI

Ionașco Ghenghea	1607 dec. 12 ⁶⁴ – 1610 dec. 21
Alexa (Mustață)	1622 dec. 20 – 1623 dec. 20 ⁶⁵

⁴⁹ Ibidem, doc. 2 234, pare a fi o „enclavă” în lunga hătmănie a lui Alexandru Buhuș (1671 nov. 20 – 1677 mart. 29).

⁵⁰ Catalog, IV, doc. 1 561, 1 564.

⁵¹ Supliment I, doc. 201.

⁵² Ibidem, doc. 213.

⁵³ Ibidem, doc. 399.

⁵⁴ Catalog, III, doc. 716.

⁵⁵ Supliment I, doc. 900.

⁵⁶ Ibidem, doc. 901.

⁵⁷ La această dată apare deja *fost*, cf. Catalog, IV, doc. 351.

⁵⁸ Ibidem, doc. 378.

⁵⁹ Ibidem, doc. 922.

⁶⁰ Ibidem, doc. 1 018.

⁶¹ Continuă să apară în documente cu funcția de *mare sulger și staroste de Putna* în 1692 oct. (cf. Catalog, IV, doc. 1 514, 1 515) și în 1694 iun. 23 (?) (ibidem, doc. 1 659) deși din punct de vedere funcțional mult mai importantă de *mare postelnic*. Apare apoi ca *mare postelnic* în documente din 1697 f.l.z. (Ibidem, doc. 1 504), vezi infra, nota 62.

⁶² Catalog, IV, doc. 1 801.

⁶³ Ibidem, doc. 1 980.

⁶⁴ Supliment I, doc. 266.

⁶⁵ Ibidem, doc. 399.

Pătrașco Boul	1630 aug. 30 – 1631 aug. 6 ⁶⁶
Gligorașco Rusul (f. m. comis)	1655 apr. 13 ⁶⁷ – 1658 febr. 27
Neculai Racoviță (f. m. comis)	1660 ian. 13 ⁶⁸ – oct. 13
Deadiul (Codreanu) (f. m. armaș)	1676 aug. 19 ⁶⁹
Toader Palade (f. m. vistiernic)	1682 iun. 17 ⁷⁰ – 1683 oct. 30 ⁷¹
Lupu Bogdan (f. m. agă)	1688 febr. 21 (?) ⁷² – 1689 dec. 20 ⁷³
Andronic Cerchezul (f. m. pah.)	1690 ian. 15 – 1691 iul. 4 ⁷⁴
Deadiul Codreanu	1691 după oct. 14 ⁷⁵ – oct. 31
Savin Zmucilă (f. m. medelnicer)	1691 dec. 21 ⁷⁶ – 1693 febr. 25
Dumitrașco Cuza (f. m. stolnic)	1700 sept. 15 – 1703 mai 12 ⁷⁷

MARI PAHARNICI

Toader (?) Barnovschi	1597 ian. 22 ⁷⁸ – 1600 apr. 8
Apostol Catargi	1622 mart. – 1623 dec. 20 ⁷⁹

⁶⁶ Apare în sfat Apostol Catargi spătar, înaintea lui (ibidem, doc. 481, din 1631, mart. 23). De asemenea, la 1632 iun. 28 este menționat un Pătrașco Dragotă ca *fost mare spătar*. Or, nici un personaj cu acest nume nu este de găsit în lista publicată de N. Stoicescu. Mai mult, același Pătrașco Dragotă este menționat ca *fost mare spătar* și la 1638 apr. 15 (ibidem, doc. 572). Este posibil să fie vorba de o confuzie a celui ce a redactat documentul în cauză.

⁶⁷ Supliment I, doc. 725.

⁶⁸ Catalog, III, doc. 478, 479.

⁶⁹ Catalog, IV, doc. 78. De menționat că între 1676 aug. 2 și 1677 iul. 1 nu este atestat nici un alt deținător al dregătoriei (N. Stoicescu, *Lista...*, p. 417), ceea ce ar face posibilă existența unui interimat exercitat de Deadiul Codreanu. Pe de altă parte, este cunoscut faptul că cea mai înaltă dregătorie deținută de acesta până atunci fusese aceea de *căpitan de dorobanți* (1673 aug. 13). El apărea ca f. m. armaș la 1680 ian. 9 (N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 394) ceea ce pune sub semnul întrebării deținerea unei funcții incomparabil mai prestigioase precum cea de *mare spătar* înaintea acestei date și lasă în picioare, după opinia noastră, doar posibilitatea ca, într-un moment bine stabilit, în lipsa titularului dregătoriei respective, Deadiul să-i fi ținut locul, ceea ce ar explica și apariția lui absolut secvențială în această postură.

⁷⁰ Catalog, IV, doc. 729.

⁷¹ Ibidem, doc. 804.

⁷² Ibidem, doc. 1 126, dar peste numai câteva zile este menționat din nou ca *mare agă*, ibidem, doc. 1 129, 1688, mart. 9.

⁷³ Supliment I, doc. 995.

⁷⁴ Catalog IV, doc. 1 386. În această perioadă însă apare menționat în funcție și Savin Zmucilă (ibidem, doc. 1 341 și 1 343 din 1691 apr. 9 respectiv apr. 12).

⁷⁵ La această dată e încă *fost* (Catalog, IV, 1 393 și 1 408).

⁷⁶ Ibidem, doc. 1 430. Alte câteva documente ar sugera că a fost în funcție în toată perioada (doc. 1 500, 1 522, 1 597) în vreme ce N. Stoicescu îl atestă doar izolat în 1693, febr. 25.

⁷⁷ Situație încă neclară. În aceeași perioadă este amintit în dregătorie și Lupu Costache (Catalog, V, doc. 49 și 63 din 1701 iul. 7, respectiv 1701 iul. 27). Acesta nu mai deținuse funcția anterior, deci am crede că va fi funcționat și el, poate o scurtă perioadă.

⁷⁸ Supliment I, doc. 178. Nu există de altminteri nici un mare dregător cu acest nume, după cum arată limpede N. Stoicescu în dicționarul deja citat, p. 293. Este vorba de o eroare a autorului în lista publicată la 1971, Barnovschi chemându-se în fapt *Dumitru* și nu Toader.

⁷⁹ Ibidem, doc. 399.

Ionașco Tălmaci (f. m. serdar)	1670 febr. 2 – 1671 apr. 20 ⁸⁰
Ilie Sturza (f. m. stolnic)	1673 mart. 4 – iun. 6 ⁸¹
Constantin (Ciobanul)	1677 ⁸²
Vasilașco (Costache?)	1687 apr. 9 ⁸³
Gavril Miculescu (f. II pah.)	1700 sept. 15 – ante 1705 iul. ⁸⁴

MARI VISTIERI

Isac Balica	1607 nov. 27 – 1608 iun. 30
Nicoară Prăjescu (f. III logofăt)	1609 ian. 23 – 1611 nov. 19 ⁸⁵
Mihalachi (Cantacuzino?)	1622 mart. – 1623 dec. 20 ⁸⁶
Toderășco Iordache Cantacuzino (f. m. paharnic)	1672 ian. 11 – 1673 după apr. 26 ⁸⁷
Dumitrașco Mavrodin	1693 dec. 8 – 1695 iul. 25 ⁸⁸
Ilie Cantacuzino	1698 febr. 18 ⁸⁹

⁸⁰ Catalog, III, doc. 2 053.

⁸¹ Ibidem, doc. 2 276.

⁸² Catalog, IV, doc. 230. N. Stoicescu îl identifică aproximativ (Constantin) dar seria de cumpărături pe care le face la *Curmezișeni* (Catalog, III, doc. 2 425, respectiv Catalog, IV, doc. 377, 378, 474 etc.) ne atestă că e vorba despre *Constantin Ciobanul*. Tot el este personajul ce deține dregătoria între 1674 iul. 3 și 1676 mai 9 (N. Stoicescu. *Lista...*, p. 419).

⁸³ Catalog, IV, doc. 1 080 unde este menționat numai cu prenumele – Vasilașco. În acest an 1687 nici un dregător nu este pomenit de N. Stoicescu în această funcție, *op.cit.*, p. 419. Dacă ipoteza identificării sale cu *Vasile Costache* se adevărește, atunci cronologia dregătoriei acestuia se modifică astfel: 1685 aug. 25 – 1687 apr. 9, față de 1686 iun. 9, data documentată inițial.

⁸⁴ În această perioadă apare menționat în funcție *Dumitrașcu Mavrodin*, între 1704 mart. 26 – sept. 25 (Catalog, V, doc. 304, 321, 365). La 30 iul. 1705 ambii sunt pomeniți ca *foști mari paharnici* (*Documente privind relațiile agrare în secolul XVIII...*, doc. 22, p. 108).

⁸⁵ Supliment I, doc. 246, 1607 dec. 12. Isac Balica apare în funcția de *hatman* pe câtă vreme Nicoară Prăjescu este atestat ca *mare vistier*, inversiunea poate fi însă rezultatul unei erori contemporane.

⁸⁶ Supliment I, doc. 399. În 1623 mart. 5 este atestat însă în aceeași dregătorie *Dumitrachi* (ibidem, doc. 392), documentat de N. Stoicescu între 1623 apr. 6 – iun. 25, ceea ce înseamnă deja o interferență de 6 zile între cei doi dregători, *op.cit.*, p. 420.

⁸⁷ Catalog, III, doc. 2 265.

⁸⁸ Catalog, IV, doc. 1 735.

⁸⁹ În această perioadă funcționează în dregătorie Iordache Ruset, documentat de N. Stoicescu între 1695 dec. 8 – 1700 sept. 14 (*op.cit.*, p. 420). Ilie Cantacuzino nici nu apare în lista citată, dar este atestat ca fiind în funcție de un document în care Ruset este pomenit doar cu mențiunea *vistiernic*, D. Constantinescu, *Documente moldovenești din secolul al XVII-lea* în „AIIAI”, VIII, 1971, p. 395.

MARI STOLNICI

Vasile Gheorghievici Lozonschi	1609 febr. 4 – aug. 21 ⁹⁰
Duca	1623 mart. 5 ⁹¹ – apr. 6
Grama	1631 aug. 23 – nov. ⁹²
Gheorghe Ghica (f. m. medelnicer)	1645 apr. 1 ⁹³
Nacu (Grigore) (f. m. comis)	1655 aug. 5 – 1657 apr. 5
Stamatie Hiotul-(Sacăzliul)	1657 apr. 30 – 1658 mai 12 ⁹⁴
Solomon Bărlădeanu (f. m. vist)	1660 iun. 5 ⁹⁵ – 1682 mart. 9
Pavel Contăș (f. II logofăt)	1676 aug. 2 – 1682 mart. 9 ⁹⁶
Gavril Brăescu	1686 iun. 9 – 1688 ante iul. 17 ⁹⁷

MARI COMIȘI

Voruntar Prăjescu	1605 nov. 12; 1606 ian. 12 – 1611 nov. 19 ⁹⁸
Gherman (Ghiorma)	1603 apr. 22 – 1605 iul. 6; 1606 mart. 4 ⁹⁹
Ionașco Coroi	1623 mart. 2 – iun. 25 ¹⁰⁰

⁹⁰ Este atestat și în 1607 dec. 12 (Supliment I, doc. 246) când funcția era deținută de Grigore Mlinovschi Talpă (1597 mai 29 – 1608 iul. 15, N. Stoicescu, *op.cit.*, p. 421).

⁹¹ Supliment I, doc. 392, Uricar, XVIII, p. 337-346.

⁹² Ibidem, doc. 488.

⁹³ Ibidem, doc. 651. Între 1-4 apr. N. Stoicescu atestă un dregător al cărui nume îi rămăsese necunoscut (*op.cit.*, p. 421), pe câtă vreme Ghica era atestat începând de la 1645 oct. 20. În urma integrării acestei piese în seria documentară deja citată este posibil ca dregătoria lui Ghica să fi început mai devreme: 1645 apr. 1 – 1647 iun. 30. Nici varianta după care el va fi funcționat doar trecător în această dregătorie nu este deocamdată de exclus.

⁹⁴ Stamatie este atestat și anterior în funcție, 1656 mart. 24 și 1657 ian. 8, adică în timpul dregătoriei lui Nacu (Supliment I, doc. 732, 739).

⁹⁵ Supliment I, doc. 766.

⁹⁶ La 1679 apr. 1 apare cu mențiunea *fost* (Catalog, IV, doc. 362) pentru ca în alt document din 1680 (f.l.z.) de data aceasta, să fie menționat un *Ilie mare stolnic* (Sturza?)

⁹⁷ Când apare deja *fost* (Catalog, IV, doc. 1 149). De menționat că între 1686 și 1688 există documente care îl atestă pe *Ilie Enache* în funcție (acte de cumpărătură, originale, ibidem, doc. 1 030, 1686 iul. 20 respectiv doc. 1 093, 1687 iun. 5). Credem că este vorba de confuzii ale diecilor din teritoriu pentru că în alte acte același personaj reapare ca *mare clucer* la 1688, febr. 21, alături de fratele său Apostolache (*ibidem*, doc. 1 126). Tot în acest interval este menționat și un *Dumitrașco mare stolnic* (Ceaurul?), la 1687 oct. 7, (*ibidem*, doc. 1 115) ceea ce ar putea modifica datele între care el deține dregătoria, mai ales având în vedere incertitudinea datei la care se încheie mandatul lui Gavril Brăescu. În aceste condiții, Dumitrașco Ștefan Ceaurul ar fi fost în funcție între 1687 oct. 7 (față de 1688 aug. 11, cum propunea N. Stoicescu, *op.cit.*, p. 422) și 1692 iun. 8. Evident, până la aflarea unor noi piese documentare care să susțină această cronologie ea rămâne în stadiul de ipoteză.

⁹⁸ Supliment I, doc. 229. Nu este imposibil ca perioada în care Prăjescu și-a exercitat funcția să fie astfel considerabil lărgită, respectiv din 1605 nov. 12 la 1611 nov. 19.

⁹⁹ Ibidem, doc. 230. Poate fi vorba doar de o mențiune accidentală; în această vreme dregătoria este deținută de Voruntar Prăjescu, vezi supra, n. 98.

¹⁰⁰ Un Ion semnează ca *mare comis* la 1623 dec. 20 (Supliment I, doc. 399). Dacă e același cu Ionașco Coroi, atunci acesta din urmă ar putea fi documentat în funcție între 1623 mart. 2 – dec. 20.

Costachi	1623 (apr. – iun.), apr. 6 ¹⁰¹
Darie Carabăț	1655 ian. 25 ¹⁰² – 1657 iun. 5 ^{1 3}
Alexandrachi (?)	1667 mart. 7 ¹⁰⁴
Velicico Costin	1680 mai 13 ¹⁰⁵ – 1682 mart. 9
Ștefan Cerchezul (f. II paharnic)	1682 mart. 14 ¹⁰⁶
Ștefan Contăș	1698 ian. 30 – mart. 9 ¹⁰⁷
Ilie Iordache Cantacuzino	1699 iun. 3 – 1700 sept. ¹⁰⁸

¹⁰¹ Apare menționat în dregătorie și la 1623 mart. 5 (ibidem, doc. 392), când funcția este ocupată de Coroi.

¹⁰² Catalog, III, doc. 115, vezi și doc. 244.

¹⁰³ Supliment I, doc. 739.

¹⁰⁴ Un *Alexandru* semnează ca *mare comis* la 1666 nov. 9 (ibidem, doc. 849). Dacă sunt unul și același, cum credem, atunci acest personaj va fi deținut dregătoria în intervalul 1666 nov. 9 – 1667 mart. 7. Sub un astfel de nume se putea ascunde la fel de bine mai cunoscutul *Alexandru Draco Ruset* pentru care a semna cu diminutivul de origine greacă nu era deloc un lucru rar. De altfel el va deține efectiv această funcție între 1667 sept. 1 și 1668 aug. 26 (după cronologia datorată lui N. Stoicescu, *op.cit.*, p. 423).

¹⁰⁵ Catalog, IV, doc. 490.

¹⁰⁶ Ibidem, doc. 702. Este încă dificil să ne pronunțăm asupra validității atestărilor documentare, dar credem că nu este cu totul de exclus ipoteza ca el să fi funcționat, fie și pentru o scurtă perioadă, ca *mare comis*.

¹⁰⁷ Ibidem, d. c. 1 985.

¹⁰⁸ Apare cu mențiunea *fost* încă la 1700 mai 23 (ibidem, doc. 2 169).

ISTORICI ȘI ISTORIOGRAFIE

ZENOVIE PÂCLIȘANU, COLABORATOR LA „REVISTA ISTORICĂ ROMÂNĂ” (1943–1947)

IACOB MÂRZA

Zenovie Pâclișanu (1886-1957) nu este un nume necunoscut în istoriografia contemporană, cu toate că a fost ignorat de unii cercetători din perioada dictaturii¹. Aceasta se datorează nu travaliului istoric, cât unor motive politice, din cauza activității naționale și diplomatice, desfășurată începând cu deceniul 2, în calitate de director general în Ministerul Cultelor și Artelor, cât și pentru că a aparținut, ca formație intelectuală și practică, bisericii greco-catolice. Autor al mai multor cercetări, consacrate perioadei „Renașterii naționale” – dacă ar fi să ne gândim doar la *Luptele politice ale Românilor ardeleni din 1790-1792*, 1923, respectiv *Corespondența din exil a episcopului Inochentie Micu Klein, 1746-1768*, 1924 (ambele lucrări fiind imprimate la București) – fără să ometem studiile consacrate istoriei românilor din secolul al XIX-lea², Z. Pâclișanu este semnatarul câtorva volume care se încadrează, prin problematică, în literatura românească antirevizionistă din deceniul 5: *Der Ausrathungskampf Ungarn gegen seine Nationale Minderheiten*; *L'Ungheria contra le sue minoranze etniche. Una lotta di sterminazione, rivelata dai documenti segreti*; *Was heisst ungarische Nationalität? Wie man Ungar werden konnte* (tipărite în București, la Editura Dacia, în 1941); *L'ordine magiario nell 'Europe Centrale*, 1942; *La politique minoritaire des gouvernements hongrois (1867-1914)*, 1945 ș.a.

Fost membru corespondent al Academiei Române (ales din 1919), care a alcătuit în ultimele decenii de viață *Istoria bisericii române unite* (editată, deocamdată, în publicații de peste hotare)³, Z. Pâclișanu a colaborat, în mod constant, la mai multe reviste de profil ori de cultură, începând cu deceniul 2. Amintim dintre acestea: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*; „Conferința” (București); „Convorbiri literare”; „Cultura creștină” (Blaj); „Dimineața”; „Familia” (București); „Înfrățirea”; „Libertatea” (București); „Neamul românesc”; „Răvașul”; „Revista

¹ Cf. *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, Edit. șt. și enc., 1978.

Pentru o radiografie a scrisului istoric, în epoca în care a cercetat – parțial – și Zenovie Pâclișanu, vezi Pompiliu Teodor, *Scena istoriografică română postbelică, I-II*, în „Apostrof”, Cluj, I, 3-4, 5-7, 1990, p. 30, 35.

² Un început, în evaluarea moștenirii sale științifice (cu câteva date biografice) la Ovidiu Ghitta, *Contribuția lui Zenovie Pâclișanu la istoria Maramureșului*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia*, XXXV, 2, 1990, pp. 91-96. Pentru informații sumare despre viața și activitatea istoricului, cf. Ana Hinescu, Arcadie Hinescu, *Oameni de ieri și de azi ai Blajului. Mic dicționar*, Blaj, Eventus, 1994, p. 144-145.

³ „Bună vestire”, Roma, XIV, 3-4, 1975, pp. 21-94; XV, 1-2, 1976, pp. 13-66; XV, 3-4, 1976, pp. 11-46; XVI, 1-2, 1977, pp. 25-74; XVI, 3-4, 1977, pp. 5-115; XVII, 1, 1978, pp. 23-68; „Perspective”, München, XIV-XVI, 53-60, 1991-1993, pp. 1-197.

arhivelor”; „Revista de filologie romanică”; „Revista Fundațiilor Regale”; „Revista istorică”; „Revista istorică română”; „Revue de Transylvanie”; „Societatea de mâine”; „Transilvania”; „Unirea” (Blaj); „Universul literar” ș.a.

Una din cele mai interesante publicații de specialitate, la care Z. Pâclișanu a colaborat în mod constant peste 15 ani, a fost „Revista istorică română” (1931-1947). Publicație trimestrială, apărută în cadrul Institutului de Istorie Națională, la București, din inițiativa unor universitari (Gh. I. Brătianu, G. M. Cantacuzino, N. Cartoian, C-tin C. Giurescu, Scarlat Lambrino, P. P. Panaitescu, Victor Papacostea, Al. Rosetti), „Revista istorică română” a ilustrat, prin programul ei, „noua școală istorică”, ca o atitudine îndrăzneță față de „vechea școală istorică”, de factură romantică, reprezentată mai ales de N. Iorga⁴. Inițial, colectivul redacțional a intenționat să pedaleze asupra istoriei sociale, economice și culturale, în stabilirea adevărului istoric și să abordeze cultura poporului român din perspectiva interdependenței cu a popoarelor vecine, în vederea surprinderii specificului național și a explicării rolului îndeplinit de „împrumuturi” în devenirea spirituală a românilor. Însă, redacția n-a urmat întru totul programul stabilit, acordând o importanță covârșitoare istoriei evinemențiale. Cel care parcurge paginile „Revistei istorice române” întâlnește, pe lângă rubricile *Articole*, *Miscellanea* și *Recenzii*, un buletin bibliografic sistematic, în care recenziile înregistrează producția istoriografică națională a deceniilor 4-5. Pe lângă revistă, a apărut, din 1937, *Biblioteca Revistei istorice române*, în seria căreia au fost editate, până în 1940, patru volume⁵. Din rândul colaboratorilor constanți au făcut parte: Dumitru Bodin, Damian Bogdan, Gh. I. Brătianu, N. Cartoian, Ilie Corfus, C-tin C. Giurescu, Constant Greceanu, I. Ionașcu Scarlat Lambrino, P. P. Panaitescu, Victor Papacostea, Z. Pâclișanu, Demostene Russo, Ioan D. Suci, Dumitru Tudor⁶ ș.a.

Dintr-un mai amplu program de cercetare, care va încerca să stabilească câteva coordonate ale demersului istoriografic onorat de Z. Pâclișanu în deceniile 2-6 și să includă în circuitul științific cele mai reprezentative realizări în domeniu ale fostului director al Bibliotecii Arhidiecezane din Blaj⁷, abordăm acum colaborarea la „Revista istorică română”. Avem credința că, prin această investigație, vom surprinde fațete necunoscute ale istoricului angajat și bine informat, în peisajul istoriografic românesc, dublat de omul politic activ și de funcționarul conștiincios de la Ministerul Cultelor și Artelor care, cu tot programul încărcat, n-a renunțat la pasiunea vieții sale: *istoria națională*.

Colaborarea lui Z. Pâclișanu la „Revista istorică română” are loc între anii 1943-1947, concretizându-se în 37 texte, de obicei scurte. Autorul abordează diferite probleme ale istoriei naționale și universale, din epoca medie, modernă și contemporană. Din punct de vedere al conținutului, colaborările sale vizează *Izvoare istorice (Documente)*; *Istoriografice (Critică și polemici)*; *Diplomatică*; *Istoria medie*; *Istoria locală*; *Istoria bisericii*, *Științe filologice*; *Istoria modernă și contemporană*; *Istoria dreptului*; *Istoria culturii (Istoria învățământului. Manuale școlare)*; *Cronica*⁸ etc. Sub raport cantitativ, anul cel mai rodnic în colaborări a fost 1945, cu 11

⁴ Vezi Paul Cernovodeanu, *Revista istorică română 1931-1947. Bibliografie critică*, București, Edit. șt. și enc., 1977; Florin C/constantiniu/, *Revista istorică română*, în Enciclopedia istoriografiei românești, p. 453.

⁵ Aspecte relative la climatul în care a apărut revista, programul și orientarea ei, redactorii și colaboratorii publicației, sunt dezbătute cu competență într-un dens *Studiu introductiv* de Paul Cernovodeanu, *op.cit.*, pp. 11-24.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Jacob Mârza, *Zenovie Pâclișanu, bibliotecar la Blaj (1916-1919)*, ms.

⁸ „Revista istorică română”, XIII, 1, 1943 – XVII, 1-2, 1947. (Mai departe, abreviat: RIR).

texte, iar cel mai sărac 1947, când a publicat doar 3 articole scurte. Dacă în anul 1943, Z. Pâclișanu a trimis la „Revista istorică română” 8 texte, iar în 1944 9 colaborări, pentru anul 1946 se înregistrează doar 6 articole⁹.

O cercetare atentă și nuanțată a colaborărilor lui Z. Pâclișanu la revista bucureșteană, pe care trebuie să le analizăm și din prisma comparatistă și să le raportăm la cercetările anterioare ale istoricului realizat în litera noului spirit critic și-a unei metodologii specifice primelor decenii¹⁰, este de natură să surprindă o continuitate a preocupărilor sale istoriografice. Căci o serie de probleme de istorie națională și universală, care vizau sfera politicului, socialului, religiosului și culturalului, prezente în strădaniile științifice ale lui Z. Pâclișanu și înainte de 1943 (în direcția unui localism creator¹¹), respectiv în deceniile 2-4, se regăsesc, nu o dată, și în colaborările sale la „Revista istorică română”.

Spațiul istoric și geografic al Maramureșului medieval a fost, nu o dată, prezent în preocupările științifice ale lui Z. Pâclișanu. Interpretări, subtile și de dată mai recentă, au relevat contribuția sa la cunoașterea istoriei Maramureșului¹², văzută din perspectiva trecutului bisericii naționale. În prelungirea unor interesante cercetări asupra istoriei Maramureșului, valorificate nu o dată în revista blăjeană „Cultura creștină”, în care a studiat trecutul bisericii (problema episcopiei), istoria mănăstirii Peri etc., Z. Pâclișanu publică articolul *Noi diplome maramureșene*¹³, pornind de la lucrarea lui Iványi Béla, editată la Szeged, în 1937, sub titlul *A széki gróf Teleki család györmői levéltára (Arhiva din Györmő a familiei conților Teleki de Szék)*. În cadrul unui util articol de diplomatică, istoric și republică *Diploma din 14 mai 1494 a regelui ungar Vladislav II*, prin care se poruncește egumenului Ilarie de la mănăstirea Peri să dea ascultare față de arhiepiscopul de Transilvania¹⁴. Cercetătorul va reveni asupra documentului, încercând să identifice pe arhiepiscopul de Transilvania cu „vlădica român ortodox din Vad (Someș)”¹⁵. Pornind de la investigația realizată de Emil Lăzărescu, în care este localizat în Maramureș voievodul român, amintit de cronicarul Ottokar de Styria, la 1307-1308, Z. Pâclișanu crede că acesta ar fi fost activ în Moldova, ipoteză pentru care aduce argumente în textul *Unde a fost voievodul român al cronicii lui Ottokar de Styria?*¹⁶.

Temeinicele cunoștințe de istorie medie, modernă și contemporană cât și stăpânirea limbilor maghiară și germană i-au permis istoricului și patriotului Z. Pâclișanu să ia atitudine critică, nu o dată, față de acei cercetători maghiari care ignorau, voit mai ales, după cedarea nordului Transilvaniei, în cadrul Dictatului de la Viena (30 august 1940), realitățile istorice românești, prezentându-le într-o lumină falsă ori sumbră în fața Europei. Această poziție științifică și patriotică,

⁹ Ibidem.

¹⁰ Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, Junimea, 1989, p. 169-170.

¹¹ Ibidem, p. 180. Pentru o încadrare a lui Z. Pâclișanu în istoriografia românească din perioada interbelică, cf. P. P. Panaiteșcu, *Rumänische Geschichtsschreibung 1918-1942*, în *Südost-Forschungen*, Brünn, München, Wien, VIII, 1-2, 1943, p. 106 (*Die Kirchengeschichte*).

¹² O. Ghitta, *art. cit., loc. cit.*; idem, *Schiță pentru o istoriografie a unirii religioase în nord-vestul Transilvaniei*, în *Studii de istorie a Transilvaniei*. Coordonatori: Sorin Mitu, Florin Gogâltan, Cluj, 1994, pp. 88-96; idem, *The Problem of the Region of Maramureș within the Relations between the Bishops of Alba Iulia – Făgăraș and Mukacevo in the beginning of the XVIIth Century. Implications of a Controversy*, în „Colloquia”, Cluj, I, 1, 1994, pp. 95-113.

¹³ RIR, XVI, 1, 1946, p. 67-68.

¹⁴ Ibidem, XIII, 1, 1943, p. 101-105. Ecouri ale cercetării la Mihail P. Dan, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, IX, 1943-1944, p. 610.

¹⁵ În jurul ierarhiei românilor ardeleni în secolul XV, în RIR, XIII, 2, 1943, p. 9-16.

¹⁶ RIR, XVII, 1-2, 1947, p. 119-121.

de care a dat dovadă Z. Pâclișanu, și care va deveni o constantă în demersul său istoriografic, o putem surprinde în câteva texte publicate în paginile „Revistei istorice române”. Astfel de colaborări le așezăm în prelungirea unui efort intelectual de-o viață al istoricului, care ne-a oferit mai multe lucrări, încadrabile în literatura românească antirevizionistă. Dacă în articolul *Criterii greșite*, Z. Pâclișanu combate afirmațiile lui Ladislau Makkai, dintr-un studiu consacrat dispariției, la începutul secolului al XVIII-lea, a elementului maghiar din comitatul Solnoc-Dăbâca (Someș)¹⁷, sub titlul incitant *Un scandal științific* este contestată includerea unui mare număr de autori români din Transilvania în primele patru volume ale dicționarului scriitorilor maghiari (literele A – Cz), redactat de profesorul Guyás Pál¹⁸ și intitulat *Magyar írók élete és művei (Viața și operele scriitorilor maghiari)*. Textul, care se remarcă printr-un justificat spirit critic și polemic, a înregistrat audiență în Republica istoricilor români, mai ales în Cluj. Aceasta rezultă și din recenzia tânărului – pe atunci – Mihail P. Dan, care insistă asupra expropriării literare”, efectuată de autor¹⁹. De pe urma acestei „ordini” în cultura și politica românească apar, printre scriitorii maghiari, Petru Pavel Aron, Teodor Aron, Vasile Aron, I. Agârbiceanu, Septimiu Albini, Teodor Alexi, Axente Sever, Vincențiu Babeș, Dr. Aurel Babeș, Simion Bărnuțiu, episcopul I. Bălan, George Barițiu, Andrei Bârseanu, Zaharia Bârseanu, Augustin Bunea, Ion Bianu, Lucian Blaga, Sever Bocu, Ion Bogdan, Alexandru Bogdan, George Bogdan Duică, Vasile Bogrea, Cezar Boliac, Alexandru Borza, Valeriu Braniște, Victor Braniște ș.a.

În litera unor identități și strategii specifice efortului istoriografic românesc din perioada interbelică²⁰, Z. Pâclișanu combate într-un articol mai amplu, *Ungaria și acțiunea catolică în Orient*²¹, tezele eronate ale lui Juhász István din studiul *A középkori nyugati miszio és a Románság (Misiunea occidentală medievală și români)*, Cluj, 1943. Textul lui Z. Pâclișanu conține raportări directe la prozelitismul catolic maghiar printre români în secolele XIV-XV. Pe aceeași baricadă se află autorul, când discută oportunitatea lucrării lui Eugen Horváth, *Die Geschichte Siebenbürgens*, Budapesta, Leipzig, Milano, f.a., în care combate cu competență cunoscătorului în domeniu teza neștiințifică a unității Transilvaniei cu Ungaria²².

Dacă în cazul lui Deak Imre, care a redactat lucrarea 1848. *A szabadságharc története leveleken (Istoria războiului de libertate în scrisori)*²³, Z. Pâclișanu prezintă favorabil conținutul demersului, care abordează relațiile dintre români și unguri, în contextul mai amplu al evenimentelor revoluționare din 1848-1849, atunci când cercetează volumul lui Kis Jenő-Böződi, György Erdély *szabadságharca, 1848-49 a hivatalos irotok levelek és hírlapok tükkveben (Lupta Transilvaniei pentru independență, 1848-49, în lumina actelor oficiale, a scrisorilor și a ziarelor)*, Cluj, 1945, specialistul român combate, cu argumente raționale și de natură istorică, ideea generală – dar falsă – a celor doi autori, conform căreia, în anii 1848-1849, unirea Transilvaniei la Ungaria ar fi fost agreată de către români²⁴.

Z. Pâclișanu și-a exprimat, nu o dată, opinia asupra demersurilor în domeniul istoriei ale harnicului cercetător ungar Veress Endre (1868-1953), care a efectuat insistent investigații în arhiva din țară și străinătate (mai ales în Ungaria), copiind nenumărate documente relative la istoria

¹⁷ Ibidem, XIV, 2, 1944, pp. 197-199.

¹⁸ Ibidem, XIII, 3, 1943, pp. 54-57.

¹⁹ AIFN, Cluj, IX, 1943-1944, p. 613.

²⁰ Ovidiu Pecican, *Identités et stratégies: historiens transylvains de l'entre deux-guerres (1918-1945)*, în „Transylvanian Review”, I, 1, 1992, p. 104-126.

²¹ RIR, XIV, 2, 1944, p. 180-197.

²² Ibidem, I, p. 11.

²³ Ibidem, 2, p. 233-235.

²⁴ Ibidem, XVII, 1-2, 1947, p. 168-173.

Transilvaniei în secolele XVI-XVII și la raporturile ei cu Moldova și Muntenia²⁵. Același Veress Endre a cercetat relațiile româno-ungare în secolele trecute, a elaborat utile instrumente de lucru și a publicat multe articole și studii consacrate istoriei Transilvaniei și Țării Românești în epoca Báthoreștilor și a lui Mihai Viteazul. Receptarea rezultatelor strădaniilor sale de către Z. Pâclișanu o ilustrăm, în acest stadiu al cunoașterii, prin două atitudini critice la adresa celor trei volume din *Bibliografia româno-ungară. Români în literatura ungară și ungarii în literatura română (1473-1878)*, București, „Cartea Românească”, 1931-1935²⁶ și asupra a două volume din *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelesze (Corespondența principelui ardelean și a regelui polon Ștefan Báthory)*, Cluj, 1944²⁷. În ultimul caz, întâlnim și observații critice subiective, în legătură cu metodologia valorificării documentelor de către Veress Endre, căruia i-ar lipsi, după opinia recenzentului român, atât de necesarul talent literar în creionarea evenimentelor și personajelor istorice.

Deceniul 5 al secolului a înregistrat, în câmpul istoriografiei naționale, alte două poziții tranșante ale lui Z. Pâclișanu asupra unor produse ale istoriografiei ungare, în care era vizată și istoria românilor. Așa este cazul polemicii, pe care a purtat-o cu Deer József și Gáldi Lászlo. Aceștia au încercat să susțină, în lucrarea *Magyarok és Románok (Maghiari și români)*, III, Budapeșt, 1944, rolul fundamental îndeplinit de maghiari în formarea fondului cultural național al românilor ardeleni și în dezvoltarea conștiinței lor²⁸. Chemând la respectarea adevărului istoric, în spiritul unei necesare deontologii, Z. Pâclișanu combate cu argumente convingătoare și încercările lui Mikó Imre din lucrarea *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika (Drept minoritar și politica minoritară)*, Cluj, 1944 de-a surprinde, într-o lumină favorabilă, politica clasei dominante din vechea Austro-Ungarie față de naționalități, de sub administrația guvernelor de la Budapeșta, cu trimiteri directe la legea naționalităților (Legea XXXVIII). Votată la 7 decembrie 1868, legislația în cauză întărea aspirarea națională asupra românilor din Transilvania. De altfel, se vehicula aserțiunea conform căreia în Ungaria ar fi existat o singură națiune, cea maghiară, iar unica limbă – oficială – a statului era limba maghiară²⁹. Precizăm că această lege s-a bucurat de o cercetare specială din partea istoricului, încă din deceniul 4 al secolului, care va fi amplificată în deceniul următor, într-o carte specială tipărită în limba franceză³⁰.

Aprofundate și valorificate în ansamblul lor, contribuțiile științifice ale lui Z. Pâclișanu asupra raporturilor dintre români și unguri de-a lungul istoriei, așa după cum rezultă din articolele publicate în „Revista istorică română” fac parte integrantă din literatura românească antirevizionistă³¹. O parte din această literatură a fost promovată de editura bucureșteană „Dacia”. aici au publicat, printre alții: Grigore Antipa, Gh. I. Brătianu, Theodor Capidan, Silviu Dragomir, Ion Frunză, C-tin G. Giurescu,

²⁵ Cf. Ludovic Demény, *De l'activité historiographique d'André Veress*, în *Revue roumaine d'histoire*, VI, 1, 1967, pp. 23-28; idem, în *Enciclopedia istoriografiei românești*, p. 340-341.

²⁶ Z. Pâclișanu, în „Convorbiri literare”, LXIII, 66, 1933, p. 78-84; idem, în „Cultura creștină”, XVI, 1936, p. 191-192.

²⁷ RIR, XVI, 4, 1946, p. 386-387.

²⁸ Ibidem, XV, 3, 1945, p. 385-388.

²⁹ Ibidem, 4, p. 516-520.

³⁰ Z. Pâclișanu, *Legea maghiară pentru egala îndreptățire a naționalităților (1868)*, în „Revista Fundațiilor Regale”, III, 2, 1936, p. 113-126; idem, *La politique minoritaire des gouvernements hongrois (1867-1914)*, București, 1945.

³¹ Liviu Lazăr, *Antirevizionismul românesc. Concepție și temeuri. Forme de manifestare în perioada interbelică*, text prezentat la Sesiunea Națională de Comunicări Științifice 75 de ani de la aniversarea *Tratatului de pace de la Trianon 1920-1995*, organizată de Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, 2-3 iunie 1995.

Ioan Lupaș, Sabin Manuilă, Simion Mehedinți, Ioan Moga, Tiberiu Moraru, Victor Orendi-Dommenau, N. M. Popp, V. Teodorescu, Horia Ursu, C-tin Vălsan ș.a.

Cine cercetează paginile *Revistei Istorică Române* poate identifica și alte texte interesante datorate lui Z. Pâclișanu. Ne vom referi la două din ele: *Cum a ajuns Ștefan cel Mare stăpân al Ciceului ?*³², în care autorul susține că stăpânirea cetății s-a efectuat după anul 1479; *Vechile districte românești de peste munți*³³, unde putem întâlni o prezentare a configurației teritoriale a celor 30 de subdiviziuni administrative românești din Transilvania și Banat în evul mediu.

Istoric de aleasă și întinsă cultură, cu un vast orizont livresc, Z. Pâclișanu a fost și un fin observator al producției de carte istorică apărută în deceniul 5, pe care a comentat-o, și în scris, ori de câte ori a crezut că este necesar. Din acest punct de vedere, nu trebuie să ne surprindă numărul relativ mare, în comparație cu articole, studii ori comunicări, al notelor, recenziilor și prezentărilor de cărți, semnate de același avizat specialist și publicate în „Revista istorică română”. Sub raportul proporțiilor, situația poate fi explicată prin programul dificil și încărcat, pe care-l avea Z. Pâclișanu, la Ministerul Cultelor și artelor în deceniul 5, cât și prin evenimentele politice, sociale, economice, culturale și religioase cu care s-a confruntat atunci societatea românească (de la continuarea și încheierea celui de-al doilea război mondial, în care a fost implicată și România ori Conferința de pace de la Paris, până la gravele probleme economice, politice, sociale etc. înregistrate de cronică țării, culminând cu instaurarea regimului comunist, odată cu formarea guvernului Dr. Petru Groza, la 6 martie 1945).

La îndemâna acestor considerații, vom înțelege mai bine sensul cultural-politic și valoarea științifică a unor atitudini profesionale”, concretizate în 27 note, recenzii, prezentări de cărți ori dări de seamă, după lucrări de genul: Al. V. Boldur, *Știința istorică românească în ultimii 25 de ani. Constatări și remedii*, față de care are opinii negative, referitoare la introducerea metodei comparative în cercetarea istoriei naționale și în-utilizarea unor concepții de filosofia istoriei³⁴, N. Comșa. *Manuscrisele românești din Biblioteca Centrală de la Blaj*, Blaj, 1944, a căruia lectură îi permite să lanseze observații critice asupra manuscriselor inventariate (erori de limba latină, de omonime, traduceri greșite ș.a.)³⁵; Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea Statelor Românești*, București, 1945, despre care scrie elogios, pornind de la teoriile eminentului cercetător cu privire la tradiția descălecatului Țării Românești, Moldovei și a voievozilor ardeleni³⁶; Emil Lăzărescu, *Despre relațiile lui Nicolae Alexandru voevod cu Ungurii (Revista istorică, XXXII, 1946, p. 115-139)*, studiu apreciat favorabil, pentru că încearcă să stabilească în termeni corecți raporturile de vasalitate între Nicolae Alexandru Basarab, domnul Țării Românești, cu regele Ludovic al Ungariei³⁷; Ioan Moga, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice*, Sibiu, 1944, cu sublinierea argumentelor autorului clujean în favoarea tezei istoricului Ioan Lupaș, despre originea autohtonă a instituției voievodatului transilvănean³⁸; David Prodan, *Teoria imigrațiunii Românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1944, remarcabilă cercetare științifică, față de care are opinii pozitive, pornind de la modul inteligent în care este combătută teoria lui Iancsó Benedek asupra imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania secolului

³² RIR, XIII, 2, 1943, p. 61.

³³ Ibidem, 3, p. 19-30.

³⁴ Ibidem, XVI, 4, 1946, p. 388-390.

³⁵ Ibidem, XV, 4, 1945, p. 515-516. Vezi Z. Pâclișanu, *INecrolog: Nicolae Comșa*, în RIR, XVI, 4, 1946, p. 404.

³⁶ RIR, XV, 4, 1945, p. 511-515.

³⁷ RIR, XVII, 1-2, 1947, p. 167-168.

³⁸ Ibidem, XV, 2, 1945, p. 234-235.

Luminilor³⁹; Rolf Kutschera, *Guvernatorii Transilvaniei (1691-1774)*, Sibiu, 1943 și Helmut Klima, *Guvernatorii Transilvaniei (1774-1767)*, Sibiu, 1944, care se bucură de o prezentare favorabilă, având în vedere bogăția materialului documentar inedit, adunat de autori din arhive vieneze și budapestane, care ilustrează instituția guvernatorilor transilvăneni⁴⁰; Octavian Beu, *L'empereur Joseph II et la révolte de Horia*, respectiv *Bibliografia răscoalei lui Horea*, Sibiu, 1944, cu accentuarea importanței științifice a publicării corespondenței lui Iosif al II-lea, pentru o mai bună cunoaștere a evenimentelor răscoalei, la care adaugă critici în direcția metodei folosite de autor la redactarea bibliografiei⁴¹; receptarea cercetării Corneliiei C. Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a Românilor din Banat și Crișana*, partea I-a, Arad, 1943, subliniind însemnătatea documentației științifice asupra omului politic, aflată la Biblioteca Academiei Române⁴²; Ștefan Pascu, *Știri noi privitoare la revoluțiunea lui Horia*, Sibiu, 1944, axată pe cercetări utile în arhivele Vaticanului și după presa italiană contemporană⁴³; înțelegerea contribuției lui Silviu Dragomir asupra problemei emancipării naționale a românilor ardeleni și a luptelor din 1848-1849, așa cum este reflectată de *Studii și documente privitoare la revoluția Românilor ardeleni din Transilvania în anii 1848-1849. Istoria revoluției Partea I*⁴⁴, Cluj, f.a.; păreri pozitive asupra lucrării lui Șt. Pascu, *Din răsunetul procesului memorialiștilor în masele populare*, Sibiu, 1944⁴⁵; Vasile Bolca, *Episcopul Samuil Vulcan al Orăzii*, Oradea, 1939, cercetare pe care o consideră utilă, fiind axată pe documente inedite din fondurile Episcopiei Unite de la Oradea, care ilustrează personalitatea lui S. Vulcan⁴⁶; sublinierea utilității bibliografiei oferite de Iosif E. Naghiu în *Catechismele românești în secolele XVII-XVIII* („Cultura creștină”, Blaj, XXIII, 10-12, 1943)⁴⁷; observații critice îndreptățite la adresa unor știri și optici false în cercetarea istoriei învățământului românesc din Transilvania și a slujitorilor acestuia, pornind de la lectura volumului lui Vladimir Ghidionescu, *L'enseignement roumain en Transylvanie*, Sibiu, 1945, lucrarea adresată cercurilor de specialiști străini⁴⁸; rezumarea conținutului utilei cărți a lui I. Stancu, *Istoricul liceului Gheorghe Lazăr din Sibiu. 250 de ani de la întemeierea lui (1692-1942)*, Sibiu, 1943⁴⁹; aprecieri polemice, cu certe nuanțe subiective, asupra viziunii oferite de D. Popovici în lucrarea *La littérature Roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945 (*Bibliotheca Rerum Transylvaniae*)⁵⁰, în care profesorul clujean demonstrează, printre altele, influența iluminismului european asupra operelor unor reprezentanți ai Școlii ardelenice; sublinierea importanței analizei juridice efectuate de Teodor Drăgan asupra teoriei coroanei ungare, ca simbol al puterii monarhice, în paginile volumului *La doctrine juridique de la Couronne hongroise*, Sibiu, 1944 (*Bibliotheca Rerum Transylvaniae*)⁵¹.

Trecerea în revistă a textelor concentrate și scurte (recenzii, prezentări de cărți, note etc.), semnate de Z. Păclișanu și oferite specialiștilor în paginile „Revistei istorice române”, o considerăm

³⁹ Ibidem, p. 231-233.

⁴⁰ Ibidem, XIV, 2, 1944, p. 229-230.

⁴¹ Ibidem, XV, 1, 1945, p. 233-234.

⁴² Ibidem, XIV, 2, 1944, p. 231-232.

⁴³ Ibidem, p. 230-231.

⁴⁴ Ibidem, XVI, 2, 1946, p. 385-386.

⁴⁵ Ibidem, XV, 2, 1945, p. 236-237.

⁴⁶ Ibidem, XIII, 2, 1943, p. 82.

⁴⁷ Ibidem, XIV, 4, 1944, p. 518.

⁴⁸ Ibidem, XV, 3, 1945, p. 388-389.

⁴⁹ Ibidem, XIV, 1, 1944, p. 117-118.

⁵⁰ Ibidem, XV, 2, 1945, p. 382-385.

⁵¹ Ibidem, p. 236.

utilă, din perspectiva regândirii istoriografiei naționale, într-un moment în care recursul la istorie este de domeniul evidenței. Din acest punct de vedere, regândirea istoriei naționale, la îndemâna unui permanent spirit critic, pornind de la valorile istoriografiei românești interbelice – unde trebuie incluse și contribuțiile lui Z. Pâclișanu –, este mai mult decât necesară. Cunoașterea trecutului național, intermediată de istorici, are o valoare istorică și presupune o astfel de abordare⁵².

Colaborarea lui Zenovie Pâclișanu la „Revista istorică română” (1943-1947), concretizată în peste 35 de texte, care au însumat circa 115 pagini, impune câteva considerații finale. Într-o epocă în care istoricul mai funcționa, încă, la Ministerul Cultelor și Artelor, fiind implicat într-o serie de acțiuni politice și culturale – naționale în ultimă instanță – cum a fost, de pildă, participarea la Comisia politico-juridică a delegației române în cadrul Conferinței de pace de la Paris (28 iulie – 15 octombrie 1946), articolele, studiile, recenziile, prezentările de cărți, dările de seamă, necroloagele etc., semnate cu constanță, chiar cu încăpățănare, mărturisesc faptul că Z. Pâclișanu nu a trădat, nici în deceniul 5 spiritul cercetării istoriei naționale. Cu toate că o parte din colaborări, pe marginea unor chestiuni de istorie medie, modernă și contemporană, istorie bisericească ori a culturii, ar putea părea depășite – dacă nu chiar naive – istoricul de factură pozitivistă fiind reticent de pildă la formule istoriografice moderne, cum au fost acelea propuse de lucrările lui D. Popovici, Al. Boldur ori Veress András, chiar dacă găsim, nu o dată, prevalența factologicului și persistența unor clișee culturale greco-catolice, căci o parte a informației sale nu mai rezistă astăzi examenului critic, Z. Pâclișanu ne apare, în lumina textelor de la „Revista istorică română”, un istoric adevărat, profesionist, care a luptat împotriva impostorilor în domeniu și contra celor care voiau să ne confiște istoria națională. Pentru toate acestea, Z. Pâclișanu a fost, într-o perioadă tulbure, cum a fost deceniul 5, care a marcat profund pentru mai mult timp destinul românilor și soarta țării, o conștiință a istoriografiei naționale. Este un motiv în plus, pentru ca viziunea asupra trecutului, transmisă contemporanilor și generațiilor ulterioare de istoricul Z. Pâclișanu, pornind de la observația pertinentă a lui Bernard Guenée, să fie examinată critic, pentru a se stabili cu luciditate *valoarea și limitele posibilului*⁵³.

⁵² Sugestii prețioase la Pompiliu Teodor, *Istorici români și probleme istorice*, Oradea, Cele Trei Crișuri, 1993, p. 1-2.

⁵³ Idem, *Incursiuni în istoriografia română a secolului XX*, Oradea, Cele Trei Crișuri, 1996, p. 5-6. Cf. și cercetarea sintetică a lui P. P. Panaitescu, în *Südost-Forschungen*, VIII, 1-2, 1943, pp. 69-109, respectiv considerațiile mai noi ale lui Ovidiu Pecican, în „Transylvanian Review”, I, 1, 1992, pp. 104-126.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SIMPOZIONUL „ARTĂ ȘI CIVILIZAȚIE MEDIEVALĂ. MITROPOLITUL PETRU MOVILĂ (1596 – 1996)

Suceava, 27 – 28 septembrie 1996

Sub egida Inspectoratului pentru Cultură Suceava și al Muzeului Național al Bucovinei, în zilele de 27 și 28 septembrie 1996 a avut loc la Suceava, în cadrul Muzeului Național al Bucovinei, cea de-a treia ediție a simpozionului *Artă și Civilizație Medievală*, sub semnul aniversării a 400 de ani de la nașterea *Mitropolitului Petru Movilă (1596-1996)*. După deschiderea lucrărilor de către Vasile M. Demciuc, consilier șef al Inspectoratului pentru Cultură Suceava, și cuvântul de salut al autorităților administrative, cu care prilej s-a promis finalizarea inițiativei locale pentru ridicarea unei statui a lui Petru Movilă și denumirea unei străzi cu numele său în orașul Suceava, a urmat prezentarea a 13 comunicări științifice.

În ordinea susținerii ele au fost următoarele: Mihai Iacobescu (Suceava), *Biserica Ortodoxă slujitorare în Bucovina*; Mircea D. Matei (București), *Câteva considerații asupra orașului Suceava, veche reședință mitropolitană*; Constantin Rezachevici (București), *Dimensiunea polonă a activității lui Petru Movilă*; Mircea D. Matei și colaboratorii de la Muzeul Național al Bucovinei, *Câteva considerații cu privire la noile descoperiri arheologice din biserica Mirăuți-Suceava*; Maria Magdalena Szecheli (București), *Observații la vechile biserici moldovenești*; Voica Maria Pușcașu, Sorina Mititelu (București), *Din nou despre Probota*; Constantin Șerban (Câmpulung Moldovenesc), *Noi Contribuții la istoria întemeierii Moldovei în context european*; George Muntean (București), *Petru Movilă – scriitor român*; Alexandru Artimon (Bacău), *Viața și activitatea lui Alexandru Voievod, fiul lui Ștefan cel Mare*, Dimitrie Păcurariu (București), *Petru Movilă și cultura românească*; Dan Păcurariu (București), *Arta moldovenească în timpul lui Petru Movilă*; Pavel Blaj (Suceava), *Petru Movilă, cărturar român și întâistător al Ortodoxiei*; Mihai Lazăr (Suceava), *Câteva considerații istoriografice privitoare la economia agricolă în Moldova medievală*.

Comunicările diferite sub aspect calitativ, au marcat nu numai aniversarea nașterii lui Petru Movilă, ci și aspecte interesante de civilizație și artă medievală din Moldova. În acest sens, o mențiune aparte merită relevarea descoperirii, desigur cea mai interesantă din 1996, în domeniul arheologiei medievale, a pietrei de mormânt a primei soții a lui Ștefan cel Mare, Evdochia de Kiev, din biserica suceveană a Mirăuților, mai precis din prima biserică a mitropoliei din Suceava. Expunerea lui Mircea D. Matei și a colaboratorilor săi de la Muzeul Național al Bucovinei, Paraschiva Victoria Batariuc și Florin Hău, însoțită de proiecția filmului descoperirilor arheologice, care înfățișează și alte morminte aflate în amintita biserică, între care cel, relativ bine păstrat, al unui prelat, care, după părerea celui care scrie aceste rânduri, ar putea fi chiar Iosif, întâiul mitropolit al Moldovei, a constituit fără îndoială un moment de vârf al simpozionului. Interesul acestuia a sporit prin discuțiile care au urmat comunicărilor.

Omagierea lui Petru Movilă a continuat la 28 septembrie prin vizita de documentare la mănăstirea Sucevița, ctitoria familiei sale, unde s-a oficiat și slujba de pomenire a lui Petru Movilă și unde se păstrează două portrete în mărime naturală ale acestuia, datând din al doilea sfert al secolului

XIX. Manifestările simpozionului s-au încheiat cu vizita la mănăstirea Bogdana, necropola primilor voievozi ai Moldovei.

Această manifestare științifică desfășurată la Suceava, la a cărei bună organizare a contribuit din plin consilierul șef Vasile M. Demciuc, constituie una din puținele acțiuni din țara noastră care au omagiat activitatea și personalitatea mitropolitului Petru Movilă, una din marile figuri ale ortodoxiei universale.

Constantin Rezachevici

SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL „EVREII ÎN ISTORIA ROMÂNIEI”,

București, 30 septembrie – 4 octombrie 1996*

În România postdecembristă cea mai sigură cale de a îngropa o problemă economică, socială, politică este aceea a organizării unui simpozion. El adună oameni, stabilește relații, propune soluții, dar în realitate nu rezolvă nimic. Vreau să cred că aceasta nu va fi și soarta simpozionului științific menționat în titlu.

Pentru a trece de amabilitățile și festivismele din vechiul regim (cel ceaușist), ba chiar foarte viu și după 1989, trebuie să fim de acord că oricine are o anumită concepție referitoare la străini în general și la evrei în special. Acest orizont cultural de așteptare poate fi infirmat sau confirmat de o manifestare științifică. Pot spune în ce mă privește că unele așteptări personale mi-au fost infirmate. Mă refer acum numai la comunicări pe care le-am ascultat și față de care pot avea o percepție (cât de cât) întemeiată. Mă așteptam să aud din nou mărturii îngrozitoare despre Holocaust, despre drame individuale povestite pe un ton excesiv dramatizat, o exhibare a suferinței. Sunt convins că nu este rostul unui simpozion științific să exorcizeze la nesfârșit demonii în felul acesta. Nu. Am urmărit cu mare atenție comunicarea domnului Radu Ioanid (Muzeul Memorial al Holocaustului Washington) intitulată *Soarta evreilor români sub regimul Antonescu: surse istorice și statistice. Concluzii preliminare*. Radu Ioanid și-a dat seama că mergând pe o formulă învechită, va intra într-o fundătură metodologică. Litiunile nu au o funcție gnoseologică. Ele țin de un nivel dureros al dramei umane, dar nu-și pot apropia obiectul cunoașterii. Comprehensiunea în sensul filozofiei istoriei promovată de Dilthey Rickert și Droysen este insuficientă în cazul de față. Este necesară explicația. Este necesară integrarea, corelarea cu evenimentele din jur, din Ucraina, Polonia și Ungaria, este necesară stabilirea obiectivă a responsabilităților. Atâția evrei omorâți, deportați de Jandarmeria ungară, atâția uciși direct de legionari, atâția de germani, etc. Nu cunosc istoriografia Holocaustului, dar modul rece (obiectiv e un cuvânt prea pretențios pentru știința istorică), analitic și sintetic totodată a lui Radu Ioanid a avut câștig de cauză. Este adevărat însă că nu a dat explicații unor excese antisemite explicabile prin excese antiromânești provocate de evrei. Dar lucrarea lui Radu Ioanid rămâne importantă și incitatoare. Rămân pe aceleași poziții afirmate în cadrul discuțiilor. Există fonduri nemenționate în comunicare foarte importante pentru problema Holocaustului în România; nu a fost vorba doar de instituții arhivistice (sau care dețin arhive) ci și de fonduri propriu-zise.

În lucrarea lui Anatol Petrencu (Universitatea de Stat din Chișinău), *Evreii din Basarabia în anii 1940-1942; istoriografia temei și metodologia interpretării ei* deși foarte interesantă ca titlu, m-a dezamăgit prin unele stângăcii și tezisme (n-a existat antisemitism în Basarabia??).

* Comunicările vor fi publicate în volum separat.

Maria Radosan (Institutul de Iudaistică și Istorie Evreiască „Dr. Moshe Carmilly” Cluj-Napoca) prin comunicarea *Proverbe în limba ebraică și română* ne-a introdus în universul fascinant al filozofiei populare a celor două popoare. Ceea ce ne-am înțeles prea clar este dacă multe din proverbe sunt traducerea literară a corespondentului din cealaltă limbă, sau apar fără ca cele două culturi să transmită asemenea paradigme populare. Profesorul Carol Iancu, cu talentul său de povestitor, a sugerat adâncimi ale sufletului evreiesc surprins în metamorfozele iubirii. O latură, să-i spun cehoviană, a inimii evreiești mi s-a relevat mai distinct și mai clar. Profesorul Leon Volovici în comunicarea *Național-comunism și politică evreiască. Rabinul Moses Rosen* a făcut încă o probă de virtuozitate. În fața mea a apărut un personaj foarte viu, care până atunci nu-mi dăduse deloc impresia unui relief bine conturat. Mai mult decât un simplu personaj istoric, un om viu măcinat între dorința intimă (și cred că fără legătură cu calitatea de evreu) de a se impune semenilor săi (coreligionari), de a-și crea o mică curte a sa, după modelul ceaușist, un mic cult al personalității și dorința de a-și proteja coreligionarii de suferințele regimului, de a sabota Istoria, cum ar spune Mircea Eliade.

Direcția de cercetare a prof. Avram Rosen (Universitatea din Tel-Aviv) în problema activității economice a evreilor se cuvine mult adâncită și demnă de urmat. Domnia sa a prezentat comunicarea *Activități industriale ale meseriașilor evrei din România la începutul sec. 20*. O cunoaștere cât mai exactă a activității economice a evreilor în general, dar, mai ales, a raporturilor între marii capitaliști evrei și muncitorii lor români (în primul rând acest aspect) este foarte importantă căci ea poate destructura (sau confirma) teoriile extremei drepte. Altfel spus mai importantă decât nivelul producției, tipul de produse fabricate, este relația între patron și muncitor; este important de știut ce salarii se plăteau, dacă asigurările sociale se respectau, dacă exista o aroganță capitalist-evreiască față de muncitorii români, dacă muncitorii români se simțeau marginalizați în propria țară.

O ultimă considerație o fac față de lucrarea lui Michael Shafir (Open Media Research Institute) intitulată *Antisemitismul postcomunist și „forțele vechiului” în România*. Nu cred că asociațiile de veterani de război pot fi considerate „forțe ale vechiului”. În plus, antisemitismul nu trebuie considerat automat ca un reflex antiintelectual și antidemocratic (extremist). Important este ca în Israel unele evenimente să nu se fi putut întâmpla.

Simpozioanele, ca și cărțile, își au soarta lor. Iar soarta aceasta a fost legată de instituții cum ar fi Fundația Soros pentru o Societate Deschisă (e incalculabil serviciul pe care acest cetățean al lumii, care este dl. Georg Soros, îl face umanității), Departamentul Minorității din Ministerul Culturii.

GAZDA GENEROASĂ A FOST INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”.

Dar a existat, un om care s-a implicat mai mult decât toți ceilalți în reușita acestui simpozion (căci a fost o reușită deplină), prof. Ion Stanciu, redactorul-șef adjunct al „Revistei istorice”.

Florin Müller

DIN NOU DESPRE DECEBAL

Apariția recentă a unor documentate și interesante lucrări privind trecutul pământului nostru, ne oferă ocazia de a rediscuta și preciza câteva aspecte legate de personalitatea monarhului daco-get.

Cât privește sensul numelui regesc, A. Pascu (în *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la Revoluția din 1821*. Manual pentru clasa a XI-a, București 1992, p. 109) încearcă etimologizarea următoare: „Cel puternic”, „Cel viteaz”. Cevă similar susțineau și L.Wald-D.

Slușanschi (*Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene*, București 1987, p. 109), anume că „Decebal” ar semnifica „Deținătorul puterii”.

În realitate, antroponimul monarhic e alcătuit din două părți. Prima a fost raportată la indoeuropeanul *dek' = a lua, a întâmpina, a onora* (I. I. Russu, *Limba traco-dacilor. București 1967, p. 101*) și la latinul *decus = podoabă, strălucire, onoare* (de către Vl. Georgiev, în „Studii clasice” 1960, p. 47). Al doilea element component poate fi apropiat de frigianul *balan = basileu, rege; frigiana*, cum e cunoscut, posedă trăsături fundamentale comune cu limba dacă (a se compara cu βαλῆν din greaca veche, cuvânt de origine frigiană). În consecință, *Decebal* are înțelesul acesta: „Ilustrul cărmuitor”.

În pp. 104 și 109 din același manual liceean citat mai sus, Dures și Diurpaneus sunt despărțiți sau considerați persoane distincte (că Diurpaneus ar fi purtat supranumele „Decebal”), lucru ce cred că nu este întemeiat. În „Contribuții la istoria Banatului” (Timișoara 1990, p. 17) am arătat că Duras se chema și Diurpaneus, partea a doua a numelui – *paneus* –, în redarea aproximativă a scriitorilor antici, se referă la ideea de cărmuire, *pan* sau *ban* însemnând *stăpân, domn*, („Herr” este tradus de W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, II, Viena 1893-94, p. 32). Numele lui Duras – scria regretatul istoric H. Daicoviciu (*Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj 1972, p. 100; idem, *Dacii*, București 1972, pp. 172 și 194, n. 13) – apare la Cassius Dio „în împrejurări atât de asemănătoare cu cele legate de Diurpaneus, încât trebuie să considerăm că e vorba de una și aceeași persoană”. *De facto*, războiul lui Domițian începe cu Diurpaneus, însă se termină sub Decebal; acesta îl învinge pe Fuscus (a se vedea și C. C. Patolescu, *Decebal – regele dacilor*, București 1991, p. 16).

Cât despre celebra inscripție *Decebalus per Scorilo* – redactată în latina populară cunoscută la curtea regală dacică –, trebuie spus că, în timp, a fost tradusă extrem de variat: *fiul, sclavul* (lui) *prin, pentru, în numele lui* (Scorilo care – sic – dedică sau consacră vasul cu pricina), *preacinstitul* (detalii în: „Biserica ortodoxă română”, București, nr. 7-8/1977, p. 798-805; „Noi tracii”, Milano, nr. 79/1981, p. 1-3; „Inscripțiile Daciei Romane”, vol. III/3, București 1984, p. 272). În *Contribuții* (p. 42, n. 23) nu am acceptat soluția „Decebal preacinstitul” pe considerentul esențial că amintirea lui Scorilă în oronimie și onomastică se ridică împotriva interpretării respective. Iar C. C. Petolescu, în monografia închinată conducătorului dacilor (p. 35-36), respinge argumentat tălmăcirile principale precedente, adică echivalările lui „per” cu *prin* sau *fiul*, optând pentru tâlcuirea ce o reproducem îndată: *Decebalus pentru Scorilo* (mai exact: *Decebal pentru Scorilă*). Această explicație – suntem convinși – se va impune în *extremis* în cercurile științifice. Același cercetător însă înclină să vadă în vasul descoperit la Grădinștea Muncelului în 1954 mai degrabă un capac de urnă funerară, aserțiune ce nu ne convinge. Faptul că la începutul veacului trecut s-a mai dezvoltat (de asemenea la Sarmizegetusa Regia) un fragment ceramic cu sigiliul „PER SCORILO” ne îndreptățește să pledăm – ca și majoritatea covârșitoare a specialiștilor – pentru caracterul cultic al recipientului în cauză, el servind la împlinirea unui ceremonial de cinstire a răposaiților.

Vasile V. Muntean

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN UNGARIA

În perioada 28 octombrie – 8 noiembrie 1996, în cadrul schimbului dintre Academia Română și Academia Ungară de Științe, am efectuat o călătorie de documentare la Budapesta. Datorită timpului scurt avut la dispoziție, am procedat, încă în țară, la o informare temeinică atât prin

consultarea unor cataloage și indici de arhivă, cât și a unor lucrări ale istoriografiei ungare în care sunt prezentate sau menționate diferite surse documentare privind tema de cercetare pe care ne-am propus-o: *Românii din Banat în secolele XIV-XVII: DIPLOMATARIU*. În acest fel, am reușit să valorificăm cu maximă eficiență acțiunea de cercetare a unor fonduri și colecții păstrate la Arhiva Națională Ungară (Magyar Országos Levéltár).

Cercetările noastre s-au concentrat în două direcții: depistarea și apoi transcrierea (sau realizarea de microfilm, fotocopii etc.) unor documente din secolele XIV-XV păstrate în Colecția de documente medievale (*Diplomatikai levéltár*), respectiv cea a unor documente din secolele XVI-XVII păstrate în fondurile unor familii nobile originare din Banat sau care au avut legături cu acesta, precum și în unele fonduri și colecții miscellanee.

Astfel, din Colecția de documente medievale (documente până la anul 1526) am transcris 24 de documente, *toate inedite*, privind atât vechile districte românești din Banat (Lugoș, Almăj, Caransebeș) cât și instituția cnezială la românii bănățeni. Cu acest prilej trebuie să remarcăm faptul că, în conformitate cu Regulamentul Sălii de studiu al Arhivei Naționale Ungare, documentele medievale n-au putut fi consultate decât în fotocopie, ceea ce a făcut deosebit de dificilă transcrierea, în unele cazuri fiind chiar nevoiți să renunțăm la piese interesante.

Pentru întregirea documentației referitoare la istoria românilor bănățeni în secolele XVI-XVII în cadrul banatului Caransebeșului și Lugoșului, am cercetat următoarele fonduri de arhivă ale unor familii nobiliare: Bethlen de Ictar, Bethlen de Beclean, Gámán de Binținți și Kalova, Sombory, Fiat de Armeniș, Macskási de Tincova. De asemenea, au fost cercetate Colecția diplomelor cu blazon, Colecția de documente turcești (cele mai multe piese în limba maghiară și latină) și Colecția de documente orășenești, în care am depistat și transcrieri atât piese referitoare la viața internă (îndeosebi probleme de proprietate sau de practică judecătorească) din banatul caransebeșan, cât și corespondență diplomatică a unor demnitari otomani cu diferiți principii ai Transilvaniei cu privire la destinele acestei părți a principatului autonom în contextul expansiunii otomane spre Europa centrală. Dintre piesele cu adevărat spectaculoase evidențiem diplomele de înnobilitare cu blazon acordate de principele ardelean Gheorghe Rákoczy I unor români din Lugoș: Ioan Chișu (1631), Ioan Dragomir (1636), frații Martin și Ioan Pascotă (1647).

În timpul șederii la Budapesta am avut o convorbire colegială cu dl. prof. dr. Szász Zoltán, noul director al Institutului de Istorie al Academiei Ungare de Științe, prilej cu care Domnia Sa și-a exprimat interesul atât pentru o mai bună cunoaștere reciprocă a rezultatelor obținute de cercetarea istorică din cele două țări, cât și speranța ca într-un viitor apropiat se vor putea aborda în comun teme de cercetare de interes reciproc.

Firește, timpul avut la dispoziție nu ne-a îngăduit nici pe departe îndeplinirea a ceea ce ne propusesem. De aceea, dispunând și de cotele documentelor ce urmează a fi cercetate, doar continuarea, printr-o nouă călătorie de documentare, a cercetărilor începute în Arhiva Națională Ungară ne va conduce la realizarea corpului de documente amintit mai sus.

Costin Feneșan

NOTE ȘI RECENZII

- * * * *Bolívar y Europa en las crónicas, el pensamiento político y la historiografía*, vol. II. *Siglos XIX y XX*. Investigación dirigida por Alberto Filippi, Ediciones de la Presidencia de la República. Comité Ejecutivo del Bicentenario de Simón Bolívar, Caracas, 1992, 966 p.

Acest impresionant volum, ca dimensiuni și calitate, este cel de-al doilea dintr-o serie de trei care au ca obiectiv principal să ofere cititorilor, dar mai ales cercetătorilor, o imagine cât mai completă cu putință, a felului în care personalitatea lui Simón Bolívar a fost recepționată în Europa în secolele XIX și XX. Dacă primul volum a cuprins informații referitoare numai la secolul XIX, iar ultimul va cuprinde informații numai din secolul XX, volumul de față cuprinde informații din ambele secole ce marchează o adevărată tranziție în privința imaginii europene asupra eroului latinoamerican.

Structura volumului este formată din 12 secțiuni naționale și anume: britanică, greacă, română, rusă, suedeză, ungară, elvețiană, italiană, cehoslovacă, portugheză, bulgară și olandeză.

Secțiunea britanică (autori Alberto Filippi, David Waddell, Juan Germán Roscio, Carmen Michelena, Drusilla Scott, John Lynch) cuprinde informații din ambele secole. Ele se referă la opiniile unor personalități politice și militare, precum și la poziția istoriografiei britanice contemporană cu Bolívar cu privire la personalitatea acestuia și la independența coloniilor spaniole din America de Sud. De asemenea, sunt trecute în revistă impresiile unor voluntari și călători britanici în Venezuela și America de Sud, la fel ca și concepțiile istoriografiei și ale opiniei publice contemporane din Marea Britanie despre Bolívar și semnificația rolului său istoric.

Secțiunea greacă (autor Miguel Castillo Didier) aduce în discuție numai imaginea actuală a lui Bolívar în această țară, referindu-se la poemul lui Nikos Engonopoulos, la articolele comemorative ale lui G. A. Hurmuziadis și ale Melinei Mercuri, personalitate de prim plan a culturii grecești contemporane.

Secțiunea română (autori Constantin Bușe, Eugen Denize) prezintă imaginea lui Bolívar și a revoluției hispano-americane așa cum este ea reflectată de istoriografia română contemporană. Sunt menționate studii, articole și cărți scrise de Viorel Sârbu, Anca Voican, Dumitru Almaș, Florin Constantin, Mihnea Gheorghiu, Eugen Denize, Camil Mureșan, Constantin Bușe și Ștefan Delureanu.

Secțiunea rusă (autori Anatoli Sulgovski, Evgheni Larin, Evgheni Vinokurov, Mihail Faynstein, Jerónimo Carrera) prezintă punctele de vedere ale istoriografiei ruse și sovietice despre Simón Bolívar, imaginea eroului latinoamerican în cultura rusă de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, Marx și marxismul în concepția istoriografiei și a gândirii politice sovietice despre figura lui Bolívar.

Secțiunea suedeză (autori Wilmer Avila, Carlos Vidales, Magnus Mörner, Rolland Anrup) este formată din corespondența dintre A. C. Rivas și J. J. Revenga despre situația din Caraibe și Venezuela între 1816 și 1818, din notele informative ale lui J. Norderling adresate regelui Suediei despre situația din coloniile spaniole și mersul revoluției, din informarea prezentată de Severin Lorch după o călătorie efectuată în Columbia. De asemenea sunt aduse în discuție punctele de vedere ale istoriografiei suedeze în legătură cu Bolívar și problema rasială și în legătură cu Bolívar și concepția sa despre putere și politică.

Secțiunile ungară (autor Jenő Rozsnyai), elvețiană (autor Beatrice Ziegler), cehoslovacă (autor Josef Polisenski), bulgară (autori Erik Becker Becker și Jeliu Jelev) și olandeză (autori Roberto Palacios și Roberto J. Lovera De Sola) sunt alcătuite din articole comemorative și din imaginea lui Bolívar așa cum s-a reflectat ea în istoriografia și cultura acestor țări în secolul XIX și în secolul XX.

Similare ca importanță și ca întindere cu secțiunea britanică sunt cele italiană (autori Alberto Filippi, Salvatore Candido, Marisa Vannini, Pierangelo Catalano, Rafael Pineda, Anna Maria Battista, Giovanni Spadolini, Leonardo Mattos-Cárdenas, Inés Quintero) și portugheză (autori Wilmer Avila, Isabel Nobre Vargues, Edoardo Dos Santos, Carlos Gomes Bessa). În cadrul secțiunii italiene sunt prezentate interpretările politologice și istoriografice „cezariste” și „panlatine” despre Bolívar și independența Americii Latine specifice epocii fasciste, comentarii de presă din aceeași epocă, precum și două documente oficiale din 1983, cu ocazia bicentenarului, mesajul președintelui Republicii, Alessandro Pertini, și cel al ministrului de externe, Giulio Andreotti. Secțiunea portugheză este formată din două mari părți și anume: legătura dintre Bolívar și Portugalia așa cum este reflectată de presa portugheză din secolul trecut și din secolul nostru și politica regalității portugheze față de Uruguay în perioada 1801-1823.

În concluzie putem afirma că avem în față un volum care face parte dintr-o operă de mari proporții, operă care își propune să aducă la lumină din arhive, din presă, din cărți și reviste, adevărata imagine europeană a unui erou ce aparține întregii umanități, Simón Bolívar, „El Libertador”. În același timp este o operă care are darul de a demonstra, dacă mai era nevoie de acest lucru, nivelul înalt de acuratețe și profunzime științifică pe care l-a atins istoriografia venezueleană ca, de altfel, întreaga istoriografie latinoamericană.

Eugen Denize

• • *Dossiers secrets de l'Afrique contemporaine*, tome 3, Paris, Edit. J. A. Livres, 1991, 186 p.

Grupul de presă „Jeune Afrique”, condus de Béchir Ben Yahmed, se apleacă tot mai insistent și asupra subiectelor ce țin de istoria continentului negru. Prin intermediul colecției „J. A. Livres” este promovată o tematică diversificată: lucrări generale de istorie, biografii ale unor oameni politici ce au marcat destinele Africii precum și culegeri de studii inspirate de evenimente mai puțin accesibile, extrase din tumultul ultimelor decenii. Acest din urmă aspect caracterizează și volumul al treilea din „Dossiers secrets de l'Afrique contemporaine”, în posesia căruia am intrat recent.

Studiul inaugural poartă semnătura lui Elio Comarin și se intitulează „Le dernier Pernod de Félix Moumié” (p. 13-27). Colectând numeroase informații, autorul ne poartă în intimitatea faptelor ce au dus la eliminarea fizică a unei personalități de referință din generația independenței africane. Este vorba de Félix Moumié, „cel mai cunoscut și mai de temut dintre opozații camerunezi” (p. 13), conducătorul partidului insurgent „L'Union des Populations du Cameroun” (U.P.C.). Aflat în Europa, F. Moumié a fost asasinat, prin otrăvire cu talii, în restaurantul „Le Plat d'Argeant”, din Geneva. Substanța otrăvitoare a fost strecurată în coniacul (Pernod) lui Moumié, în seara zilei de 15 octombrie 1960, de către William Bechtel. Acesta, pretextând a fi ziarist, „bolnav de Africa” (p. 19), penetrase anturajul liderului rebel camerunez. În realitate, W. Bechtel făcea parte din organizația teroristă „Mâna roșie”, legată de „extrema dreaptă” (p. 22). Numai că, în spatele organizației (cunoscută prin atentatele sângeroase, de după 1956, împotriva naționaliștilor algerieni), se aflau

„serviciile secrete franceze – S.D.E.C.E.” (p. 22). Autorul caută să afle responsabilitatea asasinatului, concluziile sale tinzând spre vărfurile factorilor decizionali. Reproducând depoziția din 1965 a unui agent de la serviciul „Action” al S.D.E.C.E., E. Comarin conchide că ordinul eliminării lui Moumié a venit de la Jacques Foccart, consilierul în probleme africane al generalului de Gaulle, care dorea astfel „să-i ofere un cadou prietenului său Ahmadou Ahidjo” (p. 27), devenit președinte al Camerunului la 1 ianuarie 1960.

Al doilea stadiu, intitulat „Mengistu détrône le Rois des Rois” (p. 29-47), redă considerentele lui René Damien asupra complexelor evenimente derulate în Etiopia anului 1974. Punctul lor culminant l-a reprezentat înlăturarea împăratului Hailé Sélassié I, ultimul exponent al unei monarhii seculare „a cărei putere se reducea doar la splendoarea amintirilor imperiale” (p. 37).

Blaise Mombat ne propune „Vérités sur le complot Mockey” (p. 49-64). Din rândurile sale se degajă impresia că, psihoza „comploturilor” din anii 1959 și 1963-1964, din Côte d’Ivoire, drapa setea de putere personală a președintelui Félix Houphouët-Boigny. Peste ani, debarasat de foștii colaboratori incozi, Houphouët avea să catalogheze incidentele cu pricina drept simple „crize de încredere” (p. 64).

Reputatul africanist Claude Wauthier pornește de la o întrebare retorică, „Qui a tué Tom Mboya” (p. 65-91) pentru a ne purta în labirintul istoriei Kenyei moderne. Apelul la celebra revoltă „Mau-Mau” (p. 89), din anii '50, nu face decât să amplifice imaginea bătrânului și charismaticului lider, Jomo Kenyatta. Preocupată de vârsta înaintată a președintelui, clasa politică kenyană s-a pretat la o luptă aprigă pentru putere, purtată fără menajamente, atât în culise, cât și în public. Ei i-a căzut victimă, la 5 iulie 1969, tânărul ministru Tom Mboya, considerat „cel mai abil și cel mai dotat” (p. 71) dintre pretendenții la succesiunea lui Kenyatta. Numai că, președintele Kenyatta nu se arăta grăbit să părăsească această lume. El a epurat, treptat, pe „baronii” regimului (proveniți din etniile principale, kikuyu și lu), lăsând la moartea sa, survenită în august 1978 (la aproape 90 de ani), un continuator ce provenea dintr-o etnie minoritară.

O contribuție consistentă la întocmirea volumului revine lui Sennen Andriamirado cu materialul „Mobutu prend le pouvoir” (p. 107-135). Departe de a se cantona doar la destinul unei persoane, autorul ne oferă un panoramic al evenimentelor ce au însângerat fostul Congo belgian, în primele momente ale independenței. Analist percutant, Andriamirado pornește de la interesul geostrategic reprezentat de întinsa țară africană în contextul „războiului rece”. În opinia sa, prin filonul acestor interese trebuie să privească atât secesiunea provinciilor Katanga și Kasai-meridional, cât și asasinarea lui Patrice Lumumba. De altfel, partea cea mai interesantă a demersului său este consacrată tocmai suprimării premierului congolez. Preocupat de clarificarea adevărului, autorul a consultat surse inedite, precum rapoartele „Comisiei senatoriale Church” (1976). Datorită strădaniilor lui Andriamirado, sub ochii cititorului se aștern surprinzătoare revelații privind profunda implicare a C.I.A. și chiar a președintelui Eisenhower. Declarațiile martorilor anchetați de comisie sunt edificatoare. Astfel, referindu-se la ședința „Consiliului Securității Naționale” al S.U.A., din august 1960, Robert Johnson, fost membru al respectivului organism, afirma: „la un moment dat, președintele Eisenhower a spus ceva, nu-mi amintesc acum exact ce, dar am înțeles că era un ordin de lichidare a lui Lumumba” (p. 112). La rândul său, fostul șef al departamentului „operațiuni” din C.I.A., Robert Bissell, a recunoscut că, după ședința din 18 august 1960, a aceluiași Consiliu al securității și prezidată tot de Eisenhower, a comunicat a doua zi rezidentului stației din Congo: „Puteți declanșa operațiunea” (p. 113). Dar, cea mai clară dovadă o reprezintă o circulară a C.I.A., din 28 august 1960, semnată chiar de directorul general, Allen Dulles (asemenea semnături erau rare, ne spune S. Andriamirado), în care se afirmă fățiș că menținerea lui Lumumba la putere reprezintă „o cale deschisă pentru preluarea puterii de către comuniști în Congo, act cu consecințe dezastruoase pentru prestigiul Națiunilor Unite și pentru interesele lumii libere. De aceea, am decis că eliminarea

sa trebuie să fie un obiectiv urgent și principal” (p. 113). Intereante sunt și imaginile conturate celorlalți actori ai scenei politice locale: J. Kasavubu, M. Chombé, A. Kalonji, înlăturați, pe rând, de generalul Joseph Désiré Mobutu, care, sprijinit de americani și belgieni, și-a asumat întreaga putere devenind, din 25 noiembrie 1965, atotputernicul președinte inamovibil al țării.

În „Fin de partie pour Ahmed Abdallah” (p. 137-149), Francis Kpatindé face un scurt istoric al „inșulelor parfumului” (Comore), care, de la proclamarea independenței la 6 iulie 1975, au dobândit nefericita reputație de „paradis al mercenarilor”.

Penultimul studiu poartă semnătura lui Cheick Oumar Diarrah și ne explică „Les deux morts de Modibo Keita” (p. 151-171). Metafora din titlu se referă la dispariția din viața politică, în urma unei lovituri de stat militare (19 noiembrie 1968), a primului președinte al Republicii Mali, Modibo Keita, personalitate prestigioasă a generației independenței și, bineînțeles, la dispariția sa fizică, produsă la 16 mai 1977. Or, tocmai stingerea din viață a lui Keita a devenit un subiect controversat. Fostul președinte era încă tânăr (62 de ani) și, „cu un fizic de atlet” (p. 169), se afla într-o stare perfectă de sănătate. Investigațiile autorului l-au purtat la concluzia că Modibo Keita a fost otrăvit în închisoarea pe care nu o părăsise din 1968; mai mult, în loc să i se ofere primul ajutor, medicul penitenciarului i-a făcut o injecție care i-a accelerat sfârșitul. Prin acest asasinat Modibo Keita a devenit un martir; regimul militar al generalului Moussa Traoré (autorul puciului din 1968) nu a fost capabil să înțeleagă că „un om poate muri, dar nu și un simbol” (p. 171).

Volumul se încheie cu analiza profesorului Ibrahima Baba Kaké, consacrată unei enigme: „Où est la tombe de Sékou Touré” (p. 173-184). Întreaga construcție este alcătuită numai din supoziții, autorul exprimându-și speranța că misterul va fi dezlegat într-un viitor nu prea îndepărtat, atunci când autoritățile vor consimți să-și dea concursul la aflarea adevărului.

Subiectele dezbătute s-au dovedit extrem de incitante. Nivelul elevat al volumului este dat de acuratețea stilului, calitatea informațiilor și, mai ales, de densitatea elementelor inedite care au permis penetrarea a numeroase zone obscure din istoria recentă a continentului negru.

Viorel Cruceanu

- * • *Storia della istituzioni educative in Italia tra Ottocento e Novecento*, 1996, Milano, 256 p.

Desfășurat la Alghero în 14-15 octombrie 1994, congresul cu tema *Istoria instituțiilor educative italiene în secolele XIX și XX* a reunit cercetători de prestigiu, specialiști în istoria modernă și contemporană a Italiei.

Contribuțiile apărute sub îngrijirea Luciei Romaniello în caietul nr. 8 al renumitei reviste milaneze „Il Risorgimento” abordează subiecte variate legate de cadrul instituțional, legislativ, formarea și componența corpului didactic, influența regimurilor politice – de la cel absolutist la cel fascist – a dominațiilor străine – franceză și austriacă – a bisericii catolice, a curcilor politice și financiare, care au sesizat consecințele profunde și de durată ale învățământului asupra opiniei publice.

În cuvântul introductiv, Angelo Varni delimitează arcul cronologic al dezbaterilor de la dominația napoleoniană până în deceniul nouă al secolului XX.

Învățământului din Regatul celor Două Sicilii îi sunt dedicate trei comunicări: Alfonso Scirocco (*Collegi e licei nel Mezzogiorno 1806-1860*) inchinat reformelor inaugurate în epoca napoleoniană: introducerea învățământului primar în toate localitățile, constituirea colegiilor după

model francez în Neapole și în fiecare capitală de provincie, studiul Renatei De Lorenzo, (*Le scuole secondarie e gli insegnamenti di agricoltura nel Mezzogiorno borbonico*), ce surprinde slaba implicare a statului în subvenționarea învățământului agricol; sinteza lui Carmelo Vetro asupra sistemului educațional sicilian de la restaurație și până la unificare (*Scuola e società in Sicilia nel periodo preunitario*).

Giuseppe Talamo analizează pe baza unor informații arhivistice inedite situația învățământului public și particular în Savoia în 1841, alcătuiind statistici interesante privind numărul școlărilor, al profesorilor, subvențiile acordate de stat, de organizațiile locale sau de diferiți particulari (*Un'ispezione alla scuole della Savoia nel 1841*).

În studiul lui Edoardo Bressan (*Laici devoti, congregazioni religiosi, ed educazione popolare nel primo ottocento: il caso di Milano*) se prezintă interesul bisericii în promovarea unor noi forme de educație populară în scopul „protejării” claselor defavorizate de avalanșa ideilor revoluționare.

Preocupările intelectualilor din jurul celebrei reviste „Antologia” din Florența în analiza comparativă a învățământului din statele italiene cu cel european din epocă reprezintă subiectul contribuției lui Cosimo Ceccuti (*Il tema dell'educazione nelle pagine dell' „Antologia” (1821-1823)*).

Noile perspective deschise învățământului prin unificarea Italiei sunt surprinse într-o serie de articole semnate de: Fiorenza Tarozzi (*L'istruzione di base dapo l'Unita. Il caso degli asili bolognesi*) – o inedită incursiune în istoria grădinițelor din Bologna în secolele XVIII și XIX; Paolo Sarcinelli (*La scuola in una realtà provinciale: l'inchiesta del prefetto Giacinto Scelsi 1881*) și Gabriella Ciampi (*Il Consiglio superiore della pubblica istruzione e il problema educativa: l'inchiesta del 1864*) prezintă într-o formulă nouă rezultatele anchetelor patronate de Ministerul învățământului la cinci și respectiv douăzeci de ani de la Unificarea Italiei; Marzio A. Romani (*Dalle Scuole superiori de commercio all'Università Commerciale 1868-1902*) prezintă istoria primelor școli superioare cu profil comercial: Veneția (1868), Genova (1884), Bari (1886).

Învățământul special este prezent în studiile semnate de: Gaetano Bonetta (*„Insegnare” la cultura materiale. Istruzione agraria e lavoro manuale nell'Italia del XIX secolo*) – implicarea statului italian în crearea unui sistem realist pentru învățământul profesional în condițiile declanșării crizei economice de la sfârșitul secolului al XIX-lea, Carmela Covato (*Destino, istruzione e mobilità sociale nelle istituzioni educative fra '800 e '900: il caso della scuola normale*) – prezintă rolul școlilor pedagogice, apărute în Italia după unificare și emanciparea femeii; Francesco Atzeni (*Note sull'istruzione agraria e professionale in Sardegna alla fine dell'ottocento*) – constituirea școlilor speciale cu profil agrar în Cagliari și Sassari.

Pe baza documentelor inedite găsite în Arhiva Prefecturii din Sardinia, Anna Tilocca Segreti dezvăluie efectul propagandei fasciste în școlile din insulă și comportamentul corpului didactic ce a îmbrățișat cu entuziasm noua ideologie (*La presenza del fascismo nelle istituzioni scolastiche e politiche del Nord Sardegna*).

Ultimele două contribuții, cea a Assuntei Trova (*I corsi di formazione professionale nella Ricostruzione*) și a lui S. Pintus (*La politica sindacale della Cisl e la nascita della Ial 1955-1980*), sunt dedicate instituțiilor guvernamentale contemporane ce se ocupă de cursurile de pregătire și perfecționare a șomerilor.

Cele șaisprezece studii bazate pe o documentație inedită și tehnici moderne de investigație dezvăluie deosebitul interes al cercetătorilor conștienți de importanța temei congresului în evoluția societății italiene.

H. BEST, E. MOCHMAN, M. THALLER, ed. *Computers in the Humanities and the Social Sciences. Achievements of the 1980s, Prospects for the 1990s. Proceedings of the Cologne I Computer Conference 1988. Uses of the Computer in the Humanities and Social Sciences held at the University of Cologne, September 1988*, K. G. Saur, Munich / London / New York / Paris, 1991, 520 p.

Zentrum für empirische Sozialforschung, bine cunoscut tuturor celor care se ocupa de istoria cantitativă ca fiind legat de asociația QUANTUM, editor al prestigioasei reviste „Historical Social Research”, a fost în 1988 scena unei ample conferințe. Aici s-au reunit, pentru a-și ține colochiul două organisme internaționale, *l'Association Internationale pour l'Histoire et l'Informatique* și *Internațional Federation of Data Organisation for the Social Sciences*, în același timp având loc și ediția europeană a conferinței internaționale asupra băncilor de date în științele sociale și umaniste. Au fost prezentate peste 200 de comunicări, dintre care un număr de 20 au fost publicate în „Historical Social Research” (vol. XIV, numerele 3-4/1989 și vol. XV, nr. 1/1990), însoțite de numeroase demonstrații practice.

Prezentul volum reunește 78 de texte și este, chiar prin simpla lui existență, un prețios instrument de lucru pentru a studia unul dintre cele mai active domenii de cercetare a istoriei în prezent. Există secțiuni dedicate inteligenței artificiale, standardizării și schimbului de date prin accesul la băncile de date istorice, cartografiile și analizei grafice, analizei de conținut și analizei lingvistice, predării informaticii pentru umaniști, etc.

Arheologia și istoria artei sunt puțin reprezentate, dar vom cita câteva aplicații interesante ale metodei clasificării automate în studiul mormintelor japoneze (Ozawa, p. 13-20), sau a formelor ceramicii (L. Graca, K. H. Laudan, P. Zamperoni, U. Kampffmeyer, W. R. Teegen, p. 21-27). De asemenea, vom menționa metoda SAMOS de analiză statistică a structurii obiectelor utilizate în scopuri comerciale și economice în antichitate (C. Steckner, p. 28-35). Cu toate că nu este prezentată din punct de vedere al construcției cantitative, nu poate trece neobservată remarcabila bancă de date asupra imaginii vieții cotidiene medievale, elaborată la *Institut für mittelalterliche Realienkunde Österreichs* (G. Jaritz, p. 61-67). De amintit sunt și bazele de date asupra legislației lui Justinian și a armatei engleze în primul război mondial.

De o tratare statistică explicită se bucura baza de date privind sistemul juridic francez asupra crimei în perioada 1831-1981 (B. Aubusson de Cavarlay, p. 141-147). Heinrich Best este cel care a determinat prezența în volum a numeroase lucrări de mare interes asupra parlamentarilor germani, nu numai din punctul de vedere al exploatării în mod original a bazelor de date (C. Lipp, p. 156-162 și H. Best, R. Ponemereo, p. 163-171), dar și al prezentării metodelor statistice noi, care se dovedesc deosebit de prețioase pentru prosopografie. Astfel, un studiu al duratei carierelor la Reichstag, ca măsură a profesionalizării vieții politice, pune probleme statistice importante, dar rareori tratate. H. Schneider (p. 247-255), a prezentat softwareul PARAT pentru estimarea modelelor parametrice ale ratelor de tranziție, rata de tranziție fiind definită ca fiind capacitatea unei unități observate de a trece de la o situație dată la alta.

În ceea ce privește celelalte aspecte statistice și cantitative, regăsim metodele clasice: analiza corespondentelor în maniera Benzecri (J. Blasius, p. 222-229), seriile temporale (W. Stier, p. 263-268), scalele Gutman analizate de R. J. Mokken (E. J. Zimmerman, p. 269-279). Multe studii abordează problema datelor lipsă, a datelor lacunare. Prezentarea unei metode statistice (FQL: full-quasi-likelihood) destinată tratării surselor incomplete, de exemplu a recensămintelor germane, este

subiectul comunicării lui S. M. Khnel (p. 233-240). R. Schnell (p. 256-262) discută asupra utilizării pachetelor de programe statistice uzuale (mai ales SPSS), folosind diferite „tehnici ale datelor lipsă”. Vom evidenția de asemenea o metodă nouă, propusă pentru analiza variabilelor dependente nemetrice, până acum insuficient asigurată de pachetele de programe existente (U. Ksters, p. 241-246).

O întregă secțiune este rezervată modelării, și am remarcat studiul lui J. Gordesh asupra modelării statistice. Abordarea cantitativă, în secțiunea rezervată analizei textelor, este total absentă.

Lucrarea este de o mare bogăție de conținut și se impune, completată fiind de studii publicate în „Historical Social Research”, ca punct de plecare obligatoriu pentru cei care caută o aducere la zi a metodologiei în domeniul istoriei cantitative.

Irina Gavrilă

KEVORK K. KESHISHIAN, *Nicosia. Capital of Cyprus then and now. An old rich history with illustrations and maps*, Printco, Nicosia, Cyprus, 1990, 318 p.

Această ediție revizuită (1990) a lucrării lui Kevork K. Keshishian, dedicată Nicosiei, capitala Ciprului („odinioară și acuma”), este perfect caracterizată în prefața scrisă de primarul Nicosiei, în sensul că este vorba de o lucrare „unică în felul ei”, deoarece oferă cititorului un profil nu numai al capitalei, ci al întregului Cipru și conține o informație imensă, totul în jurul unei mari varietăți de subiecte (se mai arată că volumul este rezultatul muncii de o viață a autorului).

Având bibliografia menționată în cuprinsul textului, fără indici dar evident cu un sumar, fără o listă a ilustrațiilor și a hărților (care sunt numeroase), lucrarea cuprinde o mare varietate de teme și cu corespondentul unei eterogeneități cu adevărat singulare a textelor ce privesc: istoria Ciprului, geografia și geologia insulei, fauna, populația, istoricul Nicosiei ca și al altor orașe (de ex. Limasol), ordinele religioase și militare ce au ființat pe teritoriul Ciprului, partea medievală a cetății (în special fortificațiile și porțile), bisericile și moscheele, documente ce conțin impresii ale călătorilor din secolele trecute, documente din perioada colonială britanică, muzeele Ciprului, organizarea statală și administrativă, casele istorice, unele personalități istorice (de ex. la pag. 235), teatrele, bazarul, iluminatul și fumizarea apei pentru Nicosia, dezvoltarea serviciilor poștale, a telefoanelor, radioului, televiziunii, transporturilor (inclusiv aviatice), librăriile publice, sistemul bancar, rețeaua turistică, relațiile consulare și diplomatice ale Ciprului.

Sumarul ne indică un număr de 34 de capitole (am cita unele titluri: Cronologie, Fortificațiile medievale, Bisericile Ciprului, Băncile și sistemul bancar, Muzeul Ciprului, Turiști englezi din anul 1878) însoțite de 6 hărți.

Ilustrațiile (existente efectiv pe fiecare pagină a volumului) întregesc în mod fericit textul și concluzia care se desprinde este aceea că lucrarea constituie o combinație reușită între un manual de popularizare a istoriei Ciprului (cu accentul pe Nicosia) și o mică enciclopedie a insulei cu date din toate domeniile.

Betinio Diamant

FERENC SZAKÁLY, *Lodovico Gritti in Hungary, 1529-1534, a historical insight into the beginnings of turco-habsburgian rivalry*, Budapest, 1995, 130 p. + bibliografie și indici.

Volumul 197 al prestigioasei colecții *Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* prezintă un studiu deosebit de interesant și de folositor pentru istorici, referitor la personalitatea atât de controversată a lui Aloisio Gritti și la misiunea sa politică în Ungaria, între 1529-1534.

Lucrarea de față reunește, în cele 129 de pagini, majoritatea informațiilor referitoare la activitatea lui Aloisio Gritti, culese atât din sursele epocii cât și din studiile numeroase, dedicate în decursul timpului acestui personaj, care a jucat un rol principal în primii ani ce au urmat dezastrului militar și politic, provocat în Ungaria de lupta de la Mohács (1526).

Ferenc Szakály și-a structurat amplul studiu în trei mari capitole, intitulate: *Călătoria fatală* (p. 11-40), *Gritti în Ungaria* (p. 41-96), și *Ungaria parte componentă a planurilor otomane* (p. 97-122).

Primul capitol se oprește asupra misiunii diplomatice a lui Gritti în țările române și Ungaria în 1534, misiune încheiată tragic pentru emisarul sultanului, prin asasinarea sa la Mediaș, în septembrie 1534. Autorul prezintă câteva date biografice ale lui Aloisio Gritti – fiu natural al dogelui Veneției, Andrea Gritti – și ascensiunea sa politică în Imperiul Otoman și Ungaria, ca protejat al marelui vizir Ibrahim-pașa.

Poziția sa la curtea sultanului, favorurile de care se bucura și misiunea politică încredințată în Ungaria, începând din 1530, i-au adus antipatia atât a marilor dregători otomani, cât și a nobilimii maghiare. Într-un asemenea climat de animozitate începea misiunea diplomatică încredințată lui Aloisio Gritti în 1534. Ca urmare a păcii încheiate în 1533 între Habsburgi și otomani, Gritti primise însărcinarea de a trasa pe teren granița între posesiunile lui Zápolya și cele ale lui Ferdinand de Austria și de a negocia clauzele unui tratat de pace *scris*, armistițiul din 1533 având doar forma unui acord verbal. În condițiile în care marele vizir și sultanul părăsiseră Istanbulul, pentru a începe campania în Iran, nu este de mirare că acțiunea lui Gritti a fost începută sub auspicii nefavorabile, toți dușmanii acestuia grăbindu-se să contribuie la eșecul misiunii încredințate de Süleyman. Zvonurile și intrigile colportate la Istanbul de Ieronim Laski au fost agravate de asasinarea, de către oamenii de încredere ai lui Gritti, a episcopului de Oradea, Emeric Czibak. Toate acestea au contribuit la convingerea nutrită de Zápolya, dar și de domnul Țării Românești, Vlad-Vintilă, că Aloisio Gritti sosea la Dunărea de Jos ca să ocupe tronul Ungariei și să ofere fiilor săi nevărstnici domnia Moldovei și a Țării Românești. Autorul relevă în acest capitol rolul important jucat de Petru Rareș în complotul urzit împotriva lui Gritti, scopul nemărturisit al domnului Moldovei fiind acela de a acutiza conflictul habsburgo-otoman, împiedicând prin orice mijloace încheierea unei păci de durată în Ungaria. Remarcăm folosirea în acest capitol a rezultatelor anchetei întreprinse de către marele dragoman al Porții, Yunus-beg, însărcinat cu elucidarea morții lui Gritti. Aceste documente, deși au fost publicate de Anton Geváy în secolul trecut, au fost mai puțin analizate, mai ales sub aspectul legăturilor dintre Yunus-beg și Ferdinand de Austria, care practic l-a mituit pe dregătorul otoman pentru ca acesta să-l acuze pe Zápolya de moartea lui Gritti (p. 37-39).

Capitolul al doilea trasează, într-un demers istoric oarecum inversat, cariera politică a lui Aloisio Gritti în Ungaria, începând cu primele negocieri diplomatice duse cu emisarii lui Zápolya (din 1528) și sfârșind cu activitatea desfășurată de Gritti în calitate de „guvernator al Ungariei” (din 1530).

Ferenc Szakály se oprește în detaliu asupra cauzelor care l-au făcut pe „guvernatorul Ungariei” să devină o persoană neagreată de nobilii maghiari, deoarece, începând din anul 1530, Gritti a subminat în permanență autoritatea lui Zápolya, care devenise de fapt o marionetă, acțiune nată din interesele otomanilor în zonă. În același timp autorul remarcă faptul că Aloisio Gritti a avut și adreșări în Ungaria, nu numai opozații, pentru că modul autoritar în care conducea țara a pus capăt, întrucâtva, haosului politic și financiar, ce domnea încă din vremea Jagiellonilor.

Ultimul capitol este dedicat unei analize bine documentate asupra planurilor otomane de expansiune în centrul Europei, planuri în care Ungaria era punctul cheie. Acțiunile otomanilor între 1521-1541 au avut un singur scop: desființarea Ungariei, întâi ca mare putere central-europeană, apoi ca stat de sine-stătător. În acest context s-a declanșat lupta pentru hegemonie cu Casa de Austria și în conflictul militar și diplomatic ce s-a născut persoana lui Gritti a apărut marelui vizir, Ibrahim-pașa, ca fiind un pion deosebit de important. Habsburgii urmau a fi atacați nu numai direct, prin Ungaria, ci și prin intermediul dușmanilor lor occidentali, între aceștia aflându-se și venețienii. Gritti a rămas în permanență legat de interesele Veneției. El nu a fost nici un aventurier, nici un renegat, ci a rămas un exponent al politicii „Republicii Lagunelor” la Poartă. Gritti, ca negociator al sultanului, a fost întâmpinat cu mai multă încredere de principii creștini, ei înșiși având conștiința împăcată că tratează cu un creștin, nu cu un necredincios. Dacă prezența lui Gritti la Istanbul a fost folosită de sultanului, poziția sa de principe creștin a trezit multă neîncredere și invidie demnitarilor otomani, care erau geloși atât pe influența, cât și pe averea fabuloasă a lui „begoglu”. Din această cauză acțiunile lui Gritti au fost judecate cu asprime și de creștini și de otomani, intrigile i-au adus moartea, iar numeroasele zvonuri, ce l-au însoțit pretutindeni, au făcut ca acțiunile lui să fi fost judecate greșit.

Pentru toate aceste motive o nouă abordare a personalității lui Aloisio Gritti, integrată în contextul politic european al momentului, era mai mult decât necesară, iar demersul lui Ferenc Szakály este o realizare științifică notabilă.

Ileana Căzan

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimerile intrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea pentru conținutul articolelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Redacției, B-dul Aviatorilor nr. 1, București – 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENES. Mentalités – Civilisations
THRACO-DACICA
DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE.
NOUVELLE SÉRIE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARS TRANSILVANIAE
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI
STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE
STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Ostaticii în relațiile daco-romane.

Conquista și reconquista peruană.

Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Imperiul spaniol – etapele destrămării sale.

Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.

Situația economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715-1763).

Rapoarte diplomatice americane (1806-1829).

Aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.

Tranziția către modernitate în viziunea contemporanilor (sec. XIX).

Independența României și Italia.

Oamenii de știință și viața politică a României.

1912 – centenarul anexării Basarabiei.

Tratatele de pace în perioada primei conflagrații mondiale.

Cooperarea românească interbelică între deziderat și realitate.

I. C. Filitti: Pagini de jurnal.

Italia și primul război mondial.

Mișcarea legionară și extrema dreaptă europeană (1927-1933).

Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.

De la războiul preventiv la tratatul de neagresiune.

Bucovina și nordul Basarabiei (1940-1944).

O alternativă de colaborare în interiorul Axei (1941-1944).

Toponimie și demografie istorică.

Calculatorul și metoda cantitativă în cercetarea istoriei.

O nouă direcție de cercetare: băncile de date istorice.

ISSN 1018 – 0443

43 356

Lei 2 000